

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
HARPUT UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
HARPUT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF HARPUT STUDIES

Türkçe ve İngilizce yayımlanan uluslararası hakemli sosyal bilimler dergisidir. Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

International peer-reviewed journal of social sciences published in Turkish and English. It is published as two issues a year, in March and September.

Cilt/Volume: IV Sayı/Number: 1 Mart/March 2017

ISSN: 2148-2527

Harput Araştırmaları Dergisi
Research Bible, ASOS Index ve İSAM tarafından indekslenmektedir.

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kutbeddin DEMİRDAĞ
Fırat Üniversitesi Rektörü

Editörler/Editors

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK
Yrd. Doç. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Prof. Dr. Ahmet YATKIN
Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ
Doç. Dr. Hasan ŞENER
Doç. Dr. Murat SUNKAR
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL

Redaktörler/Redactors

Arş. Gör. Bedirhan ÜNLÜ (Türkçe)
Arş. Gör. H. Gökçe DEMİREL (İngilizce)

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Elazığ
e-posta: harputumdergi@gmail.com **Tel:** (0424) 2370000/3839-4197

Baskı/Printed By

Fırat Üniversitesi Basımevi-Elazığ

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Yayımlı dili Türkçe ve İngilizcedir. Her hakkı saklıdır.

Makale son kabul tarihleri: Mart ayı için Ocak ayı sonu, Eylül ayı için ise Temmuz ayı sonudur. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukuki ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin Web sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory&Referees Board

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR	Bilecik Şeyh Edebali Ün.
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKSIN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YATKIN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan SELÇUK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bahir SELÇUK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin SEMERCİ	Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Emir ERDEN	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün LAFLI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün KARA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YÜKSEL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İskender OYMAK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan PEKER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Levent GÖKDEMİR	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut TEKİN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇELİKTEN	Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin ALGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Recep YILDIRIM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin TONBUL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şener DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR	Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Tarkan ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur YAVUZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin AÇIK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Ali DERAN	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ Ülkü KAYA	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan ŞENER	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur ÖNER	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail AYTAÇ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. M. Taner ŞENGÜN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ	100. Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Murat SUNKAR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan YAZICI	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri KARADOĞAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki BOYRAZ	Fırat Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri/Referees For This Issue

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Tuncay YILMAZ
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Burcu ÖZCAN
Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Tayfur BAYAT
İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşat ÇELİK
Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan ŞENER
Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Taner YILDIRIM
Fırat Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

İsmail AYTAÇ

Harput'ta Çahpur Çeşmesi <i>Çahpur Fountain At Harput</i>	1
--	---

Sevda DANIK

H. 1102-1103 (M. 1691-1692) Tarihli Harput Kazası Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili <i>Presentation and Analysis of H. 1102-1103 (M. 1691-1692) Dated Harput District Jizya Book</i>	23
---	----

Çimen ÖZÇAM-Sunay DENİZ

Elazığ Türkülerinde Yöresel Unsurlar <i>Local Facts in Elazig Songs</i>	55
--	----

Gökçe CEREV-Bora YENİHAN

İşgücü Piyasası Temel Kavramları Doğrultusunda Elazığ İli İşgücü Piyasasının Mevcut Durumu ve Analizi <i>The Current State And Analysis Of The Labor Force Market In The City Of Elazig In Terms Of The Basic Concepts Of Labor Force Market</i>	77
--	----

Aybike HARMANŞA-Ayşenur ABUT

Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Gerçeği (Elazığ İl Örneği) <i>The Black Market Economy in Turkey: In Case of Elazig Province</i>	91
--	----

Yayın İlkeleri ve Makale Yazım Kuralları

<i>Publication Principles And Article Writing Rules</i>	109
---	-----

HARPUT'TA ÇAHPUR ÇEŞMESİ

Çahpur Fountain At Harput

İsmail AYTAÇ*

Geliş Tarihi: 13.02.2017/Kabul Tarihi: 10.04.2017

Öz

Bu çalışmada, Elazığ İli, Merkez İlçesi Harput Mahallesinde bulunan Çahpur Çeşmesi sanat tarihi ve mimarlık tarihi yönünden incelenmiştir. Çalışmaya geniş bir kaynak taraması ile başlanmıştır. Bu kapsamda Harput'un tarihi ve coğrafyası, çeşme mimarisinin gelişimi, Osmanlı çeşme mimarisinin gelişimi, Harput Çahpur Çeşmesi'nin yeri, konumu, tarihçesi, mimari özellikleri, planı, malzemesi, teknik ve süslemeleri, karşılaştırma ve değerlendirme, sonuç ve restorasyona yönelik önerilerle sınırlandırılmıştır.

Su mimarisine ait eserler arasında çeşmelerin sayısı oldukça fazladır. Kültür ve inancımızın temizliğe verdiği önem çeşme mimarının gelişmesindeki en büyük etmenlerden biridir. Çeşme, geçmişte yaşayan insanların su ihtiyacını giderdiği en önemli mimari öge olduğu için Türk-İslam kentlerinin de en önemli mimari eserleri arasında yer almaktadır. Bu sebeple Harput'ta da çok sayıda çeşme günümüze ulaşmıştır. Bu örneklerin çoğu Osmanlı dönemine aittir. Elazığ İli kendine özgü çeşme mimarisine sahiptir. Tek mekânlı eyvan biçimli Çahpur Çeşmesi de bunlardan biridir.

Bu makalede Harput Çahpur Çeşmesi, mimari özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Harput, Çeşme, Osmanlı Çeşmeleri, Çahpur Çeşmesi

Abstract

In this study, Çahpur Fountain, located at Harput neighborhood in Elazığ Central District has examined by the ways of architectural and historical. First of all, largely source searching has made. In this context, the geography and history of Harput has limited by evolution of fountain architecture, evolution of Ottoman fountain architecture, architectural features, history, plans, materials, technics, ornaments, and location of Harput Çahpur Fountain, also comparison, evaluation, result and proposals about restoration works.

The number of fountains is too much within the works of water architecture. One of the most important reason about development of fountain architecture is importancy of cleaning in our religious beliefs. Fountains are one of the most

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Harput İç Kale Kazısı Kazı Başkanı. El-mek: iaytac@firat.edu.tr

important architectural works for Turkish-Islamic cities, because the people that lived in past used it for resolve their water needings. Because of that, so much fountain remains today in Harput. Many of these are belongs Ottoman era. Elazığ province have its own fountain architecture. Single placed and rectangular (eyvan) shaped Çahpur Fountain is one of these fountains.

In this article, architecture features of Çahpur Fountain at Harput has examined compratively.

Keywords: Elazığ, Harput, Fountain, Ottoman Fountains, Çahpur Fountain

1.GİRİŞ

Elazığ geçmişten günümüze çeşitli medeniyetlerin üzerinde hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur. İlk yerleşim Paleolitik Çağ'a kadar inmektedir. Paleolitik Çağ'dan günümüze aralıksız yerleşim gören Elazığ, yaşayan medeniyetlerin izlerini günümüzde yaşatabilen bir Anadolu kentidir. Elazığ İlinde bulunan eserlerin çoğu Harput'ta bulunmaktadır. Elâzığ'ın ilk yerleşimi olan Harput'un tarihi zengin bir kültürel mirası barındırmaktadır. Son zamanlarda yapılan arkeolojik bulgular Harput tarihini M.Ö 2000'li yıllara kadar götürmektedir. Harput'ta M.Ö 2000'li yıllar da yani Orta Tunç Çağı ile başlayan, Hurriler, Hititler, Urartular, Medler, Persler, Sasaniler, Bizanslılar, Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlı olmak üzere kesintisiz bu topraklarda yaşamışlardır.

Her uygarlık kendinden önce var olan uygarlıkların eserlerini korumuş, aslına uygun olarak kullanmış veya farklı bir yapı olarak kullanılmak üzere işlevlendirmiştir. Harput'ta kilise, camii, mescit, türbe, hamam, çeşme gibi çok sayıda eser günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerin bir kısmı restorasyon görmüş bir kısmı ise restorasyon yapılmak üzere projeleri hazırlanmaktadır.

2.ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Bu çalışmada, Elazığ-Harput yerleşiminin tarihi dokusu, geçmişten gelen izleri ve mimari analizi yapılarak mevcut durumu ortaya konmuştur. Çahpur Çeşmesi'nin yapıldığı çağdan günümüze ne türlü değişimlere uğradığı, nasıl eklentileri olduğunu bilmek dönem analizi yapmak açısından oldukça önemlidir. Bu bilgi çeşme mimarisinin gelişimini ve farklı uygarlıkların mimariye olan katkılarını ve değişimlerini öğrenmek ve bilim dünyasına sunmak açısından da önemlidir.

3.HARPUT'UN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ

Harput, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nün güneyinde yer alır. "Harput Platosu" olarak adlandırılan yüksek kütlenin güney kenarına kurulmuştur. Denizden 1280 m. yükseklikte 48° 43' kuzey boylamı ile

39° 15' doğu enleminde yer alır (Şengün 2012: 1). Harput ve çevresinde yapılan kazı ve araştırmalara göre ilk yerleşim Paleolitik Çağ'a kadar inmektedir. Karasu, Arapkir Deresi ile Murat Suyu Vadisi seki ve kayalıklarında yapılan çalışmalarda bulunan ve Paleolitik Dönem insanların kullandığı; Elazığ-Pertek arasında Karataş denilen yerde bulunan büyük bir kaya altı sığınağında Erken Tunç, Kalkolitik ve Geç Üst Paleolitik Çağların çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış yonga aletleri ve el baltaları önemli buluntulardır (Kökten, 1969, s. 1-14; Arslantaş, 2008, s.1-10; Arslantaş 2013: 19). Harput, M.Ö. VIII. yüzyılda, Doğu Anadolu'da kurulan ve merkezi Tuşpa (Van) olan Urartuların hâkimiyeti altında girmiştir. Harput Kalesi de Urartular döneminde inşa edilmiştir (Ardıçoğlu 1964: 7; Yıldırım 2013: 297). M.Ö. 6. Yüzyılın başlarında Medler ve Perslerin baskısıyla, önce Asurlar ve ardından Urartular yıkılmış, Harput bölgesi de Perslerin egemenliğine girmiştir. Sasaniler döneminde ise Sasani kralı II. Sapur kendisi için tehlike oluşturan Ermeni Hanedanlığı'nı ortadan kaldırarak Harput dâhil olmak üzere Fırat bölgesini tümüyle ele geçirmiştir. M.S. 379'da Roma İmparator'u Valens'in Harput bölgesini Romalıların Roma hakimiyet bölgesine dahil ettiğini görmekteyiz (Danık 2001: 5). 7. Yüzyıldaki Arap fethinden sonra Harput, X. yy'a kadar Hamdanilerin (930-980) hâkimiyetinde kalmıştır. Hamdanilerden sonra ise Büveyhoğullarının (930-984) egemenliğine girdiğini görmekteyiz. 954-1085 yılları arasında Harput'ta Mervani hakimiyeti söz konusudur (Yapıcı 2015: 38). Daha sonra Bizans hâkimiyetine geçen Harput, Malazgirt Zaferi ile birlikte Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir. Çubukoğulları Beyliği'nin Harput'taki hâkimiyeti 1113 yılında Artuklu hâkimiyetiyle son bulmuştur. 1203/1205 Harput Artukluları, Selçuklu egemenliğini tanımıştır (Yapıcı 2015: 41). Moğolların Anadolu'yu istilasından sonra XIV. yüzyıl ortalarına kadar İlhanlıların hâkimiyeti altında kalan Harput daha sonra Dulkadiroğulları egemenliği altına girmiştir. Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı Uzun Hasan 1465 yılında Harput'ta başlayan hakimiyeti 1507'ye kadar sürer ve Akkoyunlu Devleti Şah İsmail tarafından yok edilince Doğu Anadolu'daki pek çok şehirle birlikte Harput'ta da Safevi dönemi başlar. Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran'da Safevi ordusunu yenerek bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirir (Ardıçoğlu 1964: 65). 1515 yılında da bölge tamamen Osmanlı denetimine girer (Sunguroğlu 1958: 136; Ardıçoğlu 1964: 75-76; Aksoy 1985: 175; Yapıcı 2015: 43). Harput'ta nüfus bugünkü Agavat Mezrası'na inmeye başlayınca yeni şehir merkezi oluşmaya başlamış ve daha sonra padişah Abdülaziz'in adına izafeten şehrin adı "Ma'muratü'l-Aziz" olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet sonrası ise 10.12.1937 tarihli icra vekilleri heyetinin aldığı kararla "Elazığ" adını almıştır (Aksın 2013: 101). Elazığ,

günümüze kadar büyük bir gelişme göstererek, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en gelişmiş kentlerinden biri durumuna gelmiştir.

4. ÇEŞME MİMARİSİNİN GELİŞİMİ VE OSMANLI ÇEŞMELERİ

Su her dönemde insanların ve toplumların hayatlarını devam ettirebilmeleri için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. İlk çağlardan itibaren insan oğlu daima bir su kaynağının yakınında yaşama ihtiyacı duymuştur. Suyun insan hayatındaki bu öneminden dolayı, tarih boyunca bütün medeniyetler su kenarlarında neşve u nema bulmuş ve bu medeniyetleri kuran toplumlar, suyu temin etmek, ona kolay ve kesintisiz olarak ulaşabilmek için çeşitli mimari teknikler geliştirmişlerdir (Denktaş 2002: 873).

Çeşme kelimesinin Farsça "göz" anlamındaki çeşm'den geldiği bilinmektedir (Eyice 1993: 277-287). Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm denilmesi bunların akıtıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine sebep olmuştur (Eyice 1993: 277-287). Sözlüklerde kısaca, göz gibi olan delik ve bu delikten akan su diye açıklanan çeşme kelimesinin yerine, XIII-XIV. yüzyıllarda Arapça "sıkaye", "ayn" yahut "meska" terimlerinin kullanıldığı da görülmektedir¹ (Önge 1981: 1).

Türk su mimarisinin en yaygın, en tanınmış örneği olan çeşmelere, eski çağ medeniyetlerinde de rastlanmıştır (Denktaş 2002: 873). Roma mimarisinde çeşmeleri, umumi ve lüks evlerin bahçelerinde bulunan çeşmeler (Ünsal 1973: 508) olarak iki grupta incelemek mümkündür. İlk çağda Erken Yunan medeniyetinde pişmiş topraktan yapılmış çeşme örnekleri görülür. Özellikle Roma döneminde varlıklı kişilerin evlerinin bahçesinde çok zengin mozaikli süslemelerin olduğu çeşmeler bulunurdu. Bunların en önemlisi Pompei'de bulunmuştur (Eyice 1993: 277). Bu dönemde yapılan abidevi çeşmelere "nymphæum" adı verilmiştir. Romalılar çağında Anadolu'nun bütün kentlerinde bu çeşmelerden çok sayıda yapılmıştır. Bu çeşmelerin en ünlüleri Efes'teki Hadrian Çeşmesi ile Milatos ve Side antik kentindeki çeşmelerdir (Akurgal 1978: 158-220-337; Eyice 1993:277; Sinemoğlu 1985:89).

Bizans Devrinde ise daha küçük ölçeklerde çeşmeler yapılmıştır. Side'de bu döneme ait çeşmeler bulunmaktadır. Afyon Karahisar Kalesi'nde de bu dönem çeşmelerine rastlanmıştır (Öziş 1994:121).

¹ Ayrıca bkz. Aktepe 1993: 287-288; Arseven 1950; Aynur ve Karateke 1995; Bayraktar 1980: 531; Çetintaş 1944; Geyik 2007; Krapilehvarin 200; Törükoğlu 1987; Yıldız, 2011; Ünsal 1969; Talaşoğlu 1994; Tanışık 1943; Sezgin 2004.

Yüce dinimiz İslamiyet suya büyük önem vermiştir. Peygamber Efendimizin sadakaların en faziletlisinin hangisi olduğu sorulduğunda “su teminidir” cevabını verdiği bilinmektedir. Hayrat olarak Türklerin yaptığı çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşim yerlerinde olduğu gibi ana yolların kenarlarında da inşa edilmiştir. Yerleşme yerleri arasında bulunan çeşmeler “menzil çeşmeleri” olarak isimlendirilir. Ayrıca açık arazilerde rastlanılan çeşmelere “çoban çeşmesi” adı verilir (Aynur-Karateke 1995: 33).

Atalarımız bir cami, medrese, imaret, darüşşifa, kervansaray gibi kültür ve medeniyet yapıları inşa ettirdiklerinde, bu yapıların hem halka kesintisiz olarak hizmet verebilmeleri hem de bakım ve onarımlarının yapılarak gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için çok zengin vakıflar kurmuşlardır. Aynı şekilde mahallelerdeki çeşmelerimizin suyunun kesilmeden sürekli akması ve zaman zaman sel vb. felaketlerle tahrip olan su şebekelerinin bakımı ve onarımı için de vakıflar kurulmuş olduğunu günümüze ulaşan vakfiyelerden öğrenmekteyiz (Denktaş(a), 2000:235-236 ve Denktaş(b), 2000:169). Mesela Vezir Sahip Ata ve Sadrettin Konevi tarafından çok sayıda vakıf çeşme yapılmıştır (Eyice 1992:489).

Ana yollar üzerinde yapılan çeşmelere sular büyük oranda künklerle getirilmiştir. Su kaynağından suyu şehir merkezine nakletmek için kullanılan künklerle Osmanlı Döneminde pöhrenk adı verilmiştir. Pöhrenklerin ortalama ölçüleri 0.35-0.40 m uzunluğunda, 0.13-0.16 m çapındadır. Ağız kısımları erkekli dişili olarak yapılmıştır. Bağlantı yerleri su kaçaklarını önlemek için löküm adı verilen ve kireç ile zeytinyağının karıştırılmasıyla elde edilen bir harçla sıvanmıştır (Denktaş(c), 2002:874). Türk mimarisinde inşa edilen ilk çeşmelerden biri Mardin Necmeddin İlgazi tarafından 1109’da yapılan külliye’nin çeşmesidir. Selçuklu döneminde Konya’da çok sayıda çeşme inşası yapılmıştır. Selçuklu devri çeşmelerinin genellikle medrese, han, cami, tekke yapılarının ön cephelerinde ya da iç avlularına açılan cümle kapılarının yakınlarındaki bir eyvan içerisinde, yapıların önünden geçen yola ya da meydana açılan cephelerde inşa edildiği görülmektedir. Bu çeşmelerden biri 1204 tarihli Kızılören (Emir Kutlu) Kervansarayının ön cephesindeki fevkani köşk mescidin altındaki duvar üzerinde görülmektedir. Dış görünüşü itibari ile hiçbir özelliği olmayan bir çeşmedir (Önge 1981:11). Selçuklu çeşmelerinin en muhteşem örneği, Sivas’ta 1271’de Sultan III. Gıyasettin Keyhüsrev’in veziri Şemseddin Mehmet’in yaptırdığı Gök Medrese’nin cephesinde bulunan abidevi çeşmedir (Turan 1965:45). Selçuklu döneminde bağımsız olarak yapılan çeşme örnekleri, Niğde Alâeddin Cami’nin karşısında Hatiroğlu Çeşmesi (1277), Yusuf bin Yakup Medresesi önündeki çeşme (1278) ve Bolvadin’deki Alaca Çeşme (1278) gibi müstakil çeşmelerdir (Önge 1997: 50-52).

Osmanlı dönemi çeşmeleri oldukça fazladır. Dağıtılan suyun kaynaktan kente ulaştığı son nokta olan çeşmeler, Osmanlı mimarlığının tarihsel süreç içerisinde değişen mimari moda/beğeni ve teknolojik düzeyini yansıtan önemli birer belge niteliğindedir (Pilehvarian 2002:247). Osmanlı çeşmeleri kullanılış amacına uygun olarak çok değişik konumlarda yapılmıştır.

Osmanlı çeşmeleri buldukları yerlere ve yapılaş amaçlarına göre: Duvar çeşmeleri, köşe çeşmeleri, meydan çeşmeleri, sebillerle birlikte tasarlanan çeşmeler, namazgâh çeşmeleri, oda çeşmeleri, sütun çeşmeleri ve Osmanlı köşk/yalı bahçelerinde dekoratif amaçlı, yapılan sel sebiller olmak üzere gruplanabilir (Pilehvarian 2002:247) (**Şekil 1**).

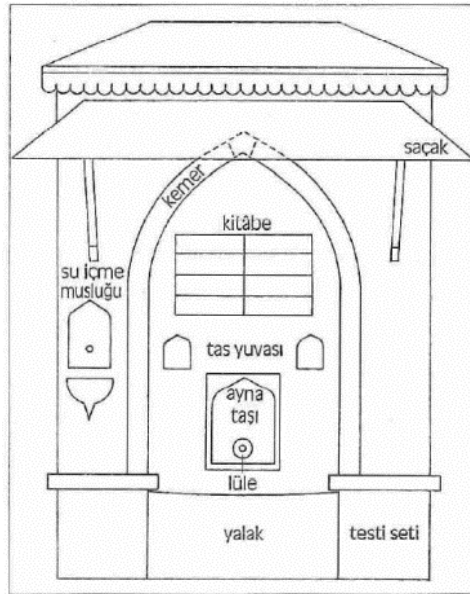

Şekil 1: Avrupa çeşme modelleri (Arseven,1943:389)

4.1 Osmanlı Çeşmelerinin Bölümleri

Osmanlı çeşmelerinin klasik dönemde biçimlenen ana şeması yüzyıllara göre yapım malzemesi, biçim ve üslup açısından değişim göstermektedir (**Şekil 2**).

Osmanlı Devleti'nin erken dönem çeşmelerinde, suyun depo edildiği ve çeşme mimarisini etkileyen önemli bir bölüm olan hazne, üzerinde daima akan (salma) veya kesilebilen (burma) muslukların yer aldığı, genellikle ait olduğu dönemin mimari modasına uygun süslemelerle bezeli ve çoğunlukla kemerli bir niş içerisinde bulunan, musluk taşı/ayna taşı vardır. Musluk taşı üzerinde çeşmeyi yaptıran hayıraseverin ismi, bazen suyun cinsi, çeşmenin yapılış tarihinin belirtildiği kitabe ve musluktan gelen suların toplanıp aktığı çukur tekne/kurna ve teknenin iki tarafındaki bekleme sekileri bulunmaktadır (Pilehvarian 2002:248). Bu bölümler Osmanlı Devleti'nde değişen mimari modalar, şehircilik anlayışı ve beğenilerine göre farklılaşmıştır.

Şekil 2: Çeşmenin kısımlarını gösteren şema (Eyice, 2000:282)

Osmanlı dönemi saray ve konaklardaki iç mekân çeşmelerinden yon-tusal nitelikte değerli örnekler günümüze kadar gelmiştir. Bu tür çeşmeler duvarda çeşme aynası, musluk ve haznelerden oluşur. Musluk çevresi dönemin bezeme anlayışına göre titiz bir işçilikle bezenmiştir. Topkapı Sarayı'nda bu tür çeşmelerin güzel örnekleri bulunmaktadır. Mesela Sultan İbrahim'in sünnet odası, I. Ahmet ve I. Abdülhamid'in yatak odalarında bulunan çeşmeler bu tiptedir. Dış mekân çeşmeleri ise anıtsal yapı olarak tasarlanmışlardır. Bu çeşmeler tek yahut bir başka yapı ile düşünülmüştür. Tek başına olanlar ya duvar yüzüne paralel ya köşede ya da çukurdadır. Serbest tasarlanmış

olanlar, III. Ahmet Çeşmesi'nde görüldüğü gibi bir meydan ortasında yer almaktadır. Bu tür çeşmeler daha çok batılı anlamda kent tasarımının geliştiği 18.yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Serbest tasarlanmış çeşmelerden, avlu ya da bahçe içinde kullanıma açılmış olan örnekler de vardır (Onur 1985: 35-71).

Çeşme tipolojisiyle ilgili farklı fikirler bulunmaktadır. Yılmaz Önge çeşmeleri durumlarına ve çalışma şekillerine göre müstakil ve müstakil olmayan çeşmeler olarak ikiye ayırmıştır. Müstakil olmayan çeşmeler için eyvan, niş veya duvar yüzeyinde; müstakil çeşmeler ise mahalle, meydan, namazgâh ve zertzeminlerdir (ayazmalar). Esad Arseven (Arseven, 1943:388-390) çeşmeleri buldukları yere göre mahalle, şadırvan, cami, oda çeşmeleri ve musluklar olmak üzere gruplandırmıştır. Semavi Eyice (Eyice 1993: 278) ise çeşmeleri iki ana başlık altında gruplandırmıştır. Bunlar “şehir içinde” hayrat olarak yapılan ve şehir dışında ana yolların kenarlarında yapılan “menzil çeşmeleri”dir. Şehir içi çeşmelerini de şadırvan çeşmesi, sütun çeşmesi, duvar çeşmesi, meydan çeşmesi şeklinde ayırmıştır (Eyice 1993: 279). Enver Behnan Şapolyo ise çeşmeleri sekiz başlık altında sınıflandırmıştır. Mahalle, meydan, köşe başı, cami, şadırvan, oda, çukur ve abidevi çeşmeler olmak üzere (Şapolyo 1943:12-13-25).

16. yüzyılda karşımıza çıkan bir diğer çeşme örneği namazgâhlı çeşmelerdir. Bu tür çeşmelere örnek olarak Vezir Mehmet Paşa Çeşmesi'ni (1583) verebiliriz (Eyice 1993:280). Bu çeşmeler dönemin saray, köşk, kasır gibi sivil mimarlık yapılarının pencere söveleri ya da duvar nişleri içlerine yerleştirilmiş dekoratif çeşmelerdir. Topkapı Sarayı Sünnet Köşkü'nde bulunan çeşme böyle bir çeşmedir. 16. yüzyılda karşımıza çıkan diğer bir çeşme tipi de meydan ve iskele başı çeşmeleridir. Abidevi görünüşe sahip olan bu çeşmelerin bazen tek yüzlerinde, bazen de iki veya dört yüzlerinde çeşme olan nişleri vardır (Eyice 1993:280).

1801 tarihli Eyüp'teki Mihrişah Sultan Çeşmesi ve Zeynep Sultan Camii avlusunun köşesindeki 1777 tarihli birinci Abdülhamit Çeşmesi sebile bitişiktir. Eminönü Yeni Camii'ndeki 1738 tarihli Rukiye Kadın Çeşmesi türbeyle birlikte tasarlanmıştır. Koca Mustafa Paşa Caddesi'ndeki 1734 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde avlu kapı düzenlenmesine çeşme de katılmıştır. Kadırga limanındaki 1768 tarihli Esmâ Sultan ve Edirnekapı-Rami arasındaki Topçularda bulunan 1617 tarihli Sadrazam Mehmet Paşa Çeşmelerinde örtü, namazgâh olarak kullanılmıştır. Haydarpaşa-Salacak arasındaki çukur arazideki 1654 tarihli çeşmeyle beylerbeyindeki çeşmenin arkasındaki çimenlik, birer namazgâh alanıdır. Günümüzde mevcut olmayan

yeni bahçedeki Gürcü Mehmet Paşa ve Aktar Halil Ağa Çeşmelerinin üstüne caminin minareleri oturturulmuştur (Aytöre 1962: 45-69).

5. Harput Çeşmeleri

Tarihi geçmişi, M.Ö. 2000'lere kadar giden ve yaklaşık 1930'lu yıllara kadar aktif bir yerleşim gören Harput özellikle dini mimarisi ile ön plana çıkmış olmasına rağmen su mimarisi bakımından da oldukça zengindir. Harput'ta suyun bol olduğu 9 hamam ve 55 çeşme ile büyük bir tabakhaneinin bulunduğu, çeşmelerin 37 âdedinin şehir merkezinde, 18 âdedinin şehir dışı ve yol üzerinde olduğu, ayrıca evlerde 10 kadar kuyu bulunduğu, bu kuyuların sularının acı olduğu kaynaklarda geçmektedir. Harput'taki çeşmeler için, Harputlular canla başla çalışmış (**Şekil 3**), şehre en az 5-10 km ve daha uzun mesafelerdeki sırtlardan, tepelerden uzun yıllar, alın, kazma kürek sallanarak, kuyular açılmış ve kanallar vasıtasıyla şehre su getirilmiştir (Sunguroğlu 1958:367).

Türk İslam dünyasında vakıfların, sosyal ihtiyaçların çoğunu karşıladığı bilinmektedir. Harput'ta da birçok vakıf kurulmuştur. Bu vakıflar arasında çeşme vâkifinin varlığı dikkat çekmektedir. (Çakar-Uzun 2017: 24-25).

Harput çeşmeleri genel olarak iki grupta ele alınabilir. Bir yapıya bitişik çeşmeler, bağımlı ve yapıdan bağımsız çeşmeler olmak üzere.

1. Bağımlı çeşmeler de kendi aralarında gruplanmaktadır.
  - Herhangi bir yapı duvarının parçası olan çeşme; Harput Sara Hatun Çeşme (**Şekil 29**),
  - Yapıya sonradan eklenen çeşmeler; Harput Zeynep Çeşmesi (**Şekil 30**),
- 2) Bağımsız çeşmeler; Çahpur, Meydan çeşmesi vb. (Aktaş 2009:260-261-263).

Şekil 3: Harput'ta 1919 yılında bir çeşme yapımı

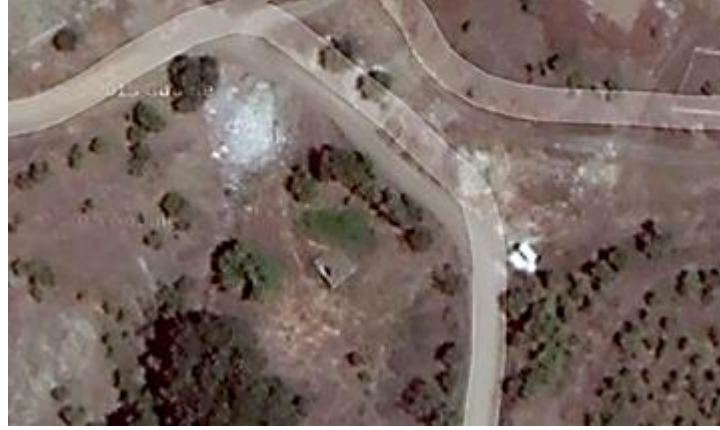
6. Çahpur Çeşmesi

“Çahpur” kelimesi Farsça Çah (kuyu) ve Pur (dolu, bol) kelimelerinin terkibi olan Çah-ı Pur kelimesinin halk ağzındaki telaffuzu ile “Çahpur”a dönüşmüştür. Suyu bol su kuyusu ya da kaynağı diye anlamlandırılabilir.

1. Yeri ve Konumu

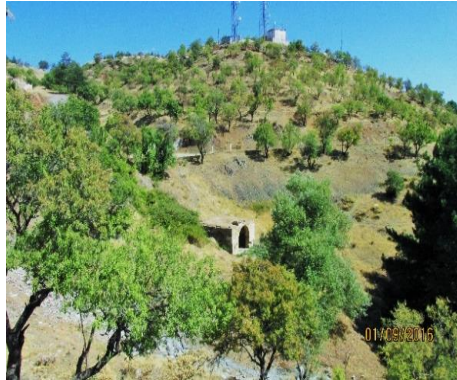
Harput'un 1 km kuzeybatısında, çocuk yuvasının ortalama 500 m kuzeyinde yamaçta, yolun altında bulunmaktadır. (Şekil:4) Tapunun 2950 parseline kayıtlı Çahpur Çeşmesi; 21.02.2007/986 tarih ve sayısı ile II. Grup yapı olarak Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil kararı alınmıştır. Yapının tarihini belirten kitabesi yapıdan sökülerek alınmıştır.

Çahpur Çeşmesi, Harput'un batı yönünden girişte Meteris semtinin batısında kurulmuştur. (Şekil:5) Burası 16. yüzyılda kalabalık bir mahalledir. 1518'de 68 hane, 1523'te 112 hane, 1655'da 292 hane olduğu bilinmektedir (Ünal 1989: 203). (Şekil:6)

Şekil 4: Google Earth

Çahpur Çeşmesi için kaynaklarda ; "Çahpur Pınarları: Bu pınarlar Şehroz Mahallesi'ni çıktuktan sonra umumi bahçe yollarının alt tarafında ve dere içinde üçlü bir hizada; birisi ise derenin sol tarafında dört çeşme olup hepsi aynı mimari üzerine taş kemerli ve içerileri 3x3 ebadında büyük ve kapılı olarak yapılmıştı. Suları boldu, bunlardan birinci çeşmeden sakalar, tulumlarıyla Şehroz Mahallesi halkının su ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Diğerleri ise sırf ailelerin çamaşır yıkamalarına tahsis edilmiş gibiydi. Yazın sıcak gün ve gecelerinde bu çeşmelerin başında küme küme insanlar hiç de eksik olmazdı" (Sunguroğlu 1958:373).

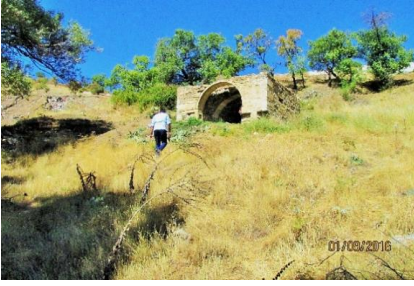
Şekil 5: Çahpur çeşmesi genel görünüş

Şekil 6: 1910'lu yıllarda Amerikan Koleji ve Çahpur Çeşmesi

6.2 Tarihçesi

Çeşmede herhangi bir kitabe bulunamadığı için tarihi tam bilinmemektedir. Ancak 20. yüzyıl başına tarihlenebilir. Çeşmenin yapımında kullanılan bir Ermeni mezar taşı üzerinde 1906 tarihi yazmaktadır. (Şekil:8) Bu da Ermenilerin terk ettiği yerlerdeki taşların çeşmenin yapımında devşirme malzeme olarak kullanıldığını göstermektedir. 21.02.2007/986 tarih ve sayısı ile Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından II. Grup yapı olarak tescil kararı alınmıştır. 1960'lar da onarılmıştır.

Şekil 7:Güney giriş cephesi ve yamaç

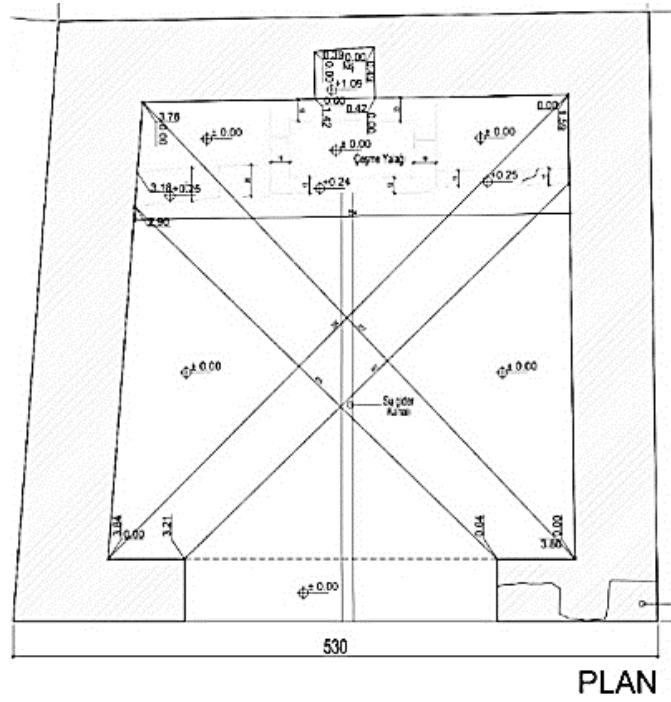

Şekil 8 :1906 tarihli mezar taşı devşirme malzeme.

6.3 Mimari Analizi

6.3.1 Plan ve Plan Elemanları

Kareye yakın plan şemasına sahiptir (Şekil 9). Duvarlar günümüze kısmen tahrip olarak gelmiş ancak büyük oranda sağlam bir şekilde ayakta. Tonoz üst örtüsüyle eyvan tipli bir çeşmedir. Eğimli bir arazide yamaca konumlanan çeşme 5.30 x 4.94 m ölçülerinde kareye yakın bir plan şemasına sahip olup yüksekliği 2.70 m'dir. Çeşmenin duvar kalınlığı ortalama 75 cm'dir.

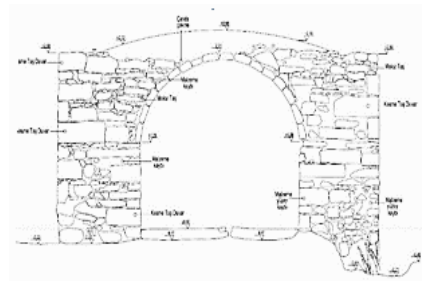

Şekil 9: Çahpur çeşmesi Röleve planı (Çiz: Mimar Yakup SPOR)

Çeşme girişi güney cephesinde olup yarım yuvarlak kemerlidir (Şekil 10,11). Batı dış cephesi sadedir ve herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır (Şekil 12,13). Beden duvarında yer yer taş boşalması mevcuttur. Genel olarak sağlam olan beden duvarı yamaca yaslanmış olmasından ötürü dışarıdan fazla müdahale görmemiştir.

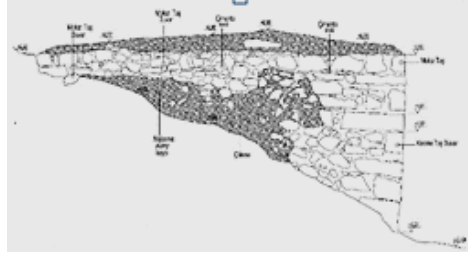
Şekil 10: Güney girişi ön cephesi.

Şekil 11: Güney giriş cephesi

Şekil 12: Güneybatı cephe

Şekil 13: Güneybatı cephe çizim
(Çiz: Mimar: Yakup SPOR)

Kuzey dış cephede suyun biriktiği ve çeşmeyle olan bağlantı bölümü ortaya çıkarılmıştır (Şekil 15). Ancak hala içerisinde su olması sebebiyle kapatılmıştır. Su deposu olan bölüm yamaca yaslandığı için müdahaleye çok fazla uğramamıştır.

Şekil 14: Kuzeydoğu cephe

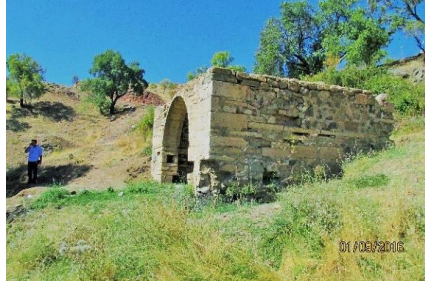

Şekil 15: Kuzey, su biriken bölüm.

Doğu dış cephesi de sade olup herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır (Şekil 16,17). En fazla müdahalenin olduğu cephe bu cephedir. Özellikle çimento harçla yapılan müdahaleler oldukça fazladır. Sol alt köşede ciddi malzeme kayıpları mevcuttur. İnsan müdahaleleri kaynaklı malzeme kaybı da söz konusudur.

Günümüzde kullanılmayan çeşmenin hala suyu belirli tarihlerde akmaktadır. İçerisinde doğu ve batı iç duvarlarda herhangi bir bezeme unsuru olmadığı, kuzey iç cephede çeşmenin ana unsurlarının olduğu görülmektedir. Üç adet haznenin bulunduğu çeşmede şu anda bir lüle bulunmaktadır (Şekil 18-19-20). Her bir haznenin boyutu ve derinliği birbirinden farklıdır. 1 numaralı haznenin eni 83 cm, boyu 130 cm, derinliği 33 cm; 2 numaralı yalağın kısa eni 78 cm, boyu 83, derinliği 21 cm; 3 numaralı yalağın eni 78, boyu 119 cm, derinliği 26 cm olarak ölçülmüştür.

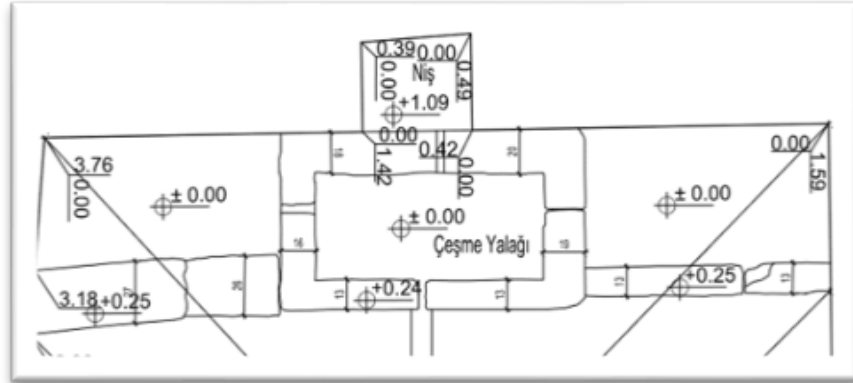

Şekil 16: Güneydoğu dış cephe

Şekil 17: Doğu dış cephe (Çiz:Mimar Yakup SPOR)

Şekil 18: Haznelerin Çizimi(Çiz: Mimar Yakup SPOR)

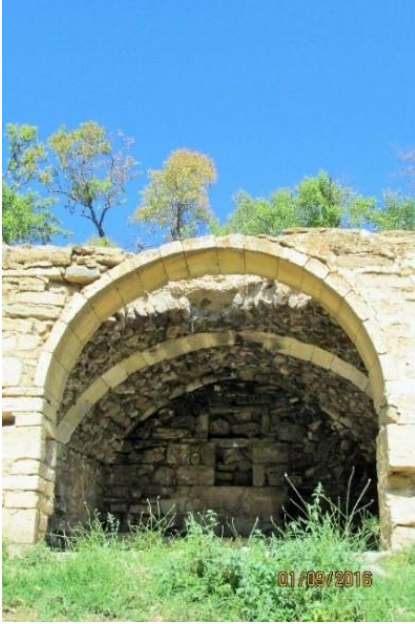
Şekil 19: Su gideri ve hazneler olduğu bölüm

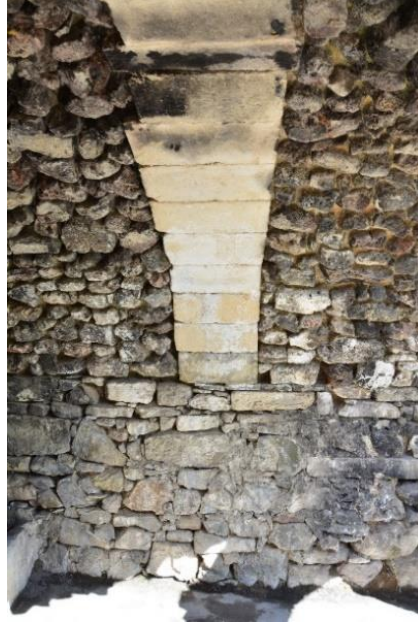
Şekil 20: Çeşme su gideri

Çeşme içerisinde kitabenin yerinden söküldüğü, kitabenin yerine bakıldığında eninin 37 cm, boyunun 71 cm olduğu anlaşılmaktadır. Lülenin üzerinde bir niş bulunmaktadır. Nişin ölçüleri 48 x 56 cm'dir. Çeşme

içerisinde bekleme sekileri bulunmamaktadır. Zemindeki şap sonradan yapılmıştır. Kazı sonrası üst örtüde biriken toprak birikintisi kaldırılınca iç mekânda belirgin olan tonoz örtü kısmen dışardan da algılanmaktadır (Şekil 14). İçte giriş kemeri, ortada ve doğu duvarı ile bitişik olmak üzere üç adet tonozu taşıyan kesme taş hafifletme kemeri mevcuttur (Şekil 21,22).

Şekil 21: Tonoz kemerleri

Şekil 22: Tonoz kemeri detay

6.3.2 Malzeme ve Teknik

Beden duvarlarında sıralı moloz taş ve kesme taş kullanılmıştır. Kazı sırasında duvardan düştüğü anlaşılan bir Ermeni mezar taşı da devşirme malzeme olarak çeşmenin yapımında kullanılmıştır. Örtüde bazalt taşı, kemerde kesme taş kullanılmıştır. Harç olarak erken dönemde toprak-kireç karışımı bir harç kullanıldığı gözlenmektedir. Geç dönemlerdeki onarımlarda ise beton harç görülmektedir. Genel olarak yer yer malzeme kaybı ve yüzey kaybı vardır.

6.4 Süsleme

Yapıda herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır. Yapının girişindeki kesme taş tonoz kemerleri yapıya bir hareketlilik kazandırmaktadır. Mimari elemanların oran-orantıları yapıya içten ve dıştan estetik değer kazandırmaktadır.

7. Karşılaştırma ve Değerlendirme

Harput çeşmeleri bir yapıyla bağımlı ve bağımsız olarak iki gruba ayrılmaktadır. Yapıya bağlı olanlar bir niş şeklinde yuvarlak veya sivri kemerli girişli olup, yapıdan bağımsız olanlar ise eyvan biçimlidir.

Planı kareye yakın plan şemasına sahip olup eyvan biçiminde tonoz örtülüdür. Şehrin içinde değil dışında yol üzerinde inşa edilmiştir. Bir mekân anlayışı içerisinde olan çeşmeler Elazığ'ın birçok yerinde görülmektedir. Çahpur Çeşmesi Harput Ağyolu Çeşmesi, (Şekil: 23) Harput Çapçaklı Çeşme (Şekil: 24), Harput Alaeddin Çeşmesi (1580-81), Harput Deliktaş Çeşmesi, Harput İsmail Çeşmesi (Şekil 25), Harput Meydan Çeşmesi (1878-79), Harput Orta Pınarı Çeşmesi, Harput Selvi Pınarı Çeşmesi, Harput Ulu Cami Çeşmesi, Harput Üç Lüleli Çeşmesi (1905-06-07) (Şekil: 26); Elazığ merkez Han Pınarı Çeşmesi (1893-94) (Şekil: 27), Palu Maço'nun Çeşmesi (Şekil: 28), Palu Muhammed Ağa Çeşmesi (1715), Palu Kozlu Mahmud Ağa Çeşmesi (1797-98); Kovancılar Karasungur Köyü Muhammed Narullah Çeşmesi (1895-96), Kovancılar Mağara Köyü Çeşmesi, Alacakaya Bağın Çeşmesi örneklerine benzemektedir. Benzer örneklerine Anadolu'da birçok kentte rastlamak mümkündür.

Şekil 23: Harput Ağyolu çeşmesi

Şekil 24: Harput Çapçaklı çeşmesi

Şekil 25: Harput İsmail çeşmesi

Şekil 26: Harput Üç Lüleli çeşmesi

Şekil 27: Merkez, Han Pınarı çeşmesi

Şekil 28: Palu Maço'nun çeşmesi

Şekil 29: Harput, Sara Hatun Çeşmesi

Şekil 30: Harput, Zeynep Çeşmesi

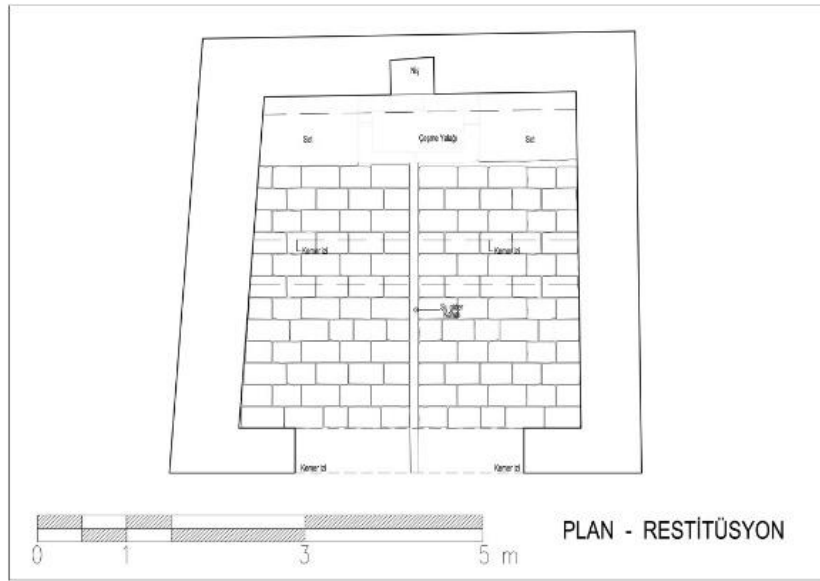
8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Su bugünkü toplum hayatımızda ne kadar önemli ise, geçmiş yüzyıllara yaşayan toplumların hayatında da o kadar önemli olmuştur. Çeşme mimarisi, Selçuklu ve Osmanlı döneminde yapıya bitişik olup, ihtiyaca ve yere göre çeşmelerin yapılış şekli de değişmiş ve gelişmiştir. Bu doğrultuda farklı tip çeşmeler ortaya çıkmıştır.

Elazığ çeşmeleri Anadolu'daki çeşmeler gibi yapıya bağımlı veya yapıdan bağımsız olarak yapılmıştır. Klasik çeşme mimarisinin devam ettiği Elazığ-Harpur çeşmeleri sivri veya yuvarlak kemerli bir niş içinde bir veya iki lüleli; lülelerin önünde birkaç hazne bölümü ve kimin yaptırdığına dair bilgileri içeren kitabesi olan çeşmelerdir.

Çahpur Çeşmesi eyvan tipli bir çeşme olup bağımsız çeşmeler grubunda değerlendirilmektedir. Elazığ'ın birçok yerinde eyvan biçimli çeşme sayısı oldukça fazladır. Çahpur Çeşmesi, Amerikan kolejinin hemen altındaki yolun vadiye bakan yamacında bulunmaktadır. Amerikan Koleji 1800'lü yıllar ile 1905 arası kullanılmış olup, 1918'de yıkılmıştır. Fotoğrafta (şekil 6) kolej ve Çahpur çeşmesi beraber görülmektedir. Bu fotoğraftan yola

çıkıldığında ve mezar taşının tarihi dikkate alındığında, çeşmenin tarihinin 1905 veya 1906 olduğu söylenebilir. Çeşme, 1960'lı yıllarda da tadilat görmüştür. Çahpur Çeşmesi mevcut halinin korunmuş olması ve mimari öğelerinin tam, kullanılan malzemenin fikir verecek boyutta sağlam olması ile Röleve, Restitüsyon ve Restorasyon Projesine kolaylaştırıcı bir unsur sağlamaktadır.(Şekil: 31) Yapılacak restorasyonda çeşmenin yapıldığı dönemin özelliklerine uygun olarak onarılması, benzer malzemelerin kullanılması önerilmektedir. Hiçbir şekilde beton sıva vb. aykırı unsurların kullanılmaması gerekmektedir. Tonoz örtünün de kesme taş olarak onarılması aslına uygun onarılmalıdır.

Şekil: 31 Çahpur Çeşmesi restitüsyon planı (Çiz.: Mimar Yakup SPOR)

Bu bilgiler doğrultusunda Çahpur Çeşmesi'nin aslına uygun bir şekilde restore edilerek tekrar fonksiyon kazanan bir eser olarak varlığını devam ettirmesi Harput'un tarihi dokusunun tekrar canlanması için gereklidir.

KAYNAKLAR

- AKSIN, A.,(2013). Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, 23–25 Mayıs. Elazığ.
- AKTAŞ, A.F.,(2009). *Elazığ İli Çeşmeleri*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü.
- AKTAŞ, A.F.,(2015).Palu Çeşmeleri,*Murat Havzası Dergisi*, Elazığ: s:5, ss:19-25.
- AKURGAL, E.,(1978). *Ancient Civilizations And Ruins Of Turkey*, İstanbul.

- ALTUN, A.,(1978). *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ARDIÇOĞLU, N.,(1964). *Harput Tarihi*. İstanbul.
- ARSEVEN, C., E.,(1950). Çeşme Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 1, ss:388-389.
- ARSEVEN, C., E.,(1952). Sel Sebil Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 4, ss:1772-1773.
- ARSLANTAŞ, Y., (2008), "Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, s.1-10.
- ARSLANTAŞ, Y., (2013), *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ.
- AYNUR, H.- Karateke, H., T., (1995). *III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri*. İstanbul.
- AYTAÇ, İ., (2003). Harput Ticaret Yolları ve İpek Yolu İle Bağlantısı, *Aksata Fuar Özel Sayısı*, Elazığ, ss:69-71.
- AYTÖRE, A., (1959). Türkler'de Su Mimarisi, *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler*, Ankara, ss:45-69.
- BARIŞTA, H. Ö.,(1991). *İstanbul Çeşmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- BAYRAKTAR, N., (1980). Topkapı Sarayı Çeşme Muslukları, *Hacettepe Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, Ankara, Özel Sayı, ss:531.
- BİLDİRİCİ, M., (1994). *Tarihi Su Yapıları*. Ankara.
- CEBECİ, L., (2009). Selsebil Maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: c:36, TDV, ss:447-448.
- CEZZAR, M., (1997). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul.
- ÇAKAR,E.,Uzun,C.,(2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No:3.
- ÇETİNTAŞ, S., (1944). Türkler de, Su, Sebil, Çeşme. *Güzel Sanatlar Dergisi*, c :V, İstanbul.
- DANIK, E., (2001). *Orta Çağ'da Harput*. Ankara: Türkiye Kültür Bakanlığı Yayınları, 12595 Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi /320.
- DANIŞMAN, Z.,(1970). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.6, İstanbul.
- DENKALBANT, A., (2002). Su Maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, c. 26, TDV, Ankara.
- DENKTAŞ, M.,(a), (2000). *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler-Hamamlar)*, Kayseri.
- DENKTAŞ,M.,(b), (2000). *Kayseri'de Türk Döneminde İnşa Edilen ve Günümüze Ulaşamayan Yapılar*, Kayseri.

- DENKTAŞ, M., (c), (2002). *Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler*. Türkler Ansiklopedisi, C. 7, Ankara, ss:872-877
- ERTUĞ, N., (a), (2006). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi. c. 1*, İstanbul.
- ERTUĞ, N., (b), (2006). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi, c. 2*, İstanbul: İSKİ.
- ERTUĞ, N., (c), (2006). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi. c. 3*, İstanbul: İSKİ.
- ERTÜRK, M., (1997). Havuz Maddesi. TDV İslam Ansiklopedisi, C.16, ss:546-549.
- EYİCE, S., (1993). Çeşme Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.8, ss:277-287.
- GEYİK, G., (2007). *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- KÖKTEN K., (1970), "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları", *ODTÜ Keban Projesi 1969 Yılı Çalışmaları*, Ankara, s.1-14.
- KUMBARACILAR, İ., (1948). *Türk Sebil ve Çeşmeleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KURAN, A., (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul.
- ÖNGE, Y.(a), (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara.
- ÖNGE, Y., (b), (1981). *Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 1, Konya.
- ÖZİŞ, Ü., (1994). *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları*. Ankara.
- PİLEHVARİAN, N.K., (2002). Osmanlı Çeşme Mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: c. 12, ss:247-251,
- SAĞLAM, T., (2010). *Harput'taki Türk İslam Dönemi Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı.
- SUNGUROĞLU, İ., (1958). *Harput Yollarında*. C.1, İstanbul.
- ŞAPOLYO, E.B., (1943). *Türk Çeşmeleri, Önasya*, C.3, S.27, İstanbul.
- ŞENGÜN, M. T., (2012). *Harput Platosunda Doğal Ortam İnsan İlişkileri Ve Doğal Çevre Planlaması*, S. 1, Elazığ.
- TALAŞOĞLU, A., (1994). *İstanbul Meydan Çeşmeleri*. İstanbul.
- TANIŞIK, H., (1943). *İstanbul Çeşmeleri I*. İstanbul.
- ÜNAL, M. A., (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: TTK.
- ÜNSAL, E., (1969). *İstanbul Çeşmeleri, Hayat Tarihi Mecmuası*, İstanbul: s. 6-7.
- YILDIRIM, R., (2013). Harput/Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ: Bildiriler Kitabı.

H. 1102-1103 (M. 1691-1692) TARİHLİ HARPUT KAZASI CİZYE DEFTERİNİN TANITIMI VE TAHLİLİ

*Presentation and Analysis of H. 1102-1103 (M. 1691-1692) Dated
Harput District Jizya Book*

Sevda DANIK*

Geliş Tarihi: 02.12.2016/Kabul Tarihi: 25.02.2017

Öz

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasında yer alan ve gayrimüslim tebaadan alınan cizye vergisi, İslam hukukunun bir gereği olarak, devletin kuruluşundan itibaren, önceleri haraç XVI. yüzyıldan itibaren cizye adı altında, bazı dönemlerde hane olarak bazı dönemlerde baş vergisi olarak zaman içerisinde bir takım değişiklikler geçirerek toplanmış, 1856 yılında askeri bedele çevrilmiş, 7 Ağustos 1909 tarihinde cizyenin son bakiyesi olan askerlik vergisi de tamamıyla kaldırılmış ve umumi askerlik mecburiyeti getirilmiştir.

Harput Kazası'na ait MAD.d 5961 numaralı 13 Zilhicce 1102 (7 Eylül 1691) ve 13 Zilhicce 1103 (26 Ağustos 1692) tarihlerine ait olan bu defter, Veziriazam Köprülüzade Mustafa Paşa'nın yaptığı cizye reformundan sonra tutulmuştur. Ait olduğu dönemde Harput Kazası'nda ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan gayrimüslimler ve cizye reformunun uygulanması ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cizye, gayrimüslim, cizye reformu, Harput Kazası.

Abstract

The Jizya that was the major source of income of the Ottoman Empire and was applied for Non-Muslim vassal was collected by a number of changes over time as a requirement of Islamic law, from establishing the state, as the tribute firstly and as the capitation tax after XVI. Century, as a house or capitation tax for some periods; and it was converted to the military rate in 1856; on August 7, 1909, military duty also completely removed as final balance of the jizya, general military service obligation has been applied.

Harput District's MAD.d 5961 numbered 13 Hijjah 1102 (7 September 1691) and 13 Hijjah 1103 (26 August 1692) dated this book was kept after Grand Vizier Köprülüzade Mustafa Pasa's jizya reform. It includes important knowledge of its periods' Harput District's permanent or temporary Non-Muslim residents, and implementation of the jizya reform.

Keywords: Jizya, Non-Muslim, jizya reform, Harput District.

---

* Doktorant, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. sdanik@firat.edu.tr

Giriş

Cizye kelimesi *kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek* anlamındaki *ceza* kökünden türemiş bir isimdir. Terim olarak ise İslam ülkelerinde gayrimüslim tebaanın askerlikten muaf tutulmaları, can ve mal güvenliklerinin sağlanması karşılığında ödedikleri vergiye denilmektedir (Erkal 1993: 42). Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, gayrimüslim tebaayı İslam hukukunun zimmet ve eman kurumları çerçevesinde yönetmiş ve bu tebaadan cizye vergisi almıştır (Kenanoğlu 2013: 438).

Cizye; *maktu* ve *ale'r-ruûs* olmak üzere iki çeşittir. *Maktu cizye* usulü iki alanda uygulanmıştır: Birincisi Osmanlılara bağlı vasâl Hıristiyan prensliklerle haraçgüzar devletlerin belirli bir miktar üzerinden yıllık olarak ödemeyi taahhüt ettikleri vergidir. İkincisi doğrudan zimmi reayadan cemaat olarak toplu bir miktarın alınmasıdır (İnalçık 1993: 46). *Ale'r-ruûs cizye* ise mükelleflerin mali durumu dikkate alınarak şahıs üzerine konulan vergidir. Bu vergi mükelleflerin *alâ* (zengin), *evsat* (orta halli) ve *ednâ* (çalışabilme gücüne sahip fakir) oluşlarına göre alınırdı (Eryılmaz 1996: 51).

Fethedilen topraklar bir Osmanlı eyaleti haline getirildiğinde cizye vermekle mükellef durumda olan gayrimüslimlerin tahriri o bölgenin kadısı tarafından yapılır ve hazırlanan deftere *defter-i cizye-i gebran* adı verilirdi. Bu defter iki kopya halinde hazırlanır, biri hazineye gider, diğeri ise beylerbeylik merkezinde saklanırdı (İnalçık 1993: 45-46).

Vücut ve akılca salim her zimmi erkek, 14 yaşını doldurunca cizyeye tabi tutulur ve bunu 75 yaşını dolduruncaya kadar öderdi (Nedkoff 1944: 621). Sosyal hayata girmeyen ve herhangi bir işle meşgul olmayan papazlar, kadın, çocuk, hasta, sakat, yaşlı kimseler ile İslam ülkesinin müdafaasına hizmet eden gayrimüslimlerden cizye alınmazdı (Akgündüz 1990: 169).

Cizye tahsili genellikle hane hesabı üzerinden ve ortalama alınarak yapılyordu. Bu yöntemde birçok yolsuzluklar oluyordu. Özellikle eski sayım defterleri verilerine göre cizyenin hane başına tahsili nüfus değişmelerini hesaba katmadığından ülkenin bazı bölgelerinde kişi başına düşen cizye 30-40 akçede kalırken bazı bölgelerinde 2000-3000 akçeye kadar yükselmişti. Bu tür haksızlıkları gidermek ve 1683 Viyana yenilgisi ve bu yenilgiyi izleyen savaşlar ile şiddetlenen mali darlığı gidermek için çareler aranırken 1689-1691 yılları arasında sadrazamlık yapan Köprülüzade Mustafa Paşa bir cizye reformu yaptı (Tabakoğlu 1985: 136-137).

1691 yılında uygulanmaya başlanan (Tabakoğlu 1985: 138; İnalçık 1993: 46; Aycibin 2001: 78) bu reformla birlikte cizyenin artık hane temelinde değil, belli bir yaşa gelmiş bütün yetişkin erkek nüfustan

toplanması, maktu sistemin ve kimi muafiyetlerin kaldırılması esası getirilmiştir (Özel 2000: 38). İlk dönemlerde rahip ve keşişler cizyeden muaf tutulduğu halde, cizye reformu ile birlikte malûller dışında bütün rahip ve keşişler vergi mükellefi sayılmıştır.

Başka bir bölgedeki yabancılarla yolcuların buldukları yerde cizye ödemeleri usulü cizye reformundan sonra uygulanmaya başlamıştır (İnalçık 1993: 46).

Reformla *alâ*, *evsat* ve *ednâ* olmak üzere mühürler kazılmış ve her sene tarih mührü yenilenmiş, bir sene beyaz, bir sene sarı, bir sene kırmızı her sene elvân kağıtlar mühürlenip, her bir gayrimüslime bir kağıd verilmiş; *alâdan dört şerifi*, *evsatdan iki şerifi* ve *ednâdan bir şerifi* altın tahsil edilmiştir (Anonim Osmanlı Tarihi 2000: 19)¹.

Reformdan sonra *Cizye Muhasebesi* en büyük gelir kalemi olmuştur. Bu kalem cizyenin her türlü idari ve mali işine, cizye kâğıtlarının hazırlanıp dağıtımına ve cizye vergisinin tahsiline bakmakla görevliydi (Tabakoğlu 1985: 83).

Cizye, reformdan sonra eyalet gelirlerine dahil olmaktan çıkmıştır. Bunun için bu vergi eyaletler ve sancaklar itibariyle değil, *Cizye Muhasebesi* kalemi tarafından kazalar* itibariyle toplanmıştır (Tabakoğlu 1985: 171).

Cizye ile birlikte maişet, kitabet harcı vb. adlar altında toplanan paralar ve cizyenin toplanma biçimi ile ilgili zaman içerisinde bir takım düzenlemeler yapılmıştır, ancak bu düzenlemelerden istenilen sonuç alınmadığından, 7 Ağustos 1909 tarihinde cizye tamamen kaldırılmış ve umumi askerlik mecburiyeti getirilmiştir (İnalçık 1993: 47-48; Sayın 1999: 43-44; Akgündüz 1990: 168; Eryılmaz 1996: 54; Nedkoff 1944: 630).

---

¹ Cizye reformu hakkında geniş bilgi için bakınız: Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid I (1071-1114/1660-1703)*, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Bakı Çakır vd.), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s.401-402; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara, 1995, s.387; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, (haz. Nazire Karaçay Türkal), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s.1348; Behceti Seyyid İbrahim Efendi, *“Tarih-i Sülale-i Köprülü” (Transkripsiyon ve Tahlil)*, (haz. Mehmet Fatih Gökçek), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.293.

* Kazalar özellikle XVII. yüzyıldan itibaren tumar sisteminin önemini kaybetmesiyle idari birim olarak ön plana çıkmış, sayıları artmış ve nahiyeler kazaların alt birimi haline gelmiştir. Böylece kazalar hukuki-idari bir birim olarak sancakbeyinden tamamen bağımsız sayılmış, kadılık bölgesi olarak çevresinin merkezi olmuş ve doğrudan merkezdeki kazakere bağlanmıştır. Tuncer Baykara, “Kaza”, *DİA*, C.25, Ankara, 2002, s.119-120.

1. Harput Kazası'nın 1691-1692 Tarihli Cizye Defterinin Özellikleri ve Muhtevası

H. 1102-1103 (M.1691-1692) tarihli Harput Kazası Cizye Defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi'nde (MAD.d) 5961 numarada kayıtlıdır.

Defter toplam 134 sayfadır. Defterde orijinal sayfa numaraları vardır ve her sayfaya numara verilmiştir; ancak 1'den 13. sayfaya kadar numara verildiği halde boş bırakılmıştır. 14. sayfadan itibaren defter yazılmaya başlanmış ve 129. sayfaya kadar aralıksız yazılmıştır. Yine 130. sayfadan 134. sayfaya kadar sayfa numaralandırma devam etmiş, ancak bu sayfalarda boş bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde büyük toprak kayıplarının olduğu ve mali alanda büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönemde, 7 Kasım 1689'da veziriazamlığa getirilen Köprülüzade Mustafa Paşa mali sıkıntıları hafifletmek için bazı düzenlemeler yapmıştır (Uzunçarşılı 1995: 523). Bunlardan biri de *Cizye Reformu*'dur. İncelemiş olduğumuz defter bu cizye reformundan sonra tutulmuştur.

Defter 13 Zilhicce 1102 (7 Eylül 1691) ve 13 Zilhicce 1103 (26 Ağustos 1692) tarihlerinde Harput Kazası'nda ikamet eden ve geçici olarak Harput'ta bulunan, cizye veren gayrimüslim erkekleri içermektedir. Ancak 1691 yılında cizye veren gayrimüslimlerin tamamının defterde yer almadığı anlaşılmaktadır².

Defterde toplam beş başlık vardır. Yerli gayrimüslimler ayrı, geçici bir süreliğine bulunan (misafir) gayrimüslimler ayrı başlıklar altında şahıs olarak, baba adlarıyla birlikte mali durumlarına göre *alâ*, *evsat* ve *ednâ* olarak kaydedilmişlerdir. Yerli olanların ikamet ettikleri mahalle, köy ve mezra adları yazılmış, misafir olarak bulunanların ise geldikleri yer yazılmıştır. Çok az sayıda gayrimüslimin mesleği yazılmış ve çok az sayıda kişinin, kişiyi tanıttığı özelliklerine yer verilmiştir.

Defteri beş kısımda incelemek mümkündür: Birinci kısımda 1691 yılında Harput'ta cizye veren yerli gayrimüslimler; ikinci kısımda 1691 yılında Harput'ta cizye veren ve geçici olarak bulunan gayrimüslimler; üçüncü kısımda 1692 yılında Harput'ta cizye veren ve geçici olarak bulunan

² Deftere göre 1691 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren gayrimüslim sayısı 168'dir (bkz. Tablo-1); ancak 1692 yılında 1892'dir (bkz. Tablo-5). Cizye yıllık bir vergi olduğuna göre 1692 yılında deftere kaydedilen yerli gayrimüslimlerin, göçler ve yer değiştirmeler olsa bile, yine de büyük bir kısmının 1691 yılında da defterde bulunması gerekirdi.

alâ ve evsat gayrimüslimler; dördüncü kısımda 1692 yılında Harput'ta cizye veren ve geçici olarak bulunan *ednâ gayrimüslimler*³; beşinci kısımda 1692 yılında Harput'ta cizye veren yerli *gayrimüslimler* kaydedilmiştir.

2. 1691 Yılında Harput'ta Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler

1691 yılında Harput Kazası'na bağlı mahalle, köy ve mezralarda ikamet eden ve cizye veren gayrimüslimlerin sayısı 168'dir. Bunlardan 30'u evsat 138'i ednâdır ve alâ sınıfından cizye veren gayrimüslim yoktur (bkz. Tablo-1). Buna göre gayrimüslimlerin büyük bir kısmı fakir sınıfından cizye ödemiştir (%17.9'u evsat, %82.1'i ednâ). Gayrimüslimler kaydedilirken mahalle, köy ve mezra ayrımı yapılmamış, karışık kaydedilmiştir. Önce evsatlar, sonra ednâlar yazılmıştır, sadece evsatların arasında bir tane ednâ yazılmıştır.

Burada kaydedilen gayrimüslimlerin hiç birinin mesleği yazılmamıştır. Sadece iki kişinin baba adı yerine ayırt edici özelliği (Topal Ohan, Deli Kirakoz) belirtilmiş, bir kişinin ise dini niteliği yazılmıştır (Keşiş Bedros).

Bu tarihte Huh Köyü'nde ikamet eden ve ednâ olarak cizye veren Murad veledi Muhammed adında bir gayrimüslim bulunmaktadır; yine Gürcübey Mahallesi'nde Şahin veledi Yusuf, Vertetil Köyü'nde Bahadır veledi Şahdiyar isimlerinde gayrimüslimlere rastlanmaktadır. Buna göre gayrimüslimler arasında Müslüman tebaaya özgü isimlerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1691 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren gayrimüslimlere *beyaz kağıd* verilmiştir⁴.

Tablo-1: Harput'ta Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler (1691)

Mahalle, Köy ve Mezralar	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Gürcübey			8	8
Sinabud		1	4	5
Şehroz		1	6	7
Ağınsı			2	2

³ Defterde 1692 yılında Harput'ta geçici olarak bulunan *alâ ve evsat* gayrimüslimler ayrı, *ednâ* gayrimüslimler ayrı başlıklar altında kaydedilmiştir. Bu nedenle biz de defterdeki gibi 1692 yılında Harput'ta geçici olarak bulunan *alâ ve evsat* gayrimüslimleri ayrı, *ednâları* ayrı başlıklar altında inceledik.

⁴ "Kaza-i Harput yüz iki senesinde yedinde kağıd bulunmayan zimmilere virdiğimiz beyaz kağıdları beyan ider fi 13 Z (zilhicce) 1102", "Mahalle-i Gürcübeyde ve karyelerde beyaz kağıd alanlardır." BOA, MAD, nr. 5961, s.1.

Alpavud			1	1
Arşvan(Aşvan)		3	2	5
Bizimnişin (Bizmişen)		1	4	5
Çorkiğ		1	1	2
Gölcük		4	8	12
Gürpınar		1		1
Habusı		1	2	3
Hacıseyli			3	3
Hamidi			3	3
Har		1		1
Hırhık			3	3
Hoğu		1	3	4
Holvenk		1		1
Huh			4	4
Hüseynik		2	5	7
Iğiki			3	3
İçme		3	7	10
İrtimnik			2	2
Kabasakal			3	3
Kuyulu			1	1
Karingid			3	3
Kehli			2	2
Kemahüseyin			2	2
Kesrik			1	1
Kışlak		1		1
Könk		2	1	3
Mornik			1	1
Muhzıroğlu			2	2
Müri			1	1

Nekerek		1	1	2
Pekinik			3	3
Perçenç			2	2
Sarpılı			2	2
Sürsürü			4	4
Şemsi		1	2	3
Tadım		1	2	3
Turman			3	3
Venk			1	1
Vertetil		1	12	13
Yenice			3	3
Zaluni		1	3	4
Zarik			1	1
Zerteriç			1	1
Ak Mezra			2	2
Hatun Mezrası			2	2
Kara Mezra		1	3	4
Müri Mezrası			1	1
Zarik Mezrası			2	2
Toplam	-	30	138	168

3. 1691 Yılında Harput'ta Geçici Olarak Bulunan Gayrimüslimler

1691 yılında Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan ve cizye veren gayrimüslim sayısı 79'dur. Bunların 7'si evsat, 69'u ednâdır, alâ sınıfından cizye veren gayrimüslim bulunmamaktadır; 3 kişinin ise mali durumu yazılmamıştır. Buna göre geçici olarak bulunan gayrimüslimlerin büyük bir kısmı fakir sınıftan cizye ödemiştir (%8.9'u evsat, %87.3'ü ednâ). En fazla Til, Palu ve Çüngüş'ten Harput'a gelen olmuştur. Harput'a gelen gayrimüslimlerin çoğunun komşu sancak ve köylerden geldiği görülmektedir (bkz. Tablo-2).

Harput'ta geçici olarak bulunan Yahudiler de vardır. Geçici olarak bulunan 79 gayrimüslimden 6'sının Yahudi olduğu belirtilmiştir. Yahudiler-

den 1'i evsat 4'ü ednâdır, ancak 1'nin mali durumu yazılmamıştır ve bu Yahudilerden 5'i Diyarbekir'den 1'i Amid'den gelmiştir.

Erzurum'dan gelen ve cizyesini evsat olarak veren bir gayrimüslimin ismi Allahvirdi veledi Simo'dur. Daha çok Müslüman tebaaya özgü bir isim olan Allahvirdi isminin gayrimüslimler tarafından da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1691 yılında Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan ve cizye veren gayrimüslimlere *beyaz kağıd* verilmiştir⁵ ve bunlardan hiç birinin mesleği yazılmamıştır.

Tablo-2: Harput'ta Geçici Olarak Bulunan Gayrimüslimler (1691)

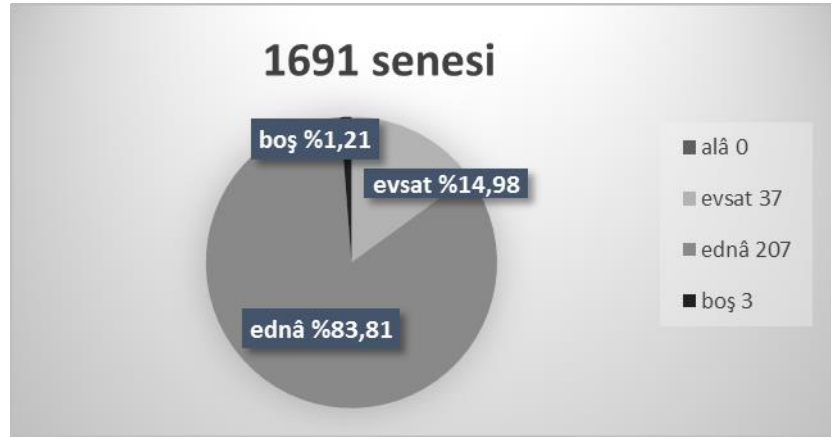
Geldikleri Yer	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Acem			1	1
Adış			2	2
Amid			1	1
Arapgir			1	1
Çarsancak		1		1
Çemişgezek			7	7
Çermik			1	1
Çüngüş			9	9
Diyarbakir		2	4	7 ⁶
Erzurum		2		2
Gerger			1	1
Karahisar-1 Şarki			2	2
Kayseriye		1		1
Malatiye			1	1
Mazgır			6	6
Obuz			1	1

⁵ "Müsâferet tarikle Harput'da bulunan zimmilere yüz iki senesi için virilen beyaz ednâ evsat beyan olunur". BOA, MAD, nr. 5961, s.5.

⁶ Bir boş.

Palu			8	10 ⁷
Pertek			1	1
Sağman			3	3
Sivas			5	5
Til			11	11
Tokat		1	3	4
Yağman			1	1
Toplam	-	7	69	79

Grafik-1: Harput'ta İkamet Eden ve Geçici Bir süreliğine Bulunan Gayrimüslimlerin Alâ, Evsat ve Ednâ Oranları (1691)

Grafik-1'de 1691 yılında Harput Kazası'nda ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan, cizye veren gayrimüslimlerin alâ, evsat, ednâ oranları gösterilmiştir. Sadece bu defterdeki bilgilere bakarak; alâ 0, evsat 37, ednâ 207, boş 3 olmak üzere toplam 247 gayrimüslimin cizye verdiği anlaşılmaktadır⁸.

⁷ İki boş.

⁸ Harput'ta 1691 yılında cizye veren yerli gayrimüslim sayısı evsat 30, ednâ 138, toplam 168'dir (bkz. Tablo-1); geçici bir süreliğine bulunan gayrimüslim sayısı ise evsat 7, ednâ 69, maddi durumu belirtilmeyen 3 kişi ile birlikte toplam 79'dur (bkz. Tablo-2).

4. 1692 Yılında Harput'ta Cizye Veren ve Geçici Olarak Bulunan Alâ ve Evsat Gayrimüslimler

1692 yılında Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan, cizye veren, *alâ ve evsat* gayrimüslim sayısı 30'dur. Bunlardan Diyarbakırlı 1 kişi alâ, diğer 29 kişi ise evsat sınıfından cizye vermiştir. Bu tarihte alâ ve evsat sınıfından cizye verenler arasında Harput'a en fazla Sivas ve Diyarbakır'den gelen olmuştur. Harput'a gelen gayrimüslimlerin çoğunun komşu sancak ve köylerden geldiği görülmektedir (bkz. Tablo-3); ancak ne kadar süredir ve ne amaçla Harput'ta buldukları defterdeki bilgilerden tespit edilememektedir.

Bunlardan 3'ü Yahudi'dir ve 3'ü de evsat sınıfından cizye vermiştir. Bu Yahudilerden 2'si Diyarbakır'den, 1'i Sivas'dan gelmiştir.

Bir kişinin geldiği yer yazılmamıştır. Yine geçici olarak bulunan alâ ve evsat gayrimüslimlerin hiç birinin mesleği yazılmamıştır.

Bu başlık altında da Müslüman tebaaya özgü isimlerin gayrimüslimler arasında kullanıldığını gösteren birkaç örneğe rastlanmaktadır (Aslan veledi İskender, Murad veledi Nadir).

Tablo-3: Harput'ta Geçici Olarak Bulunan Alâ ve Evsat Gayrimüslimler (1692)

Geldikleri Yer	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Adana		1		1
Arabgir		2		2
Diyarbakır	1	7		8
Erzurum		1		1
Marzuman		1		1
Muş		1		1
Palu		2		2
Sivas		9		9
Til		1		1
Tokat		3		3
(Boş)		1		1
Toplam	1	29	-	30

5. 1692 Yılında Harput'ta Cizye Veren ve Geçici Olarak Bulunan Ednâ Gayrimüslimler

1692 yılında Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan ve cizye veren *ednâ* gayrimüslim sayısı 334'dür. Bu tarihte *ednâ* sınıfından cizye veren gayrimüslimler arasında Harput'a en fazla Palu, Til ve Çüngüş'den gelenlerin olduğunu görüyoruz (bkz. Tablo-4). Özellikle Palu*'dan (evsat 2, *ednâ* 88) 90 kişinin gelmesi dikkat çekicidir (bkz. Tablo-3 ve Tablo-4). Bu bölümde kaydedilenlerin hepsi *ednâ*'dır. Yine Harput'a gelen gayrimüslimlerin çoğunun komşu sancak ve köylerden geldiği görülmektedir. Burada 6 Yahudi kaydedilmiştir ve bu Yahudilerin hepsi de Diyarbakir'den gelmiştir. Yahudilerden 4'ünün 1691 yılında da Harput'ta bulunduğu anlaşılmaktadır.

Palu'dan gelen ve babasının adı Allahvirdi olan bir gayrimüslim bulunuyor (Kirkoz veledi Allahvirdi). Burada 7 kişinin meslekleri de yazılmıştır. Bunlardan Tokat, Erzurum ve Pertek'ten gelen 3 kişi *rençber*; Çarsacak, Çemişgezek ve Tokat'tan gelen 3 kişi *çulha*; Erzurum'dan gelen 1 kişi ise *sucu*'dur.

Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan ve cizye veren gayrimüslimlere 1692 yılında *kırmızı kağıd* verilmiştir⁹.

Tablo-4: Harput'ta Geçici Olarak Bulunan Ednâ Gayrimüslimler (1692)

Geldikleri Yer	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Acem			26	26
Adış			1	1
Berveşin			1	1
Çarsacak			3	3
Çemişgezek			23	23

*Palu; Harput'un doğusunda yer alır. Osmanlı klasik döneminde *hükümet* olarak anılmaktadır. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmamaktadır, vergi gelirlerini toplamak Palu hâkiminin yetkisindedir. Hakim sadece her yıl belirli bir vergiyi merkeze ödemekle mükelleftir. Ayrıca sancak halkı avarız, sürsat, nüzul gibi divani vergilerden muafır. Öşür ve diğer raiyet resimleri ile cizye, ispenç gibi zimmilerden alınan vergilerin tasarrufu hakimlere bırakılmakla beraber, mali bakımdan merkeze karşı bazı yükümlülükleri vardır. Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.III, Ankara, 1994, s.1071-1096; Palu XVII. yüzyılın sonlarında da hükümet sancak statüsünü korumuştur. Mehmet İpşirli, "Hükümet (Osmanlı Devleti'nde Hükümet/Tanzimat Öncesi), *DİA*, C.18, 1998, s.470.

⁹ "Defter oldur ki bin yüz üç senesinde Harput Kazası'nda mürur iden müsâfir zimmilere ferman-ı ali üzere tevzî' olan kırmızı *ednâ kağıdı beyan ider*". BOA, MAD, nr. 5961, s.8.

Çermik			2	2
Çüngüş			30	30
Diyarbakir			13	13
Eğir			2	2
Ergani			1	1
Erzurum			9	9
Gerger			18	18
İreşkir			8	8
Karabet?			1	1
Malatiyye			1	1
Mardin			2	2
Mazgir			18	18
Muş			14	14
Obuz			1	1
Palu			88	88
Pertek			7	7
Pınar			1	1
Rakka			1	1
Ribat			3	3
Sağman			7	7
Sivas			8	8
Til			38	38
Tokat			3	3
Van			1	1
Yağman			3	3
Toplam	-	-	334	334

6. 1692 Yılında Harput'ta Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler

1692 yılında Harput Kazası'na bağlı mahalle, köy ve mezralarda ikamet eden ve *alâ* olarak cizye veren gayrimüslim sayısı 93, *evsatların* sayısı 587, *ednâların* sayısı ise 1212'dir; toplam 1892 kişidir. Harput'ta gayrimüs-

limlerin en fazla yoğunlukta bulunduğu mahalle Gürcübey (130), mezra Müri Mezrası (38)'dir. En fazla yoğunlukta buldukları köyler ise Habusu (89 kişi), İçme (88 kişi) ve Gölcük (79 kişi)'dür (bkz. Tablo-5).

Gölcük Köyü'nde ikamet eden ve baba adı *Hüdavirdi* olan bir gayrimüslim bulunmaktadır (Azev veledi Hüdavirdi). Bazı gayrimüslimlerin ise baba adı hiç yazılmadan doğrudan ayırt edici özellikleriyle yazılmışlardır: 2 gayrimüslim *kel* (Tadım Köyü'nde Kel Kakü; İrtimnik Köyü'nde Kel Serkis); 3 gayrimüslim *köse* (Tadım Köyü'nde Köse Asev Huhlu; İrtimnik Köyü'nde Köse Hacik; İçme Köyü'nde Köse Margoz); 2 gayrimüslim *kibirli* (Şehroz Mahallesi'nde Kibirli Avasib, Kibirli Vartan) şeklinde kaydedilmiştir.

Bazı gayrimüslimlerin ise baba adı yerine fiziksel eksiklikleri yazılmıştır. Mesela 2 kişinin baba adı yerine *lal* (Gölcük'den Nikogos veledi Lal, Keşiş veledi Lal); 2 kişinin baba adı yerine *parmaksız* (Habusu'dan Mardo veledi Parmaksız, Agob veledi Parmaksız); 6 kişinin baba adı yerine *topal* (İçme'den Boğık veledi Topal, Agob veledi Topal, Manzu veledi Topal; Gölcük'ten Körkik veledi Topal; Kara Mezra'dan Ohannik veledi Topal, Hreg veledi Topal, Menzu veledi Topal) yazılmıştır.

Beş gayrimüslimin baba adı yerine *öksüz* yazılmıştır. Bunlar; İçme Köyü'nde Hokaz veledi Öksüz, Malko veledi Öksüz, Hacik veledi Öksüz, Tato veledi Öksüz; Perçenç Köyü'nde Garanük veledi Öksüz.

Bazı gayrimüslimlerin ise baba adı yerine nereli oldukları yazılmıştır. Mesela Körpe Köyü'nde Mardik veledi Nekerek; Sarıkamış Köyü'nde Arakil veledi Çarsancaklı; Sürsürü Köyü'nde Boğık veledi Çapakçur gibi. Bazen de baba adı hiç yazılmadan doğrudan kişi nereliyse, nereli olduğu ve kişinin adı yazılmıştır. Mesela Aşvan Köyü'nde Hamidili Markar; Gürpınar Köyü'nde Bizmişenli Hacik; Müri Mezrası'nda Mornikli Malkik gibi.

Harput Kazası'na bağlı, gayrimüslimlerin ikamet ettikleri mahalle, köy ve mezzalar, *Tablo-5*'de defterde kaydedildiği sıraya göre gösterilmiştir.

Tablo-5: Harput'ta Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler (1692)

Mahalle, Köy ve Mezzalar	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Körpe	1	20	22	43
Nekerek		6	5	11
Sarıkamışlı		8	13	21
İçme	6	24	58	88

Aşvan	4	22	29	55
Kuyulu	4	8	29	41
Zarik		7	11	18
Kabasakal Mezrası			6	6
Mezra-i Zarik		2	2	4
Kemahüseyin			3	3
Gürpınar		3	3	6
Endek	1	5	6	12
Müri Mezrası	5	10	23	38
İlmenlü	1	1	11	13
Hoğu	6	21	50	77
Habusı	5	35	49	89
Hüseyinik	7	16	45	68
Çolak Mezra	1	5	8	14
Hatun Mezrası	2	2	17	21
Huh	1	2	12	15
Yenice		4	10	14
Hersenk		6	10	16
Haceri	1	6	5	12
Sarpılı		4	9	13
Ağınsı			11	11
Alpavud		6	3	9
Mezra-i Turman			6	6
Pelte		1	4	5
Har		2	2	4
Karasaz			3	3
Mezra-i Selvi		1	1	2
Muhziroğlu		6	10	16

Kömlü		4	11	15
Ak Mezra		9	12	21
Şemsi		6	12	18
Ahur		10	18	28
Kehli	1	8	16	25
Şintil	3	14	21	38
Zerteriç	1	4	20	25
Holvenk	1	5	4	10
Çorkiğ		5	5	10
Şeyh Hacı		10	13	23
Tadım	4	22	46	72
Könk	3	6	18	27
Hacıseyli		9	12	21
Pekinik		6	7	13
Vertetil		12	20	32
Hırhık	2	9	27	38
Hamidi	1	5	9	15
İrtimnik	4	12	28	44
Perçenç		8	21	29
Kiğvenk	1	13	10	24
Karingid	4	17	25	46
Zaluni		10	14	24
Gölcük	2	27	50	79
Kesrik			40	40
Sürsürü	4	22	39	65
Iğki		6	19	25
Mornik	2	3	13	18
Kışlak Mezrası		4	3	7
Karamezra	1	5	10	16

Bizimnişin (Bizmişen)	2	9	18	29
Monlaköyü		2	7	9
Mahalle-i Sinabud	3	20	28	51
Mahalle-i Şehroz	2	15	54	71
Mahalle-i Gürcübey	7	37	86	130
Toplam	93	587	1212	1892

Defterde 1692 yılında Harput Kazası'nda ikamet eden ve cizye veren keşişler de bulunmaktadır.

1692 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren keşişlerin sayısı 39'dur. Bunlardan 2'si alâ, 23'ü evsat, 14'ü ednâ sınıfından cizye vermiştir. Harput'ta keşişlerin ikamet ettikleri mahalleler Sinabud (3 kişi) ve Gürcübey (2 kişi)'dir; Şehroz Mahallesi'nde ise keşiş bulunmamaktadır. Mezra olarak, Hatun Mezrası ve Müri Mezrası'nda birer keşişin ikamet ettiği görülmektedir. En yoğun ikamet ettikleri köyler ise Gölcük (5 kişi) ve Vertetil (4 kişi)'dir (bkz. Tablo-6).

Tablo-6: Harput Kazası'nda İkamet Eden Keşişler (1692)

İkamet Yeri	Adı	Mali Durumu		
Ahur	Keşiş Oğaz			ednâ
Aşvan	Hokaz oğlu Keşiş		evsat	
Gölcük	Lal oğlu Keşiş		evsat	
	Keşiş Bedros		evsat	
	Uzun Keşiş		evsat	
	Benan Keşiş		evsat	
	Keşiş Malkik		evsat	
Gürcübey	Keşiş Minas			ednâ
	Keşiş Ohan			ednâ
Habuşı	Kesf oğlu Keşiş		evsat	
	Asi Keşiş			ednâ
Hatun Mezrası	Keşiş Ohan		evsat	
Harsenk	Keşiş Mardiros		evsat	

	Keşiş Aleksan		evsat	
Hoğu	Keşiş Kesber		evsat	
	Keşiş Kesf		evsat	
	Keşiş Boğaz		evsat	
İrtimnik	Keşiş Mardik		evsat	
Karingid	Keşiş Agob			ednâ
Könk	Keşiş Abram		evsat	
Körpe	Keşiş Sükyas			ednâ
Kuyulu	Arakik oğlu Keşiş	alâ		
	Keşiş Vartan			ednâ
Müri Mezrası	Keşiş Karabet			ednâ
Sinabud	Keşiş Mıgırdiç	alâ		
	Keşiş Mardik		evsat	
	Keşiş Bağdaser		evsat	
Sürsürü	Avak oğlu Keşiş			ednâ
	Keşiş Aleksan			ednâ
	Keşiş Markar			ednâ
Tadım	Keşiş Ma(r)diros		evsat	
	Keşiş Tatik		evsat	
	Keşiş Markoz			ednâ
Vertetil	Keşiş Bedik		evsat	
	Keşiş Halvik		evsat	
	Keşiş Margoz			ednâ
	Keşiş Sefer			ednâ
Zalunı	Keşiş Ohan		evsat	
	Keşiş Minas		evsat	

1692 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren bazı gayrimüslimlerin meslekleri de yazılmıştır, ancak bunların sayısı oldukça azdır (bkz. Tablo-7). Bazı gayrimüslimlerin mesleklerinin yazılması, bu kişilerin çevrelerinde daha çok meslekleri ile tanındıklarını göstermektedir.

Tablo-7: Meslekler (1692)

Mesleği	Adı	Mali Durumu			İkamet Yeri
Boyacı	Markar			ednâ	Şehroz
Çulha	Serkis oğlu			ednâ	Şehroz
	Yakub			ednâ	Kiğvenk
Katırcı	Mencu			ednâ	İlmenlü
Kazgancı	Bedros			ednâ	Gürcü bey
Kethüda	Kirakor		evsat		Hoğu
Nahırcı	Kel oğlan			ednâ	Zerteriç
	Mardik			ednâ	Hırhik
Sucu	Bağdaser			ednâ	Şehroz
Şagird	Şahin			ednâ	Gürcü bey
Tüccar	Hacik	alâ			Tadım
	Margoz		evsat		Habusı
	Akob			ednâ	Şehroz
	Agob			ednâ	Hacıseyli
	Mardo			ednâ	İçme
	Gergerlü Tüccar			ednâ	Kehli
	Obid oğlu Tüccar			ednâ	Sürsürü
Tüfekçi	Astor			ednâ	İrtimnik
Uncu	Sahaz			ednâ	İçme

1692 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren bazı gayrimüslimlerin babalarının meslekleri yazılmıştır (bkz. Tablo-8).

Tablo-8: Bazı Gayrimüslimlerin Baba Meslekleri (1692)

Adı	Mali Durumu			İkamet Yeri
Bostancı oğlu Aleksan		evsat		Şemsi
Bostancı oğlu Astor			ednâ	Şemsi
Boyacı oğlu Malkik			ednâ	Şehroz
Çavuş oğlu Palu	alâ			Tadım
Çavuş oğlu Tamaz		evsat		Tadım
Çulha oğlu Malican		evsat		Kehli
Çulha oğlu Bared			ednâ	Kehli
Çulha oğlu Korkik			ednâ	Sinabud
Çulha oğlu Korkik			ednâ	Sinabud
Demürçi oğlu Gülasir			ednâ	Gölcük
Simsar oğlu Kirakoz			ednâ	Şehroz
Simsar oğlu Mikal			ednâ	Şehroz
Şagird oğlu Kirakoz			ednâ	Gölcük
Taşcı oğlu Boğık	alâ			Hüseynik
Tüccar oğlu Avanis		evsat		Vertetil
Tüccar oğlu Manük		evsat		Müri Mezrası
Uncu oğlu Aved		evsat		İçme
Uncu oğlu Serkis			ednâ	İçme
Uncu oğlu Kesber			ednâ	İçme
Uncu oğlu Palu			ednâ	İçme
Zurnacı oğlu Korkik			ednâ	Gölcük

1691 ve 1692 yıllarında Harput'a bağlı, gayrimüslimlerin ikamet ettikleri mahalle, mezra ve köyler *Tablo-9*'da gösterilmiştir. Ancak bu deftere 1691 yılında cizye veren gayrimüslimlerin tamamı kaydedilmemiştir. Bu nedenle *Tablo-9*'da gösterilen, 1692 yılında olan ve 1691 yılında olmayan köy ve mezraların aslında bu defterden önce tutulmuş cizye

defterinde kayıtlı olması muhtemeldir. Ayrıca 1691 yılında bulunan Venk Köyü 1692 yılında bulunmamaktadır.

Tablo-9: Harput'ta Gayrimüslimlerin İkamet Ettikleri Yerler (1691-1692)

Mahalleler		
1691		1692
1	Gürcübey	Gürcübey
2	Sinabud	Sinabud
3	Şehroz	Şehroz
Mezralar		
1691		1692
1	Ak Mezra	Ak Mezra
2	Hatun Mezrası	Çolak Mezra
3	Kara Mezra	Hatun Mezrası
4	Müri Mezrası	Kabasakal Mezrası
5	Zarik Mezrası	Kara Mezra
6		Kışlak Mezrası
7		Müri Mezrası
8		Selvi Mezrası
9		Turman Mezrası
10		Zarik Mezrası
Köyler		
1691		1692
1	Ağınsı	Ağınsı
2	Alpavud	Ahur
3	Aşvan	Alpavud
4	Bizimnişin (Bizmişen)	Aşvan
5	Çorkiğ	Bizimnişin (Bizmişen)
6	Gölcük	Çorkiğ

7	Gürpınar	Endek
8	Habusı	Gölcük
9	Hacıseyli	Gürpınar
10	Hamidi	Habusı
11	Har	Haceri
12	Hırhık	Hacıseyli
13	Hoğu	Hamidi
14	Holvenk	Har
15	Huh	Hersenk
16	Hüseynik	Hırhık
17	Iğiki	Hoğu
18	İçme	Holvenk
19	İrtimnik	Huh
20	Kabasakal	Hüseynik
21	Kuyulu	Iğiki
22	Karingid	İçme
23	Kehli	İlmenlü
24	Kemahüseyin	İrtimnik
25	Kesrik	Karasaz
26	Kışlak	Karingid
27	Könk	Kehli
28	Mornik	Kemahüseyin
29	Muhzıroğlu	Kesrik
30	Müri	Kiğvenk
31	Nekerek	Kömlü
32	Peklinik	Könk
33	Perçenç	Körpe
34	Sarpılı	Kuyulu

35	Sürsürü	Monlaköyü
36	Şemsi	Mornik
37	Tadım	Muhzıroğlu
38	Turman	Nekerek
39	Venk	Pekinik
40	Vertetil	Pelte
41	Yenice	Perçenç
42	Zaluni	Sarıkamışlı
43	Zarik	Sarpılı
44	Zerteriç	Sürsürü
45		Şemsi
46		Şeyh Hacı
47		Şintil
48		Tadım
49		Vertetil
50		Yenice
51		Zaluni
52		Zarik
53		Zerteriç

Defterde en çok geçen (10 defadan fazla) şahıs isimleri ve geçme sıklığı *Tablo-10*'da gösterilmiştir; ancak burada sadece 1692 yılında cizye veren yerli gayrimüslimler dikkate alınmıştır.

Tablo-10: Defterde Yaygın Olarak Geçen Şahıs İsimleri (1692)

Adı	Kişi Sayısı
Abdal	13
Abraham	25
Agob/Akob	101
Ağık	31

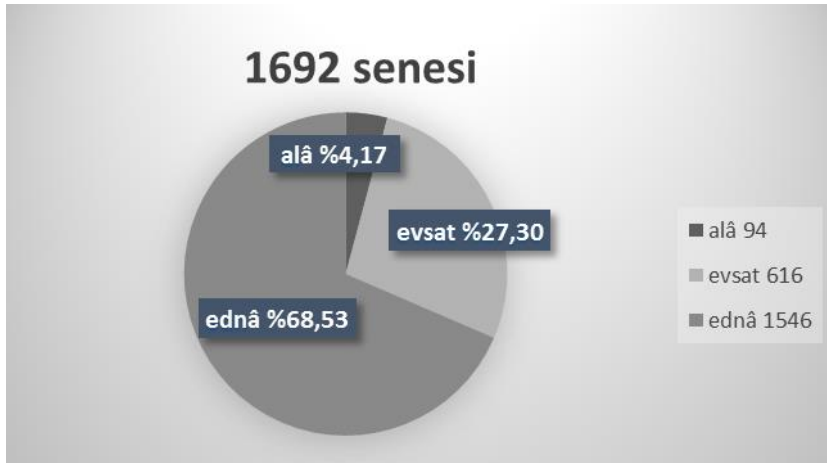
Ahrun	22
Aleksan	32
Anderik	10
Arakik	10
Arakil	22
Arakir	12
Arazman	40
Arkik	18
Arslan	42
Asib	19
Astor	71
Avak	19
Avanis	57
Avasib	20
Aved	11
Aznaver	15
Bağdaser	61
Bağrik	37
Bahadır	15
Bahtik	14
Bared	21
Bedik	36
Bedros	60
Boğaz	16
Boğik	76
Cafer	10
David	36

Delih	19
Donig	35
Hacik	97
Hacük	11
Hızır	87
Hocik	28
Hokaz	47
Hreg	25
İsrail	14
Karabet	27
Karabey	13
Karük	10
Kesber	98
Kirakor/Kirakoz	115
Kirkor	14
Körkik	85
Malhas	12
Malik	30
Malkik	43
Manuk	46
Mardıros	10
Mardik	55
Mardo	24
Margoz/Markoz	59
Markar	59
Melkon	36
Mencik	11

Meneksar	10
Menzik	11
Menzu	13
Merek	12
Mıgırdiç	21
Mikal	25
Minas	73
Murad	62
Nikogos/Nikogoz	37
Norsik	13
Obid	26
Obik	43
Ohan	61
Ohannik	36
Palik	15
Parik	17
Sahak	41
Sefer	30
Semik	13
Serkis	109
Simo	11
Şadik	11
Şakvat	11
Taftik	13
Toros	18
Turik	47
Vartan	74

Grafik-2’de 1692 yılında Harput Kazası’nda ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan, cizye veren gayrimüslimlerin *alâ*, *evsat*, *ednâ* oranları gösterilmiştir. Buna göre; *alâ* 94, *evsat* 616, *ednâ* 1546 olmak üzere toplam 2256 gayrimüslim cizye vermiştir¹⁰.

Grafik-2: Harput’ta İkamet Eden ve Geçici Bir süreliğine Bulunan Gayrimüslimlerin *Alâ*, *Evsat* ve *Ednâ* Oranları (1692)

Sonuç

Araştırmaya konu olan defter, Köprülüzade Mustafa Paşa’nın yaptığı cizye reformundan sonra hazırlanmıştır. Bu nedenle gayrimüslim tebaa *hane* olarak değil, *şahıs* (re's) olarak kaydedilmiştir.

1691 yılında Harput Kazası’nda ikamet eden ve geçici olarak bulunan, cizye veren bütün gayrimüslimlerin bu defterde yer almadığı görülüyor. 1691 yılında ikamet eden gayrimüslim sayısı 168 iken, 1692 yılında 1892 kişidir. Tahminimizce 1691 yılında bu defterden önce başka bir defter daha tutulmuştur. Önceki defter incelenmeden 1691 tarihi için yorum yapmak doğru değildir. Ancak bizim incelemiş olduğumuz deftere göre bu tarihte cizye ödeyenlere *beyaz kağıd* verilmiştir; yine geçici bir süreliğine Harput’ta bulunan gayrimüslimlerden de cizye alınmış ve bunlara da *beyaz kağıd* verilmiştir, diyebiliriz.

¹⁰ Harput’ta 1692 yılında geçici olarak bulunan gayrimüslim sayısı *alâ* 1, *evsat* 29, toplam 30’dur (bkz. Tablo-3); *ednâ* sayısı 334’dür (bkz. Tablo-4); yerli gayrimüslim sayısı ise *alâ* 93, *evsat* 587, *ednâ* 1272, toplam 1892’dir (bkz. Tablo-5).

Sadece bu deftere bakarak 1691 yılı için nüfus tahmini yapmamız mümkün değildir. Ancak şunu söyleyebiliriz; Harput'ta 1691 yılında ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan, cizye veren gayrimüslim erkeklerin sayısı (yerli 168, geçici 79) 247'dir. Şahıs olarak toplanan vergiler kullanılarak yapılan nüfus tahminlerinde genelde 2,5 katsayısının kullanıldığı dikkate alınırsa $247 \times 2,5 = 617,5$ gayrimüslimin 1691 yılında Harput'ta bulunduğunu söyleyebiliriz. Harput'ta 1692 yılında ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan, cizye veren gayrimüslim erkeklerin sayısı ise (yerli 1892, geçici 364) 2256'dır. Buna göre toplam $2256 \times 2,5 = 5640$ gayrimüslimin 1692 yılında Harput'ta bulunduğunu söyleyebiliriz¹¹.

1692 yılında cizyesini veren yerli ve geçici olarak Harput'ta bulunan gayrimüslimlere *kırmızı kağıd* verilmiştir.

1692 yılında Harput'ta *ikamet eden ve geçici olarak bulunan*, alâ olarak cizye veren gayrimüslim sayısı 94, evsat 616, ednâ 1546 toplam 2256'dır. Buna göre gayrimüslimlerin %4,2'si alâ, %27,3'ü evsat, %68,5'i ednâ olarak vergilerini ödemişlerdir. Bu da gösteriyor ki gayrimüslimlerin neredeyse % 70'i fakirdir veya devlet onları cizye vergisi ile ezmek için fakir sınıftan cizye almayı tercih etmiştir.

1692 yılında Harput'ta *geçici bir süreliğine bulunan* toplam 364 gayrimüslimden sadece bir kişi alâ, 29 kişi evsat, 334 kişi ednâ olarak cizyelerini vermiştir. Yani geçici olarak bulunan gayrimüslimlerin %0,3 alâ, %7,9 evsat, %91,8'i de ednâ olarak cizye vermiştir. Aynı tarihte Harput'ta *ikamet eden* toplam 1892 gayrimüslimden 93'ü alâ, 587'si evsat, 1212'si de ednâ olarak cizye vermiştir. Yani yerli gayrimüslimlerin %4,9'u alâ, %31'i evsat, %64,1'i ednâdır. Devlet Harput'ta geçici olarak bulunan gayrimüslimlerin %8,2'sinden alâ ve evsat olarak cizye alırken yerli gayrimüslimlerin %35,9'undan alâ ve evsat olarak cizye almıştır. Bu durumda Harput'ta misafir olarak bulunan gayrimüslimler ya gerçekten fakirdir, ya da devlet bunlara karşı daha hoşgörülü davranmıştır diyebiliriz.

Cizye reformundan sonra alâ'dan dört, evsat'tan iki, ednâ'dan bir şerifi altın cizye alındığına göre, sadece bu deftere bakarak; Harput'ta 1691 yılında toplam 281¹² şerifi altın, 1692 yılında ise toplam 3154¹³ şerifi altın cizye toplandığı söylenebilir.

¹¹ Geçici bir süreliğine Harput'ta bulunan gayrimüslimlerin Harput'a aileleriyle mi geldikleri yoksa yalnız olarak mı Harput'ta buldukları defterdeki bilgilerden tespit edilememektedir. Nüfus tahmini yapılırken bunların aileleriyle birlikte Harput'ta buldukları varsayılmıştır.

¹² Alâ 0, evsat $37 \times 2 = 74$, ednâ $207 \times 1 = 207$, toplam 281 şerifi altın.

¹³ Alâ $94 \times 4 = 376$, evsat $616 \times 2 = 1232$, ednâ $1546 \times 1 = 1546$, toplam 3154 şerifi altın.

Defter Harput Sancağı değil, Harput Kazası esas alınarak tutulmuştur. Cizye gelirlerinin cizye reformundan sonra, eyalet gelirlerine dahil olmaktan çıkması ve Cizye Muhasebesi tarafından kazalar itibariyle toplanması uygulamasını göstermesi açısından da defter önem arz etmektedir.

Defterde bazı gayrimüslimlerin Müslüman tebaaya özgü isimler kullandığı görülmektedir; mesela Allahvirdi, Hüdavirdi, Muhammed, Arslan, Bahadır, Murad vs. adlarında gayrimüslimler vardır, ancak bunların sayısı fazla değildir.

Çok az sayıda gayrimüslimin mesleği yazılmıştır. Bu da daha çok bazı gayrimüslimlerin çevrelerinde meslekleri ile tanınmalarından kaynaklanmaktadır; yoksa defterde gayrimüslimlerin mesleklerinin kaydedilmesi gibi bir amacın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle hangi meslek grubunun mali durumunun daha iyi, hangisinin daha kötü olduğunu; alâ, evsat ve ednâ ayrımı yapılırken mesleklerin esas alınıp alınmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

Defterde, şahıslar fiziki özellikleriyle beraber yazılmamıştır. Ak sakallı, kır bıyıklı, ela gözlü gibi kişiyi tanıttıcı özelliklerine yer verilmemiştir; ancak çok az sayıda gayrimüslimin ayırt edici özelliği yazılmıştır.

Keşişlerden de cizye alınmıştır. 1691 yılında Harput'ta ikamet eden sadece bir keşiş kaydedilmiştir. 1692 yılında ise geçici bir süreliğine Harput'ta keşiş bulunmamaktadır. 1692 yılında Harput'ta ikamet eden toplam 39 keşişten 2'si alâ, 23'ü evsat, 14'ü ednâ sınıfından cizye vermiştir. Yani keşişlerin %5,13'ü alâ, %58,97'si evsat, %35,90'ı ednâ olarak cizye vermiştir. Devlet, Harput Kazası'nda cizye veren gayrimüslimlerin neredeyse %70'inden ednâ olarak vergi alırken, keşişlerin %64,1'inden alâ ve evsat olarak vergi almıştır. Bu durumda keşişlerin mali durumunun diğer gayrimüslimlere oranla daha iyi olduğunu söyleyebiliriz.

Defterin tamamında sadece Yahudiler, *Yahudi* olarak belirtilmiş, diğer gayrimüslimler ise Ermeni, Rum, Süryani vs. hangi milletten oldukları veya dinleri belirtilmemiştir. Harput'ta 1691 yılında 6 Yahudi, 1692 yılında ise 9 Yahudi'nin bulunduğu anlaşılıyor; 1691 yılında bulunan 6 Yahudi'den 4'ünün 1692 yılında da bulunduğu görülüyor. Defterde ismi geçen Yahudilerin tamamı ise geçici bir süreliğine (defterde misafir olarak geçiyor) Harput'ta bulunuyordu; dolayısıyla Harput'ta yerli Yahudi bulunmuyordu; ayrıca onların hiçbirinin meslekleri yazılmamıştır. Harput'ta bulunan Yahudilerden 3'ü orta halli, 6'sı fakir sınıftan cizye vermiştir.

Defterde verilen bilgilerden Yahudilerin ve diğer misafir gayrimüslimlerin ne kadar süredir Harput'ta buldukları ve neden Harput'a geldikleri tespit edilememektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD), 5961 numaralı defter.

Osmanlı Tarihleri

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704) (2000), (yay. haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara.

Behceti Seyyid İbrahim Efendi (2006), "*Tarih-i Sülale-i Köprülü*" (*Transkripsiyon ve Tahlil*), (haz. Mehmet Fatih Gökçek), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Râşid Mehmed Efendi (2013), *Târih-i Râşid I (1071-1114/1660-1703)*, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır vd.), Klasik Yayınları, İstanbul.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (2012), *Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, (haz. Nazire Karaçay Türkal), (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Araştırma ve İncelemeler

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1990), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I.Kitap, Fey Vakfı, İstanbul.

AYCIBİN, Zeynep (2001), *XVII. yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve Sosyal Durumu*, (Mimar Sinan Üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

BAYKARA, Tuncer (2002), "Kaza", *DİA*, C.25, Ankara, s.119-120.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara.

ERKAL, Mehmet (1993), "Cizye", *DİA*, C.8, Ankara, s.42-45.

ERYILMAZ, Bilal (1996), *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Basın Yayın, 2.baskı, İstanbul.

İNALCIK, Halil (1993), "Cizye", *DİA*, C.8, Ankara, s.45-48.

İPŞİRLİ, Mehmet (1998), "Hükümet (Osmanlı Devleti'nde Hükümet/Tanzimat Öncesi)", *DİA*, C.18, Ankara, s.470-471.

KENANOĞLU, M.Macit (2013), "Zimmi", *DİA*, C.44, Ankara, s.438-440.

NEDKOFF, Boris Christoff (1944), “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, (çev: Şinasi Altundağ), *Bellekten*, C.VIII, S.29, 30, 31, 32, Ankara, s.599-652.

ÖZEL, Oktay (2000), “Avarız ve Cizye Defterleri”, Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, *Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü*, Ankara, s.33-50.

SAYIN, Abdurrahman Vefik (1999), *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı, Ankara.

TABAKOĞLU, Ahmet (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul.

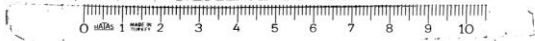
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi*, C.III, K.I, TTK, Ankara.

ÜNAL, Mehmet Ali (1994), “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.III, Ankara, s.1071-1096.

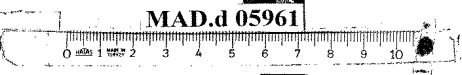
EKLER

<p>اربروله دورمه سکنه سولدا</p> <p>باختیست دورمه سکنه سولدا</p> <p>وزیانه مانق سکنه سولدا</p> <p>لیماق دورمه سکنه سولدا</p> <p>میراد دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p>	<p>اربروله دورمه سکنه سولدا</p> <p>باختیست دورمه سکنه سولدا</p> <p>وزیانه مانق سکنه سولدا</p> <p>لیماق دورمه سکنه سولدا</p> <p>میراد دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p>	<p>اربروله دورمه سکنه سولدا</p> <p>باختیست دورمه سکنه سولدا</p> <p>وزیانه مانق سکنه سولدا</p> <p>لیماق دورمه سکنه سولدا</p> <p>میراد دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p>	<p>اربروله دورمه سکنه سولدا</p> <p>باختیست دورمه سکنه سولدا</p> <p>وزیانه مانق سکنه سولدا</p> <p>لیماق دورمه سکنه سولدا</p> <p>میراد دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p>	<p>اربروله دورمه سکنه سولدا</p> <p>باختیست دورمه سکنه سولدا</p> <p>وزیانه مانق سکنه سولدا</p> <p>لیماق دورمه سکنه سولدا</p> <p>میراد دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p>	<p>اربروله دورمه سکنه سولدا</p> <p>باختیست دورمه سکنه سولدا</p> <p>وزیانه مانق سکنه سولدا</p> <p>لیماق دورمه سکنه سولدا</p> <p>میراد دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p> <p>دورمه دورمه سکنه سولدا</p>
---	---	---	---	---	---

MAD.d 05961

87	کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت	کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت
88	کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت	کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت
89	کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت	کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت
90	کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت	کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت	رویت رویت رویت رویت رویت رویت رویت

ELAZIĞ TÜRKÜLERİNDE YÖRESEL UNSURLAR

Local Facts in Elazığ Songs

Çimen ÖZÇAM*

Sunay DENİZ

Geliş Tarihi: 06.03.2017/Kabul Tarihi: 17.04.2017

Öz

Türküler ait oldukları yörenin ağız özelliklerini, yaşayış tarzlarını, kısaca dil ve kültürel özelliklerini bünyelerinde bulundurlar. Elazığ yöresine ait bu türküler de yöre insanlarının değer yargılarını, tutkularını, heyecanlarını, duygularını yansıtır. Bu çalışmada "Elazığ Harput Havaları" (Turhan-Taşbilek 2009) adlı eserdeki Elazığ türkülerinde yer alan yöresel unsurları belirlemeye çalıştık. Bu düşünceyle Elazığ türkülerinden oluşan bu eserde Elazığ yöresinin deyimleri, mahalli söyleyişleri, ikilemeler, yer adları, dualar, Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı olan morfolojik unsurları tespit etmeye çalıştık. Ayrıca eserde yer alan türkülerdeki özel adlar, mahallî söyleyiş ve kelimeler, Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı olan morfolojik unsurlar, ikilemeler ve deyimler tespit edilerek incelenmiştir.

Çalışmamızda, adı geçen eserde yer alan, 188 türkü, 9 beste, 42 hoyrat - uzun hava, 16 gazel, yöre meşklerinde icra edilen 9 klasik gazel güftesi, 42 tasavvufî eser, bir kısmı türkülü olan 45 oyun havası ve saz eseri incelenerek değerlendirilmiştir. Çalışma, bu türkülerde yer alan yöresel unsurları tespit etmek ve yöremiz türkülerine has dil özelliklerini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, türkü, mahalli unsurlar

Abstract

The songs have their mouths, their way of life, their language and cultural characteristics. This songs belonging to the Elazığ region also reflects the values, feelings, enthusiasm, feelings of the local people. In this study, we tried to determine the local elements in the "Elazığ Harput Airs" in Elazığ. In this work which consists of Elazığ songs with this thought, we tried to determine the morphological elements which are different from Elazığ language's idioms, local sayings, dilemmas, place names, dualar, Turkish Turkic writing language. Also, morphological elements, dilemmas and idioms which are different from Turkish Turkic writing language were examined and examined.

In our study, 188 folk songs, 9 compositions, 42 hoyrat - long air, 16 gazelas, 9 classic classical gazel birds performed in the townspeople, 42 mystic works, 45 game airs and some instrumental pieces were recorded. The study was carried out

---

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Elazığ

in order to determine the local elements in this songs and to determine the language characteristics of songs.

Keywords: *Elazığ, folk songs, local elements*

Anonim hale gelen türkülerin dışında kalan tasavvufî eserlerde ve sözleri gazel türündeki şiirlere dayanan eserlerde yöreye ait dil özellikleri yer almamaktadır. Bu tür şarkı ve türkülerin dili yazı diline göre hiçbir farklılık arz etmez. Çalışmada yer verilen unsurlar, bu tür eserler dışında kalan 188 türkü, 42 hoyrat-uzun hava ve on civarında oyun havasında yer alan türkünün taranması ile elde edilmiştir.

Kullanım sıklıklarını değerlendirmek amacıyla yapılmadığı için, ele alınan bu unsurların tekrarlarına çalışmada yer verilmemiştir. Sadece tespit edilen unsurların bazı özelliklerini, metne katkılarını belirginleştirmek için birden fazla örneğine yer verilmiştir. Ayrıca çok kullanılan unsurlar da birden fazla örnekle gösterilmiştir.

Türk adının sonuna nisbet î ekinin getirilmesiyle oluşturulan "Türkî" kelimesi dilde genel olarak "Türk'le ilgili, Türk'e özgü" anlamında kullanılan bir kelimedir. Edebî bir terim olarak Türkî kelimesinden oluşan Türkü ise, bir ezgi ile söylenen halk şiirlerinin her çeşidine verilen ad olmuştur.

Türkü; koşma, semai, destan, mani, gazel, vs. gibi nazım şekillerinden biri ile yazılmış bir şiirin kendine özgü belirli bir ezgi ile söylenmesine dayanır. Bir ezgi ile söylendiği için türkü sayılan bu manzumeler hece ölçüsü veya aruzla söylenmiş olabilir. Türküler genellikle hem ezgileri hem de sözleri bakımından anonim ürünlerdir. Başlangıçta bir kişi tarafından söylenmiş ve bestelenmiş olanlar da zamanla dilden dile aktarılarak anonim bir nitelik kazanırlar. Türkülerin ezgileri genellikle bend adı verilen ana dörtlüklerle, onu izleyen nakaratlardan oluşur. Bendler beyit şeklinde veya üç mısralı da olabilir. Türkülerde bendler arasında tekrar edildikleri için bendleri birbirine bağlayan nakaratlar ise halk dilinde "bağlama" ve "kavuştak" olarak da adlandırılır.

Türkünün belirli bir şekli yoktur. Bir koşma, bir semai, bir destan ya da herhangi bir halk şiiri türkü ezgisiyle söylendiğinde türkü olur. Bu yüzden türkü tipinin en belirgin özelliği melodisidir. Türküler hece ölçüsünün her kalıbıyla söylenir. Yani hece sayısı itibarıyla bir sınırlama olmaz.

Türkülerin büyük kısmı anonimdir, ağızdan ağza yayılırken ilk söyleyeni unutulur. Türküler bu şekilde halkın malı olurlar. Türküler çoğu kez, bir doğa olayı ya da bir kahramanlık karşısında doğar ve yayılırlar. Türküler, doğdukları bölgenin özelliklerini sonsuza kadar koruyamazlar,

çünkü taşındıkları yeni bölgelerde türkünün ilk şeklinde geçen yer adları, kişi adları ve diğer mahallî unsurlar değişebilir.

Türkülerin çıkış şekli hakkında Sunguroğlu şunları söyler: “Türküler halk edebiyatının önemli bir kolunu teşkil ederler. Önceleri şahsî yaratmalarla meydana çıkan türküler, zamanla halkın malı olur, daha doğrusu halkın bunları benimsemesiyle şahsî izler ortadan silinip gider. Halkın asıl iç alemini yaşatan, beşikten mezara kadar bütün yaşayışını içine alan en dikkate değer edebî mahsuller türkülerdir. Bunlarda; halkın acıları, sevinçleri, aşkları büyük bir sadelik içinde yüzyıllar boyunca bütün canlılığıyla sürüp zamanımıza kadar gelmiştir. Bir türkü ilk defa nerede ve ne zaman doğmuştur, bunu bilmek çok kere mümkün değildir. Türküler genel olarak bir olay üzerine doğarlar. Hasret, aşk, ölüm gibi hadiseler türkülerin başlıca konularıdır.” (Sunguroğlu 1961: 84).

Sunguroğlu, Harput türkülerinin konuları hakkında da şu bilgileri verir: “Harp, isyan, kahramanlık gibi önemli hadiseler, çekici bir güzellik, bir aşk macerası, bilhassa gençlerin ölümleri ve bazı feci cinayetler derhal saz ve ses şairlerini harekete geçirerek, ister istemez kendilerini o heyecanın, o güzelliğin cazibesine, o teessürün inilti ve feryatlarına kaptırırlar; İşte bu kaptırmalardır ki, o konulardan aldıkları ilham üzerine hissiyatlarını gizli gizli düzene alır ve bir taraftan da tellendirirlerdi. Bir gecede veya birkaç saat içinde tellendirilen bu şarkı ve türküler böyle sessiz sedasız yaratıldığı halde ertesi gün bakarsınız bütün halkın ağzında ve dilinde!...” (Sunguroğlu 1961: 83)

Sunguroğlu'nun Elazığ ve Harput türküleri için verdiği bu bilgiler aslında bütün türküler için geçerlidir. Toplumda yaşanan genç ölümleri, cinayetler, acılar yaşatan önemli olaylar, insanları etkileyen kahramanlıklar, yaşanan aşklar türkülere konu olabilir. Başlangıçta belli bir kişinin söylediği ve bestelediği bu türküler dilden dile aktarılarak değişir ve halkın ortak malı haline gelir. Kısaca türküler milletimizin çeşitli olaylar karşısındaki duygularını, heyecanlarını dile getirirler.

Elazığ türkülerinin çeşitli dil özelliklerini belirlemek için taradığımız eserde, “Harput müziğinin ana yapısının Klasik Türk müziği makam yapısına dayandığı” veya “paralel değerlendirmelerle izah edilebilecek 17 makam bulunduğu” ve çalışmada “tamamen halk ezgilerinden oluşan 400 civarında eserin yer aldığı” (Turhan-Taşbilek 2009: 23-24) belirtilmektedir. Bu eserde yer alan henüz anonim hale gelmemiş, sözleri ve bestesi belli bir kişi tarafından yapılmış ve bir gazelin bestelenmesi ile oluşan şarkı ve türkülerde dil özellikleri bakımından standart Türkiye Türkçesine göre bir farklılık yoktur.

Türkülerde geçen yöresel unsurları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kişi Adları: Elazığ türkülerinde şahıs isimleri çokça yer alır. Bu şahısların büyük bir kısmı güzel oldukları için sevilen kişilerdir. Bir kısmı da genç yaşta ölen veya öldürülen kişilerdir. Toplumda, çevrede derin bir üzüntüye yol açan ölümlerinden dolayı kendilerine ağıt yakılmış kişilerin adlarına yer verilir. Bilhassa ağıtlarda yer alan isimler, çoğunlukla nakarat kısımlarında tekrarlanmaktadır. Ayrıca halk hikâyelerinin kahramanları olan Aslı, Kerem isimlerine de rastlanır.

Bazı isimler “Ahmet Bey, Şavku Bey, Emine Hanım” şeklinde unvanlarıyla beraber yer alırken birçok isim “Aşen, Güley, Cemo, Fide, Hafo, Mamoş” şekillerinde mahallî söyleyişle kısaltılır. Bir kısım isimler “Hayriye, Hayro” ve “Güle, Güley, Güllü” gibi farklı şekilde de söylenir. Taradığımız türkülerde toplam 45 kişi adı geçmektedir. Kişi adlarının dışında bir lakap olarak aileyi ifade eden “Zozikler” ile yer ismi de olabilecek “Mara” şeklindeki özel isimler bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz bu isimlerin bir kısmı farklı birkaç türküde yer almaktadır.

Ağınsılı Hüseyin: “*Yeter Ağınsılı Hüseyin yeter (427)*”

Ahcik: “*Ahciği yolladım Urum eline (51)*”

Ahmet Bey: “*Ağlama Refika'm / Sızlama Şefika'm / Allah bize kerimdir / Ahmet Bey'in aşkı da benim serimdir (85)*”

Aslı: “*Kerem aşkın avarası / Aslı Yüreğim yarası (230)*”

Aşen: “*Kapıyı kösliyeydin / Aşen'e sesliyeydin (113)*”

Ayşe: “*Bir taş attım pencereye tık dedi / ayşem çıktı Nesibe'm evde yok dedi (90)*”

Balak Gazi: “*Balak Gazi uyansa / Kaldıramaz bu yası 180*”

Bilal: “*Bilal Bey'i de sorarsan Elbey ağası / atını çekerdi de gardaş Halep valisi 373*”

Celal: “*Mezar daşıma yazsınlar / Celal seninle adımı (323)*”

Cemo: “*Oy Cemo Cemo Cemo / Öldürdün beni Cemo (321)*”

Emine Hanım: “*Emine Hanım konyak içmiş yatıyor 194*”, “*Emine'm oturmuş top top kakülü (391)*”

Emo: “*Emo suya gider eli boş gelir (287)*”

Feride: “*Aman Feride'm aman / kibar Şefika'm aman (253)*”

- Fide: “*Fideme türkü çıkmış (212)*”
- Fide: “*Fidenin kaşı gözü / Hiç kimsede bulunmaz (112)*”
- Fikri Bey: “*Fikri Bey geliyor lüveri dolu (256)*”
- Güle: “*Güle gider Hoğu 'ya (165)*”
- Güley: “*Hele Güley le berde (77)*”
- Güllü: “*Niye ben ölmüş müyem / Güllü 'm karalar bağlar (254)*”, “*Hey Güllü Güllü Güllü peştemalı püsküllü (300)*”
- Gülümhan: “*Kız adın Gülümhan 'dır / Huni gözler ev yıkandır (413)*”
- Habip: “*Uy Habip Habip Habip (55)*”
- Hafo: “*Hafo mun evi kaya başında (171)*”
- Hamdi Çavuş: “*On athyla Hamdi Çavuş tutulmaz (90)*”
- Hasan: “*On beş karış gelir Hasan 'ın boyu (404)*”
- Hayriye, Hayro: “*Hayriye 'min alçak damı / Aleme vermiştir şanı / Benim Hayro 'm canlar canı (88)*”
- Henno: “*Uy Henno Henno Henno (53)*”
- Kemal: “*Oğlum Kemal öleli / El uyur ben uyanık (67)*”
- Kerem: “*Kerem aşkın avarası / Aslı Yüreğim yarası (230)*”
- Mahu Bey: “*Mahu Bey 'den bozuldum (62)*”
- Mamoş: “*Evlerinin önü kavak / mamoş giyer siyah kalpak (284)*”
- Mara: “*Mara 'ya tel vururam (62)*”
- Müzeyyen: “*Ölüyorum ben Müzeyyen için (73)*”
- Nadir: “*Gidin Nadir 'e deyin / Oğlum Kemal vuruldu (67)*”
- Nayim: “*Oy Nayim Nayim Nayim / Başı belalı Nayim (75)*”
- Nazif: “*Nazif 'in evleri saraya yakın (327)*”
- Necibe: “*Necibe 'min çifte de kürkü 264*”
- Neriman: “*Orta mektep içinde / Ben Neriman 'a vuruldum (276)*”
- Nesibe: “*Bir taş attım pencereye tık dedi / ayşem çıktı Nesibe 'm evde yok dedi (90)*” “*Nesibe ölmekle Harput kurtulmaz (90)*”
- Nure: “*Le le Nure le le Nure (280)*”

Refika: “Ağlama Refika’m / Sızlama Şefika’m /Allah bize kerimdir / Ahmet Bey’in aşkı da benim serimdir (85)”

Suna: “Çok bekledim Sunam gele (176)”

Şavku Bey: “Vurma Şavku Beyim ben yaralıyam (84)”

Şefika: “Ağlama Refika’m / Sızlama Şefika’m /Allah bize kerimdir / Ahmet Bey’in aşkı da benim serimdir (85)”, “Aman Feride’m aman / kibar Şefika’m aman (253)”

Şevki: “Şevki’nin akli yoktur başında (172)”

Ünes: “Aman Ünes neyledin (212)”

Üneys: “Aman Üneys neyledin / Canım Üneys neyledin (112)”

Zeynep: “Zeynep bu güzellik var mı soyunda (305)”

Zozikler: “Dümdüz oldu Zoziklerin konağı (427)”

Zülküf: “Zülküfüm kurşuna boyun eğmezdim (198)”

2. Yer Adları: Türkülerde en çok geçen yer adı Harput’tur. Aşağıda Harput adının yer aldığı türkülerden sadece bir kaç örneğe yer verdik:

“Nesibe ölmekle Harput kurtulmaz 90”, “Benim yarım bu Harput’ta bir idi (92)”, “Harput’a gidek gelek (134)”, “Harput’un her yanı bahçedir bağdır (374)”

Türkülerde Elazığdaki semt, mahalle, köy adları çokça yer alır. Bu yerler genellikle bir olaya dayanan türkülerde olayın geçtiği yerdir:

Ağımsı: “Yeter Ağımsılı Hüseyin yeter (427)”

Buzluk taşı: “Bu kaya bir türbedir adı tek Buzluktaşı (164)”

Hoğu: “Güle gider Hoğu’ya (165)”

Hüseyinik: “Yüksek olur Hüseyiniğin kayası (90)”, “Hüseyinikten çıktım şehir yoluna (191)”

Kaya başı: “Sor da gör dile gelir yolcu her Kayabaşı (164)”

Köğenk: “Köğengin pınar başı 232”, “Köğengin yazıları / otluyor kuzuları (234)”

Mezire: “Mezire’den çıktım ağrıyor başım (255)”

Mollaköy: “Mollaköyde su başı yar sarı kavun dilimi (205)”

Perçenç: “Perçenç düzündeki kara (67)”

Şorşor suyu: Akpınar Mahallesi'nin alt kısmında (Turhan-Taşbilek 2009: 67) “*Şorşor suyu bulanık 67*”

Toptop: “*Toptopta gezer atlı (212)*”

Yığıki: “*Yığıki'nin dört etrafı bahçalar (333)*”

Türkülerde dağ, ova, nehir, köprü adları da sıkça geçer. Türkülerde adı geçen bu yerler bazen kişileştirilir:

Dicle: “*Dicle suyun bulanık dön yarım (105)*”

Fırat: “*Harput'un yokuşuna / Fırat'ın akışına (177)*”, “*Şu Fırat'ın suyu akar serindir (311)*”, “*Kör olası zalim Fırat ocaklar yakar (312)*”

Kömürhan köprüsü: “*Kömürhan köprüsü Harput'a bakar (312)*”

Mastar dağı: “*Mastar dağı ben moldum / Duman kalkmaz başımdan (422)*”

Murat ırmağı: “*Özüne diz çökmüş Murat ırmağın (74)*”, “*Murad ağlar murad ağlar / Çay coşmuş Murad ağlar (432)*”

Ova: Uluova (Turhan-Taşbilek 2009: 81) “*Ben Ova'lıydım var idi kaydım (81)*”

Süngeç köprüsü: “*Bir saat mesafe Süngeç köprüsü (75)*”

Süpürgeç dağı: “*Başında pırlanta Süpürgeç dağın (74)*”

Türkülerimizde il, ilçe, ülke adları da yer alır. Bu adlar içinde Osmanlılar döneminde ülkemizin sınırları içinde yer alan Karabağ, Halep, Yemen, İsfahan, Elbey, Huş gibi isimler de bulunmaktadır.

Acem: “*Beline kuşak bağlamış o da Acem basması (245)*”

Bakırmaden: “*Bura bakırmadendir (105)*”

Dersim: “*Dersim dört dağ içinde (134)*”

Elazığ: “*Elazığ ovası garkoş yuvası (136)*”, “*Horasan'dan Malazgirt'ten eser havası / Çayda çıra İsfahan Harput mayası (137)*”, “*Elaziz altı kuyu / Uyu sevdiğim uyu (141)*”

Elbey: “*Bilal Bey'i de sorarsan Elbey ağası / Atını çekerdi de gardaş Halep valisi (373)*”

Erzurum: “*Yaylalar içinde Erzurum yayla (327)*”

Frenk: “*Benim için tabip gelsin Frenk'den dile yandım (335)*”

Halep: “*Yarım küsmüş gidiyor / Yıkılası Haleb'e (336)*”

Hasankale: “*Hasankale bir küçük kasaba* (182)”

Horasan: “*Horasan’dan Malazgirt’ten eser havası / Çayda çıra İsfahan Harput mayası* (137)”

Hozat: “*Hozat’ın önünde yar yar değirmen bendi* (404)”

Huş: “*Burası Huş’tur yolu yokuştur* (184)”

İsfahan: “*Horasan’dan Malazgirt’ten eser havası / Çayda çıra İsfahan Harput mayası* (137)”, “*İsfahan’da han işlerim* (199)”

İstanbul: “*Hayranın olam mesti çuhali / İstanbullusun yoksa buralı* (161)”

Karabağ. “*Aslım Karabağlıdır* (422)”

Konya: “*Şehirler içinde güzeldir Konya* (327)”

Maden: “*Maden dağı dumandır* (239)”

Malazgirt: “*Horasan’dan Malazgirt’ten eser havası / Çayda çıra İsfahan Harput mayası* (137)” Mısır: “*Mısır’da sultan kalmadı* (200)”

Pertek: “*Vilayet merkezi olursun Pertek / Yalancı cennete benzersin Pertek* (74)”

Şiraz: “*Şiraz’dır hanım yarım dudum yar* (421)”

Urfa: “*Urfa mahpishanesinde ya ben nedeyim* (327)”

Urum eli: “*Gel seni götürem Urum eline* (51)”

Yemen: “*Ano Yemendir gülü çemendir* (184)” “*Bir tel vurдум Yemen’de gardaşına* (92)”

3. Yöresel Söyleyişler: Yazı dilinde de yer alan sözcüklerin bir yörede ağız özelliklerine bağlı olarak farklı seslendirilmelerine “yöresel söyleyiş” denir.

Elazığ türkülerinde Türkiye Türkçesi yazı dilinde büyük ses uyumuna aykırı olan bazı kelimelerde, ses uyumu yönünde ünlü kalınlaşması görülür. Yazı dilinde “elma” şeklinde uyuma aykırı hâle gelen kelime, aşağıdaki türküde Eski Türkçede olduğu gibi “alma” şeklindedir:

alma: Elma “*Al almayı daldan al* (53)”

Yazı dilinde “kardeş” şeklinde olan kelime de Elazığ türkülerinde büyük ses uyumuna uygun olarak “gardaş” şeklindedir. İsimden isim yapan –dAş eki bu kelimedede kalınlık- incelik uyumuna bağlı olarak kalın ünlülü

şekildedir. Ayrıca yazı dilinden farklı olarak baştaki ünsüz yerini sedalı karşılığına bırakmaktadır.

gardaş: Kardeş “*Gel sarılalım yatalım ikimiz gardaş gibi* (186)”, “*Bir tel vurdum Yemen’de gardaşıma* (92)”

Farsça kökenli “alev, ateş, pare, eyvan, bahçe” kelimeleri ile Arapça kökenli “harabe” kelimeleri yazı dilinden farklı olarak büyük ses uyumuna uygun şekilde kalın ünlü olarak kullanılırlar. Bu kelimelerden “alev, ateş, bahçe¹, pare ve harabe” kelimelerinde ilerleyici benzeşme ile ünlü kalınlaşması, “eyvan” kelimesinde de gerileyici benzeşme ile ünlü kalınlaşması görülür:

alav: Alev “*Alavım arşa çıkmış* (83)”

ataşla- : Ateşlemek “*Aşkı ataşlar beni* (224)”

ayvan: Eyvan “*Haydi yavrum eyvan altına* (94)”

bahça: Bahçe “*Bahçaya indim ki gülleri derem* (71)”. “*Yığıki’nin dört etrafi bahçalar* (333)”

haraba: Harabe “*Ne kadar söylesem gönül haraba* (430)”

para: Pare “*Mendilim para para / Üfürem yel apara* (161)”

Yazı dilimizde “sahip, cahil” şekillerinde yer alan kelimeler, ilerleyici benzeşme sonucu hem ünlü genişlemesi, hem kalınlaşma ile “sahap, cahal” şeklini alırlar. Her iki kelimedede de hem genişleme hem kalınlaşma sonucu **i > a** değişmesi görülmektedir:

sahabi: Sahibi “*Bu almanın sahabı* (53), (55)”

cahal: Cahil “*Cahalsın haberin yok* (107)”

Aynı şekilde “virane” kelimesinde de gerileyici benzeşme ile dar ünlü genişler:

verana: Virane “*Verana bağlarda baykuşlar öter* (389)”

Yaygın görülen ses değişmelerinden biri de **ı > h** değişmesidir:

vahtında: Vaktinde “*Bülbüller öter vahtında* (154)”

yağlıh: Yağlık “*Yağlıh düştü elimden* (65)”

Ondan kelimesi bazen “*andan*” şeklinde eski söyleyişe uygun söylenir:

¹ Kelimenin kökeni Hasan Eren tarafından “bahçe < (Farsça) bâğ + ça (küçültme eki)” diye açıklanmıştır. Bkz. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 33.

andan: Ondan “*Dur ben ölem andan al (53)*”

Bazı kelimelerin başında **ķ** > **ġ** değişmesi meydana gelir:

gardaş: Kardeş “*Gel sarılalım yatalım ikimiz gardaş gibi (186)*”, “*Bir tel vurdum Yemen’de gardaşıma (92)*”

gurban: Kurban “*Başında puşan gurban / Dudağan dişen gurban (75)*”

gına: Kına: “*Ağzına da almış gınalı deynek (456)*” “*Elimin gınasın çamur ettiler (155)*”

Birkaç kelimedede yazı diline göre başta **t** > **d** değişmesi görülmektedir:

daş: Taş “*Suçum varsa yazsın mezar daşıma (92)*”, “*Mezar daşıma yazsınlar / Celal seninle adımı (323)*”

def: Tef “*Çaldığı deftir (111)*”

Birkaç kelimedede ses türemesi meydana gelmektedir. R ile başlayan Rum ve raf kelimelerinde başta; “değenek” kelimesinde vezin gereği ortada ses türemesi olmuştur.

Urum: Rum “*Gel seni götürem Urum eline (51)*”, “*Ahçıği yolladım Urum eline (51)*”

ıraf: “*Irafa düzül elma (55)*”

değenek: : Deynek “*Dağdan kestim değenek / boylu boyunca benek (144)*”

Aslı “fino fes” olan kelime (Sunguroğlu 1961: 306) sonda r türemesi ile “finor fes” şeklinde söylenmiştir.

finor fes: Tepesine siyah ipekten sık işlemler yapılan ve etrafı siyah ipekten saçaklandırılan fes “*Yar finor fesli yaman oğlan (308)*”

neşve: Neşe “*Dağlarımız laledir / Neşve bir şelaledir (179)*”

“Amman” kelimesinde de ünsüz ikizleşir.

amman: “*Karanfil ekilende / Yandım amman amman amman (219)*”

“Çift ve keyif” kelimelerinde de ses düşmesi görülür:

çüt: Çift “*Çüt gezer iki bacı (94)*”

kef: Keyif “*Ettiği keftir (111)*”

Aşağıdaki kelimelerde de yazı dilimize göre münferit değişmeler bulunmaktadır:

yörü: Yürü “*Ah yörü yörü boynan dolanam (71)*”

zati: Zaten “*Zati de vurgunum sana (118)*”

heç: Hiç “*Yüz yaram var heç birisi sağ olmaz (124)*”

menevşe: Menekşe “*Rengini gülden almış / Kokusu menevşeden (157)*”

ano: Ana “*Ano Yemendir gülü çemendir (184)*”

şehir: Şehir “*Hüseynikten çıktım şehir yoluna (191)*”

mahpishane: Hapishane “*Urfa Mahpishanesinde ya ben nedeyim (327)*”

Ancak bu kelimeler bütün türkülerde bu şekilde kullanılmadıklarını, çoğunlukla yazı diline uygun şekilde kullanıldıklarını da belirtmek gerekir.

4. Yöresel Sözcükler: Bir bölgeye has yazı dilinden farklı kelimelere “yöresel kelime” adı verilmektedir. Yöresel kelime, ses ve şekil bakımından farklı olabileceği gibi, yazı dilinden farklı bir anlam taşıyan kelime de olabilir. Telaffuz bakımından yazı diline göre büyük farklılık taşıyan kelimelere de yöresel kelimeler arasında yer verilebilmektedir. Farklı bölgelerin kullandığı yöresel kelimeler de aynı olabilmektedir. Elazığ ağzına has bir kelime başka bir bölgede de aynı şekilde yer alabilir. İncelediğimiz eserde yer alan Elazığ türkülerinde geçen yöresel sözcükler şunlardır.

apar- : Götürmek “*Mendilim para para / Üfürem yel apara / Ben Burdayım sen orda / Selamın kim apara (161)*”

ayla- : Birine ağıt yakmak, biri için duyduğu acıyı dile getirmek “*Giderim ayla beni (156)*”

bastık: Pestil “*Damda bastık olur mu? (128)*”

bile: Birlikte, beraber “*Ellerin yari de bile vah bize vah (101)*”

çağala: Olgunlaşmamış meyve, olmamış meyve (Buran-İlhan 2008: 35) “*Kara erik çağala (216)*”

çırpız: Buğday filizi, tarlada çimlenmiş buğday ve arpa (Buran-İlhan 2008: 41) “*Saray yolunda çırpız (293)*”

di: Daha çok emir cümlelerinden sonra kullanılan kuvvetlendirme, pekiştirme edatı (İpek 2015) “*Di yar di yar hey Allah (201)*”, “*Uç gel yanıma di keklik / Kadan canıma di keklik (226)*”, “*Di değme değme değme yaram derindir (256)*”

döşür- : Devşirmek “*İndim yarin bahçesine gülleri fincan gibi / İrisin derdim döşürdüm ufağı mercan gibi (196)*”

farı- : Vazgeçmek “*Yürü dilber yürü farıdım senden (342)*”

ferik: Kümes hayvanlarının civcivlikten çıkmış yavruları, piliç (Buran-İlhan 2008: 72) “*Hayriye’ m keklik ferığı (88)*”

finor: Bir tür fes, tepesine siyah ipekten sık işlemler yapılan ve etrafı siyah ipekle saçaklandırılan fes (Sunguroğlu 1961: 306) “*Yar finor fesli yaman oğlan (308)*”

gakgoş: Kardeş, ağabey; yörede yiğit, er, mert, dürüst, delikanlı anlamlarında da kullanılır (Buran 2008: 160-164) “*Elazığ ovası gakgoş yuvası (136)*”, “*Gakgoşum halay çeker (177)*”

havar : Evet (Buran-İlhan 2008: 105) “*Oy havar havar havar (216)*”

helke: Bakraç, kova “*Çinağacı sırtında / Helkeleri kulpunda (180)*”

kalo: Yaşlı “*Kalo dede evde olmasın ha (291)*”

kile: Yaklaşık 100 kilogramlık tahıl ölçüsü “*Ekin ekim bir kile / Ölçerim sile sile (136)*”

kimin: Gibi “*Aş yedim acı kimin (61)*” Ağızlarda “kimi, kimin” şekillerinde yer alan bu kelimenin, Derleme Sözlüğünde “kimin” şeklinde Van. Kars ve Kerkük ağzında yer aldığı kayıtlıdır. (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 1975: 2872)

kortik: Çukur “*Bağları kortiktedir dön yarım (105)*”

kösle- : Kilitlemek “*Kapıyı kösliyeydin (113)*”

lüver: Tabanca “*Fikri Bey geliyor lüveri dolu (256)*”

mahrama: Havlu, peçete veya mendil (Buran-İlhan 2008: 147) “*Güle bana kar yolla / Mahramaya sar yolla (166)*”

meteris: Keklik avlamak için tepe üstünde yapılan avcının gizlendiği çukur (Güler 2012: 152) “*Meterisden ineydim (254)*”

mukat olmak: Dikkat etmek “*Güle bir oğlan doğmuş / Mukat olun boğmaya (166)*”

nale: İnilti “*Her dem işi naledir (179)*”

ösge- : Özlemek “*Ünes beni ösgersen (212)*”

pisik: Kedi “*Bizim pisik evlenecek (96)*”

porik: Saç “*Taramış sırma porığı (88)*”

poro: Saç “*Mübtelayım poroların kokluyam (402)*”

sako: Palto “Ahmet ata binsene / Siyah sakon giysene (234)”

şeve: Camdan yapılmış bilezik “Şeveler takmış pamuk koluna (172)”

uğru: Hırsız “Avcı yol bekler uğrusu bu uğrusu bu (57)”

üzül- : Kesil- “Ümit yardan üzüldü (62)”

velvele: Vaveyla, çığlık, yaygara, feryad “Güle velvele düştü (98)”

yaşın: Gizli “Gelin ağlar yaşın yaşın (154)”

yetir- : Ulaştırmak “Geç kalmışım eve yetir (120)”

Elazığ’ın Maden ilçesinden derlenen türküde yer alan üç kelime Maden yöresi ağzına has kelimelerdir:

berde: Bırak “Hele Güley le berde (77)”

çavreşe: Kara göz “Hem pişirir hem taşırır le çavreşe (237)”

şir: Süt “Meme küçük şir azdır (421)”

5. Yöresel Şekiller: Bu bölümde yazı dilimizde yer almayan fakat Elazığ türkülerinde görülen eklere ve yazı dilimize göre farklılık gösteren çekim şekillerine ve eklere yer verilmiştir.

Elazığ ağzında sıkça görülen, ikinci Teklik şahıs iyelik ekiyle yönelme hâli eki eklerinin yer değiştirmesi (Buran 1996: 144-145) sonucu oluşan “dişen, dinen, puşan” gibi şekiller türkülerde de görülür. Bu yapıyı Zülfî Güler; “Teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra yaklaşma hâli eki geldiğinde, iyelik ekinden önceki ünlü, düz – geniş – uzun â, ê olur. Bu ünlü normalden biraz uzun söylenir, bazen uzunluğu fark edilmez.” şeklinde açıklar. (Güler 2012: 39).

puşan: Puşuna “Başında puşan gurban / Dudağan dişen gurban (75)”

dişen: Dişine “Başında puşan gurban / Dudağan dişen gurban (75)”

dinen: Dinine “Ben dinen dönersem el beni kınar (51)”

boynan: Boynuna “Ah yürü yürü boynan dolanam (71)”

eşen: Eşine “Yoldaşan eşen gurban (75)”

yoldaşan: Yoldaşına “Yoldaşan eşen gurban (75)”

kaşan gözen: Kaşına gözüne “Kaşan gözen vurgunam (151)”

Bildirme kipi 1. Tekil şahıs çekimleri yazı dilinden farklı olarak düz – geniş ünlü ile oluşturulur. Bilindiği gibi yazı dilinde isimlerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan, geniş zaman ifade eden bildirme kipi birinci tekil

şahıs çekiminde ek düz dar ünlülüdür. Bu özellik, Leyla Karahan'ın yazdığı "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı eserde Elazığ Ağzının da dahil edildiği Doğu grubu ağızlarının bir özelliği olarak dile getirilmektedir: "Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme ekleri geniş ünlülüdür (gelirem, gelmişsen)" (Karahan 1996: 70). Bu ek, Elazığ türkülerinin bir kısmında düz – geniş ünlülüdür:

baygınam: Baygınım "Diley diley baygınam (64)"

vurgunam: Vurgunum "Kaşan gözen vurgunam (151)"

bülbülem: Bülbülüm "Dost bağında ne bülbülem ne gülem (402)"

gülem: Gülüm "Dost bağında ne bülbülem ne gülem (402)"

Elazığ türkülerinde, yazı dilindeki istek - emir kipi birinci şahıs çekimlerinden farklı olan çekim şekilleri yer alır. Türkçenin eski dönemlerinde emir kipinden farklı olan istek kipinin "yazam, yazak" şeklindeki birinci şahıs çekimleri Elazığ türkülerinde sıkça geçmektedir:

Birinci tekil şahıs:

ölem: öleyim "Dur ben ölem andan al (53)"

alam: Alayım "Eğil bir busen alam (83)"

gidem: Gideyim "Yar orda ben burada ben nere gidem (71)"

götürem: götürüyüm "Gel seni götürüm Urum eline (51)"

derem: dereyim "Bahçaya indim ki gülleri derem (71)"

yalvarım: Yalvarayım "Gidip ona yalvarım (206)"

Sarım: Sarayım "Gel bana sinem sarım (206)"

Birinci çoğul şahıs:

gidek: Gidelim "Kalkın gidek yar gile (77)", "Harput'a gidek gelek (134)"

gelek: Gelelim "Harput'a gidek gelek (134)"

dilenek: Dileneğim "Kapı kapı dilenek (134)"

Yörede Azerbaycan Türkçesinde kullanılan -AndA zarf-fiil eki (Ergin 1981: 96) sıkça kullanılmaktadır. Bu ek "-An" sıfat – fiil eki ile bulunma hâli ekinin birleşmesi ile oluşan bir zarf-fiil ekidir. Bu ek türkülerde de yer alır.

gelende: Gelince "O yar bize gelende (55)"

ekilende: Ekilince “*Karanfil ekilende / Yandım amman amman amman* (219)”

Anlatılan geçmiş zaman 1. tekil şahıs çekimlerinde şahıs eki düz – geniş ünlülüdür:

ölmemişem: Ölmemişim “*Gidin o yare deyin / Ölmemişem hastayım* 107”

ölmüş müyem: “Niye ben ölmüş müyem”

Aynı şekilde geniş zaman çekimlerinde de 1. tekil şahıs eki düz – geniş ünlülü olabilmektedir:

isterem: İsterim “*İsterem yanan gelem / elim boş yüzüm kara* (315)”

İki örnekte belirtme hâli eksiz oluşturulmuştur:

etrafın: Etrafını “*Damın etrafın gezer* (127)”

gınasın: Kınasını “*Elimin gınasın çamur ettiler* (155)”

Elazığ ağzına has şimdiki zaman çekim şekli türkülerde az sayıda kullanılmıştır:

yazi: Yazıyor “*Hangi kitapta yazi* (216)”

Şart kipinin pekiştirme ekleriyle emre dönüştürülmesinin (Üstüner 2003: 197) örnekleri türkülerde de görülür:

binsene: “*Ahmet ata binsene / Siyah sakon giysene* (234)”

giysene: “*Ahmet ata binsene / Siyah sakon giysene* (234)”

“*Bugün ayın üçüdür / Girme bostan içidir* 104” ifadesinde vezin gereği yönelme hali eki söylenmemiş ve bildirme ekine, gerekmediği halde kafiyeyi oluşturmak için yer verilmiştir.

Bir örnekte de eski zarf – fiil eki n kullanılmıştır:

deyin: Diye “*Gitme deyin yar boynuma sarıldı* (402)”

6. İkilemeler: Türkülerde yer alan ikilemelerin pek çoğu aynı kelimenin tekrarı ile oluşmuş ikilemelerdir:

Al al : “*Al al olmuş yanakları* (265)”

Bile bile: “*Aşka düştüm bile bile* (176)”

Diley diley: “*Diley diley baygınam* (64)”

Dolana dolana: “*Yandım dolana dolana* (190)”

Döke döke: “Gözyaşını döke döke (322)”

Düre düre: “Bir yazmam var düre düre eklerim (90)”

Düzüm düzüm: “Yastıkları düzüm düzüm (325)”

Garip garip: “Garip garip ötme bülbül (109)”

Güle güle: “Su gelir lüle lüle / Yar gelir güle güle / elinde ipek mendil / Terini sile sile (222)”

Kalem kalem: “Katiplerde kalem kalem gördüğün yok mu? (59)”

Kapı kapı: “Kapı kapı dilenek (134)”

Lüle lüle: “Su gelir lüle lüle / Yar gelir güle güle / elinde ipek mendil / Terini sile sile (222)”

Öpe öpe: “Uyandırdım öpe öpe (322)”

Para para: “Mendilim para para / Üfürem yel apara / Ben Burdayım sen orda / Selamın kim apara (161)”

Salını salını: “Salını salını gezen yarm’ola (287)”

Sevip sevip: “Sevip sevip alamazsam (170)”

Sıra sıra: “Gülü sıra sıradır 94”

Sile sile: “Ekin ektim bir kile / Ölçerim sile sile / Yedi mendil çürüttüm / Gözyaşım sile sile (136)”, “Elinde ipek mendil / Terini sile sile (222)”

Şak şak: “Şak şak eder bülbülleri (186)”

Tel tel: “Zülüfünü tel tel ördüm (176)”

Terli terli: “Uzak yoldan geleni / Terli terli öperler (118)”

Top top: “Emine’ m oturmuş top top kakülü (391)”

Usul usul: “Çay aşığı çağlarım / Usul usul ağlarım (118)”

Uy uy: “Uy uy demeye geldim (107)”

Uzun uzun: “Uzun uzun geceler dilim yari heceler (194)”

Vah vah: : “Ellerin yari de bile vah bize vah (101)”

Vurun vurun: ”Vurun vurun öldürün / Yari terk edenleri (201)”

Yana yana: “Ben bir gümüş fenerim / Yana yana dönerim (80)”

Yanık yanık: “Ağlarım yanık yanık (67)”

- Yaşın yaşın: *Gizli gizli “Gelin ağlar yaşın yaşın (154)”*
- Yeni yeni: *“Güzel de yarım yeni yeni çıkmış hamamdan (195)”*
- Zarı zarı: *“ben ağlarım zarı zarı (109)”*
- Aynen tekrarlarda bazen araya başka unsurlar da girebilmektedir:
- Konma konma: *“Konma bülbül konma mezar taşıma (90)”*
- Uy felek zalim felek: *“Uy felek zalim felek (67)”*
- Uyu uyu: *“Elaziz altı kuyu / uyu sevdiğim uyu (141)”*
- Yazık yazık: *“Yazık oldu yazık şu genç yaşına (92)”*
- Bazen de tekrarlanan unsurlar farklı ekler alırlar:
- Boylu boyunca: *“Dağdan kestim değenek / boylu boyunca benek (144)”*
- Canlar canı: *“Benim Hayro ’m canlar canı (88)”*
- Elden ele: *“Gül elden ele düştü (98)”*
- Yakın anlamlı kelimelerle oluşmuş tekrarlar da sıkça kullanılır:
- Ahu zar: *“Dağlar taşlar dayanmaz benim ahu zarıma (186)”*
- Al yeşil : *“Eller al yeşil giymiş / Benim karalarım var (115)”*
- Allı pullu: *“Allı da pullu paytonlara binmedim (155)”*
- Boy bos: *“Böyle boy böyle bos bu ince bel beyaz el (163)”*
- Boylu boslu: *“Çarşılarda boylu boslu gördüğün yok mu? (59)”*
- Boz bulanık: *“Boz bulanık suyun içir (120)”*
- Camlı peçeli: *“Bir oda yaptırdım camlı peçeli (84)”*
- Dağı taşı: *“Şen olsun dağı taşı (134)”*
- Din iman: *“Din iman yok mu sende (139)”*
- Dinsiz imansız: *“Dinsiz imansız dağlar (126)”*
- El alem: *“Düştüm el alem diline (217)”*
- Elim yüzüm: *“İsterem yanan gelem / elim boş yüzüm kara (315)”*
- Eşen yoldaşan: *“Yoldaşan eşen gurban (75)”*
- Gün güneş: *“Harput ’un başına kar yağar / Elazığ üstüne gün güneş doğar (137)”*
- İşve cilve: *“Bu işve bu cilve hiç kimsede bulunmaz (163)”*

Kaş göz: “*Böyle kaş böyle göz böyle eda böyle naz (163)*”

Kaşan gözen: “*Kaşan gözen vurgunam (151)*”

Sere serpe: “*Yağmur yağar sere serpe (322)*”

Şöyle böyle: “*Büyüğü şöyle böyle loy / Küçüğü can ilacı (79)*”

Tel duvak: “*Geline tel duvağ olsun (154)*”

Ufak tefek: “*Ufak tefek taştan yuva yapılmaz (90)*”

Üç gün üç gece: “*Bir oda yaptırdım yüceden yüce / Yatmadan içinde üç gün üç gece (85)*”

Birbirine zıt anlamlı kelimelerle oluşturulan tekrarlar da görülür:

Acı tatlı: “*Acı tatlı suyun içir (120)*”

İnişte yokuşta: “*İnişte yokuşta ata binmezdim (198)*”

Taradığımız türkülerde bunların dışında bir tane de “hele mele” şeklinde ilaveli tekrar (Ergin 1985: 377-379) yer alır:

Hele mele: “*Küçüğü hele mele (94)*”

Türkülerde bu tekrarların dışında nakarat kısımlarının hemen hepsinde acı, keder ve pişmanlık bildiren ünlemlerden oluşan pek çok tekrar yer almaktadır. Bütün türkülerde bu yapı bulunduğu ve çok yer kaplayacağı için bu örnekler burada yer vermedik. Türkü bendlerinin sonunda yer alan nakarat kısımlarının her bendden sonra tekrarı da, tekrarların metin içindeki işlevlerine benzer bir görev yapmaktadır.

7. Deyimler: Türkülerde pek çok deyim yer almaktadır. Bu deyimlerin büyük kısmı âşık olmanın verdiği sıkıntıları ve kederi dile getiren deyimlerdir. Tespit ettiğimiz aşağıdaki deyimlerin bir kısmı sıkça yer almaktadır. *Bahtı kara olmak, yüreği yanmak, derde salmak* gibi sıkça kullanılan bu deyimlerin yer aldığı bütün örnekleri, aynı anlamda oldukları için almayı gerekli görmedik.

aklımı yitir- Deli gibi olmak “*Dediler yar yad olmuş / Ben aklımı yitirdim (136)*”

al yeşil giy- : Renkli, süslü giyinmek “*Eller al yeşil giymiş / Benim karalarım var (115)*”

bahtı kara ol- : Kötü talihli, şanssız “*Ben bu dertten ölürsem / Vay deyin bahtı kara (67)*”

baştan çıkar- : Ayartmak “*Sen çıkardın beni baştan (217)*”

bel bağla- Güvenmek; birine tutulmak “*Seni gören aşık sana bel bağlar (74)*”

canından et- Öldürmek “*Yarin o kaşı gözü loy / Beni canımdan eder (79)*”

derde sal- : Sıkıntıya sokmak “*Bir şuh-ı sitemkar yine saldı beni derde (87)*”

dile düş- : Herkes tarafından bilinmek, söylenmek “*Düştüm el alem diline (217)*”

dile gel-: Konuşmak “*Sor da gör dile gelir yolcu her kayabaşı (164)*”

dillere koy-: Herkesin bildiği, konuştuğu bir hale koymak “*Sevdiğim yokmuş gibi / Koydun beni dillere (321)*”

el et-: Çağırarak “*Dama çıkar el eder loy / Küpesi gel gel eder (79)*”

elden ele düş-: Değersiz hale gelmek “*Gül elden ele düştü (98)*”

gel gel et-: Cezbedici olmak “*Dama çıkar el eder loy / Küpesi gel gel eder (79)*”

gözü sulan-: Bir şeyi çok istemek “*Görmesem aklım gider / Görsem gözüm sulanır (132)*”

güleç yüz göster-: İyi davranmak “*Üneys even gelende / Güler yüz göstereydin (113)*”

gün görme-: Mutsuz ve sıkıntılı yaşamak “*Daha gün görmemiş taze gelindir oy oy (312)*”

kan ağla-: Çok dertli olmak “*İçerim kan ağlıyor / Yarimi görmeyeli (309)*”

kara bağla-: Yas tutmak “*Yavrum karalar bağlarım (94)*”

köşelerde kal-: Kimsesiz ve yersiz yurtsuz kalmak “*Ben kaldım köşelerde (98)*”

nutku daral-: Kederlenmek “*Nutkum daralmış sır sklayamam bir tanem aman 440*”

ümidini kes-: Güveni kalmamak “*Ahbaplarım ümidini kesti mi (90)*”

yakasına yapış-: Bir şeyde ısrar etmek “*O kız bana yar olmaz / yapışmayın yakama (206)*”

yüreği yan-: Acı çekmek “*Yarından ayrılanın / Elbet yanar yüreği (315)*”, “*Yarından ayrılanın / Nasıl yanmaz yüreği (152)*”

yüreğinin yağı eri- : Dayanacak gücü kalmamak “*Yüreğimde yağ kalmadı eridi (92)*”

yürek yar-: Çok üzölmek “*Çok geç kaldım yürek yarma (122)*”

yüz görümlüğü: Birinin yüzünü görme karşılığında verilen takı “*Bir yüz görümlüğüne / Beşbirlik takarım (115)*”

yüzü gül-: Mutlu olmak “*Dert bırakmaz yüzüm güle (176)*”

yüzü kara ol-: Utanacak duruma düşmek “*İsterem yanan gelem / elim boş yüzüm kara (315)*”

8. Beddualar: Taradığımız türkülerde aşağıda yer alan “ateşlere düşmek, gözü kör olmak, dili lal olmak, derd almak, beter olmak” şeklindeki beddualar görölmektedir:

ateşlere düşmek: “*Ateşlere düşesi (65)*”

gözü kör ol- “*Horoz gözün kör olsun 58*”, “*Kör olası zalim felek (284)*”

dili lal ol- “*Horoz dilin lal olsun (58)*”

derd al- : “*Derd almayasın Güle (166)*”

beter ol- : “*Beni hasrete koydun / Olasın benden beter (295)*”

Sonuç

Taradığımız eserde yer alan Elazığ türkülerinde, alfabetik sırayla Ağinsılı Hüseyin, Ahcik, Ahmet Bey, Aslı, Aşen, Ayşe, Balak Gazi, Bilal, Celal, Cemo, Emine Hanım, Emo, Feride, Fide, Fikri Bey, Güle, Güley, Güllü, Gülümhan, Habip, Hafo, Hamdi Çavuş, Hasan, Hayriye, Hayro, Henno, Kemal, Kerem, Mahu Bey, Mamoş, Müzeyyen, Nadir, Nayim, Nazif, Necibe, Nure, Refika, Suna, Şavku Bey, Şefika, Şevki, Ünes, Üneys, Zeynep isimleri geçmektedir. Bu adların büyük kısmı adına türkü yakılan kişilerdir.

Elazığ türkülerinde en çok Harput ve Elazığ adlarına rastlanır. Ağinsı, Hoğu, Hüseyinik, Kögenk, Mollaköy, Perçenç gibi çevre köylerin adları, Buzluktaş, Kayabaşı, Mezire gibi semt adları yaşanan olayların geçtiği yer adları olarak geçer. Çevrede yer alan Dicle, Fırat, Murat, Uluova, Kömürhan köprüsü, Süngeç köprüsü, Süpürgeç dağı, Mastar dağı gibi dağ, ova, nehir, köprü adları bazen kişileştirilerek anılır. Bu yerler genellikle bir olaya dayanan türkülerde olayın geçtiği yerdir. Ayrıca Bakırmaden veya Maden, Pertek, Hozat, Hasankale, Horasan, Malazgirt, Konya, İstanbul gibi il, ilçe adlarının yanı sıra, Osmanlılar döneminde ülkemizin sınırları içinde yer alan Karabağ, Halep, Yemen, İsfahan, Elbey, Huş gibi isimler de bulunmaktadır.

Türkülerde yöre ağzına has yazı dilinden farklı söyleyişler fazla değildir. Türkçede genel olarak rastlanan $\text{ğ} > \text{h}$ değişmesi, başta $\text{t} > \text{d}$ değişmesi, başta $\text{ğ} > \text{g}$ değişmesi birkaç kelimedede görülür. Türkülerin pek çoğunda bu kelimeler yazı dilindeki gibi kullanılırlar.

Taradığımız türkülerde yöresel sayılabilecek “apar- , ayla-, bastık, çağala, çırpız, di, döşür-, farı-, ferik, finor, gakgoş, havar, helke, kalo, kile, kimin, kortik, kösle-, lüver, mahrama, mukat ol-, nale, neşve, ösge-, pisik, porik, poro, sako, şeve, uğru, üzül-, velvele, yaşın, yetir-“ sözcüklerini tespit ettik. Ayrıca Maden ilçesinden derlenen türkülerde yer alan “berde, çavreş, şir” şeklindeki üç sözcük Maden’in bazı köylerinin ağzına has sözcüklerdir.

Elazığ Türkülerinde en çok görülen yazı dilinden farklı şekil, ikinci tekil şahıs iyelik ekiyle yönelme hali eki eklerinin yer değiştirmesi sonucu oluşan “dişen, dinen, puşan” gibi şekillerdir. Bildirme kipi birinci tekil şahıs çekimleri düz – geniş ünlü ile oluşturulur. İstek - emir kipi birinci şahıs çekimleri bazen yazı dilinden farklı olarak kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan –AndA zarf-fiil eki yer yer türkülerde de kullanılmaktadır. Anlatılan geçmiş zaman ve geniş zaman 1. tekil şahıs çekimlerinde bazen şahıs eki düz – geniş ünlüdür. Elazığ ağzına has şimdiki zaman çekim şekli türkülerde az sayıda kullanılmıştır. Şart kipinin pekiştirme ekleriyle emre dönüştürülmesi türkülerimizde de görülür. Ancak yer yer görülen bu farklı şekiller Elazığ türkülerinde çoğunlukla yazı dilindeki gibidir.

Türkülerde bilhassa nakarat kısımlarında ikilemeler çok kullanılır. Yazı dilinde olduğu gibi aynı sözcüğün, yakın anlamlı sözcüklerden, zıt anlamlı sözcüklerden oluşmuş ikilemeler yer alır. Türkülerin bilhassa nakarat kısımlarında acıma, üzüntü, pişmanlık gibi çeşitli duyguları bildiren ünlemlerden oluşmuş ikilemeler çoktur. Türkülerde yer alan ikilemeler anlamla ilgili görevlerinin dışında bir ahenk unsuru olarak görev yaparlar.

Türkülerde, “aklını yitir-, al yeşil giy-, bahtı kara ol-, baştan çıkar-, bel bağla-, canından et-, derde sal-, dile düş-, dile gel- dillere koy-, el et-, elden ele düş-, gel gel et-, gözü sulan-, güleç yüz göster-, gün görme-, kan ağla-, kara bağla-, köşelerde kal-, nutku daral-, ümidini kes-, yakasına yapış-, yüreği yan-, yüreğinin yağı eri-, yürek yar-, yüz görümlüğü, yüzü gül-, yüzü kara ol-“ şeklindeki deyimler yer almaktadır. Bu deyimler yazı dilimizde de kullanılan deyimlerdir. Elazığ türkülerinde yöreye has deyimler pek görülmemektedir.

Taradığımız türkülerde “ateşlere düşmek, gözü kör olmak, dili lal olmak, derd almak, beter olmak” gibi beddua ifadeleri de görülmektedir.

Kaynakça

- BURAN, Ahmet-İLHAN, Nadir (2008), *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*, TDK. Yay, Ankara.
- BURAN, Ahmet (2008), “Gakgo/Gakgoş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı”, *Makaleler*, Ankara, s. 160-164.
- BURAN, Ahmet (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK. Yay, Ankara.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1981), *Azeri Türkçesi*, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- GÜLER, Zülfi (2012), *Harput Ağzı*, Elazığ.
- İPEK, Birol (2015), “Elazığ İli Ağızlarında di Ünleminin kuvvetlendirme Görevinde Kullanımı”, *VII. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Ekim 2014*, Elazığ.
- KARAHAN, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TK. Yay., Ankara.
- SUNGUROĞLU, İshak (1961), *Harput Yollarında*, 3. Cilt, İstanbul.
- TURHAN, Salih-TAŞBİLEK, Şemsettin (2009), *Elazığ-Harput Havaları*, Elazığ Belediyesi Yayınları, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1975), VIII. C., TDK. Yay. Ankara.
- ÜSTÜNER, Ahat (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ.
- YURTBAŞI, Metin (1996), *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, İstanbul.

İŞGÜCÜ PİYASASI TEMEL KAVRAMLARI DOĞRULTUSUNDA ELAZIĞ İLİ İŞGÜCÜ PİYASASININ MEVCUT DURUMU VE ANALİZİ

*The Current State And Analysis Of The Labor Force Market In The
City Of Elazig In Terms Of The Basic Concepts Of Labor Force
Market*

Gökçe CEREV¹ Bora YENİHAN²

Geliş Tarihi: 09.01.2017/Kabul Tarihi: 03.03.2017

Öz

İşgücü piyasası ve işgücü piyasasına ait veriler, bir bölgenin veya bir şehrin mevcut durumu ile bu mevcut durumda yaşanan değişimlerin değerlendirilmesi için önem taşımaktadır. Gelişmekte olan bölgelerin yaşadığı temel sorunlardan biri olan işsizlik, ekonomik gelişmenin ve bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi için mücadele edilmesi zorunlu olan bir durumdur. Bir durum analizi olan bu çalışmada öncelikle işgücü piyasasının temel kavramları açıklanarak, TÜİK (Türkiye İstatistik Enstitüsü) verileri doğrultusunda Elazığ ilinin işgücü piyasasının durumu incelenmiş ve genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, İşgücü Piyasası

Abstract

Labor force and the data about it hold significance in terms of assessing the current state of a particular region and the changes it has been undergoing. As a main problem faced in the developing regions, unemployment must be tackled to ensure economic growth and regional development. This study is a case analysis. It explains the basic concepts of labor force market, examines the current state of the labor force market in the city of Elazığ based on the data provided by TURKSTAT (Turkish Statistical Institute), and provides an overall evaluation.

Keywords: Elazığ, labor force market

GİRİŞ

Bölgesel kalkınma açısından işgücü piyasalarının genel yapısı ve mevcut durumu önemli bir konuma sahiptir. İktisadi kalkınmayı, ekonomik refahı ve sosyal gelişmeyi sağlamak için işgücü piyasalarının olumlu yönde gelişmesine yönelik mücadeleci politikalar önem taşımaktadır. İşgücü

¹ Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, gcerev@firat.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, bora.yenihan@klu.edu.tr

piyasalarının mevcut durumunun ve değişimlerinin tam olarak tespit edilmesi, geleceğe yönelik uygulanacak politikalarda önemli rol oynamaktadır.

Bölgelerin kalkınma ve sosyo ekonomik göstergeleri bulunmuş oldukları gelişmişlik düzeylerini ortaya koyarken, yapılan ve ileride yapılacak olan yatırımları da yönlendirmektedir. Elâzığ ili Kalkınma Bakanlığı'nın 2013 yılında yayınladığı "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırması" sıralamasında Türkiye genelinde 81 il içerisinde 39'ncu sırada yer almıştır (Kalkınma Bakanlığı 2013: 59). Araştırmada Elâzığ ili ile aynı bölgede bulunan komşu iller Malatya 42'nci, Tunceli 58'nci, Diyarbakır 67'nci ve Bingöl ise 72'nci sırada yer almıştır. Kalkınma Bakanlığı araştırmada gelişmişlik düzeyi olarak illeri altı bölgesel kademe sınıflandırmıştır. Elâzığ sahip olduğu göstergeler ile dördüncü kademe iller arasında yer almaktadır (Kalkınma Bakanlığı 2013: 63).

Bu çalışmada işgücü piyasasının temel kavramları açıklanarak, Elazığ ilinin işgücü piyasasına ait mevcut durum TÜİK verileri doğrultusunda incelenerek analiz edilecek ve sonuçlara varılmaya çalışılacaktır.

1. TEMEL KAVRAMLAR

İşgücü piyasalarının analizinde kullanılan temel kavramlar, yapılan çeşitli değerlendirmelerde önemli bir konumda bulunmaktadır. İşgücü piyasalarının ayırt edici özelliği olan, verileri tanımlama ve ölçmede kullanılan kavramlar doğru sonuçların elde edilebilmesi açısından uluslararası standartlar da şekillendirilmiş ve geçerlilik kazanmıştır (ILO 1990: 1-5).

İşgücü piyasalarında belirlenen istihdam ilişkileri yaşamdaki en temel ilişkilerden birini oluşturmaktadır. Bu nedenle yasalarla düzenlenmiştir. İşgücü piyasasının organizasyonu ve işleyişi, birçok toplumsal ve ekonomik sorunu, politika ve programları doğru olarak anlamamız ve değerlendirmemiz için önem taşımaktadır. İşgücü piyasası analizi ile ekonominin en önemli kaynağı olan işgücü, mesleklere, firmalara ve bölgelere dağıtılmaktadır. Hem bireyler hem de toplum, işgücü piyasasının nasıl çalıştığı ile yakından ilgilidir. Gerekli durumlarda yöneticiler işgücü arzını veya talebini etkileyen politikaları yapılan analizlere göre uygulamaya koymaktadırlar (Tansel 2012: 19). İşgücü piyasası veya bir diğer kullanımıyla emek piyasası kavramsal olarak incelendiğinde; emeğini arz edenlerle bu emeği talep edenleri bir araya getiren, emeğin fiyatının ve bu fiyat üzerinden ne kadar emek arz edileceğinin belirlendiği yapı olarak tanımlanmaktadır (Ataman 1999: 7, Gündoğan ve Biçerli 2003: 4). İşgücü piyasası; işgücü arzı ile işgücü talebi arasındaki karşılıklı etkileşim nedeniyle dinamik yapıya sahip mekanizmalar bütünü olarak da tanımlanmaktadır (Etöz ve Çabuk 1999: 34).

İşgücü piyasaları için kullanılan kavramların temelinde emek arzı durumu vardır. Emek arzı genel olarak emek piyasasına sunulan emek miktarı olarak açıklandığı gibi farklı ücret düzeylerinden işçilerin çalışmayı kabul ettikleri süre ve miktar olarak da tanımlanabilir (Işığışık 2011: 2). İşgücü piyasalarının genel çerçevesini tam olarak şekillendiren kavramlar arasında yer alan toplam nüfus kavramı ise bir yerleşim yeri, bölge, ülke, dünya gibi belirli sınırlar içinde yaşayan insan topluluğu olarak açıklanmaktadır (Kocaoğlu 1997: 145). Toplam nüfustan sonra işgücü kapasitesinin önemli bir belirleyicisi de çalışma çağındaki nüfus kavramıdır. Çalışma çağındaki nüfus belirlenirken bir yaş sınırlamasından hareket edilmektedir. Bu yaş sınırlamasının alt sınırını genellikle zorunlu eğitimin bitişi, üst sınırını ise emeklilik yaşı oluşturmaktadır (Işığışık 2011: 21). Bu yaş sınırlaması ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte, genel kabul gören yaş aralığı 15-64 arasındadır (Murat 2007: 44, Gündoğan ve Biçerli, 2003: 7, Tokol ve Alper 2015: 123). Çalışma çağındaki nüfus ile ilişkili olan bağımlılık oranı kavramı ise çalışma çağındaki nüfusa bağımlı kişilerin oranını ifade etmektedir (Gündoğan ve Biçerli 2003: 10). Kurumsal olmayan nüfus kavramı ise; üniversite yurtları, yetiştirme yurtları, huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapisane, kışla vb. yerlerde ikamet edenler dışında kalan nüfus olarak tanımlanmaktadır (www.tuik.gov.tr). İşgücü piyasaları açısından önemli bir diğer kavram olan kurumsal olmayan aktif nüfus ise; kurumsal olmayan nüfus içerisindeki 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus olarak açıklanmaktadır (Gündoğan ve Biçerli 2003: 7).

TÜİK işgücü kavramını; referans dönemi içinde ekonomik mal ve hizmetlerin üretimi için emek arzında bulunan çalışma çağındaki nüfus olarak tanımlamaktadır. İşgücü, istihdamda olanlar ile işsizlerin toplamı olarak ifade edilmektedir (www.tuik.gov.tr). İstihdam kavramı da işgücü piyasa analizinde kullanılan kavramlardandır. İstihdam kavramı geniş ve dar anlamda açıklanırken geniş anlamda istihdam üretim faktörlerinin üretim sürecinde kullanılmasını ifade etmekte; dar anlamda istihdam ise, üretim faktörlerinden emeğin üretimde girdi olarak kullanılmasını ifade etmektedir (Gündoğan ve Biçerli 2003: 9). Emek piyasalarında istihdam edilenler içeridekiler; işsizler ise dışarıdakiler olarak nitelendirilmektedir (Biçerli 2004: 58). İstihdam oranı ise istihdamın, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranı olarak açıklanmaktadır.

İşgücü piyasa analizinde kullanılan işsizlik kavramının TÜİK'e göre tanımı şöyledir: "Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiçbir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı

yapabilecek durumda olan tüm kişiler işsiz nüfusa dâhildirler”. Ayrıca üç ay içinde başlayabileceği bir iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenlerden, 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek kişiler de işsiz nüfus kapsamına dâhildirler” (www.tuik.gov.tr). Türk Dil Kurumu’nun (TDK) tanımına göre ise işsizlik, cari ücret düzeyinde işgücü arzının işgücü talebini aşması durumudur (www.tdk.gov.tr). İktisatçılar ise işsizliği, cari ücret haddinden iş bulamama durumu şeklinde tanımlarlar (Gündoğan ve Biçerli 2003: 132). İşsizliğin ILO (International Labor Organization/ Uluslararası Çalışma Örgütü) tarafından kabul edilen standart tanımının üç kriterine dayandığı ve ayrıca bir kimsenin işsiz sayılabilmesi için, bu üç kriterin hepsine aynı anda sahip olması gerektiği belirtilmektedir. Bu kriterler şu şekildedir (Gediz ve Yalçınkaya 2000: 163):

- İş olmama: Referans döneminde, ücretli ya da ücretsiz olarak veya kâr karşılığı hiçbir işte bir saat bile çalışmamış ve bir iş bağlantısının da olmaması,
- İşbaşı yapmaya hazır olma: On beş gün içinde işbaşı yapmaya engel bir halinin bulunmaması,
- İş arıyor olma: Kendi hesabına bir iş kurmak ya da ücretli olarak çalışmak amacıyla son altı ay içinde bir iş aramış olması.

İşsizlik oranı; işsiz nüfusun işgücü içindeki oranı olarak açıklanırken, işgücüne katılma oranı ise işgücünün kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranı olarak belirtilmiştir (www.tuik.gov.tr).

2. ELAZIĞ İLİ İŞGÜCÜ PİYASALARI ANALİZİ

Elazığ ili Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan, konumu itibari ile bölgenin önemli bir noktasında bulunan ve gelişmekte olan bir ildir. Özellikle son yıllarda ortaya konulan politikalar ile bölgesel olarak gelişmişlik düzeyini artırmış ve bölgenin lokomotifini konumuna gelmiş bir il olmuştur.

2.1. ELAZIĞ İLİNİN DEMOGRAFİK YAPISI

Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Elazığ 9.313 km²’lik yüzölçümü ile Türkiye yüzölçümünün %1,2’sine denk gelmektedir. Elazığ’da merkez ilçe dâhil 11 ilçe, 26 belde belediye ve 544 köy bulunmaktadır (ETSO 2015: 13). Elazığ ilinin Gayri Safi Milli Hasıladaki payı binde yedi, kişi başına düşen gelir ise 1.704 dolar düzeyindedir (ETSO 2015: 3).

Elazığ ilinin il ve ilçe nüfus bilgileri 2015 yılı adrese dayalı nüfus verilerine göre ayrıntılı olarak Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1 verilerine göre

2015 yılında Elâzığ ilinin toplam nüfusu 574.304 kişidir. Nüfus bakımından en büyük ilçeleri sırasıyla Merkez, Kovancılar, Karakoçan ve Palu'dur. Nüfus bakımından en küçük ilçesi ise Ağın'dır. İl ve ilçe merkez nüfusunun toplam nüfusa oranı % 71'dir. Nüfusun 406.131 kişisi il merkezi ve ilçe merkezlerinde, 162.108 kişisi belde ve köylerde yaşamaktadır (www.elazığilnufus.gov.tr).

Tablo 1. Elâzığ İlinin İlçe ve Toplam Nüfus Sayısı (2015)

İlçe	Sayı (Kişi)
Merkez	424,870
Kovancılar	39.341
Karakoçan	28.075
Palu	18.922
Arıcak	14.851
Baskil	12.981
Maden	11.543
Sivrice	8.075
Alacakaya	6.524
Keban	6.472
Ağın	2.650
Toplam	574.304

Kaynak: Elâzığ İl Nüfus Müdürlüğü Verileri (www.elazigilnufus.gov.tr)

Tablo 2'de ise Elâzığ ilinin nüfus bilgileri, cinsiyet ve yaş dağılımına göre verilmiştir. Elazığ nüfusunun 288.793 kişisi kadınlardan, 285.511 kişisi ise erkeklerden meydana gelmektedir. Kadınlar nüfusun % 50,2'sini oluştururken, erkekler ise nüfusun % 49,8'ini oluşturmaktadırlar. Kadın ve erkek nüfusları genel olarak il düzeyinde eşit sayılabilecek bir seviyededir.

Nüfusun yaş dağılımına bakıldığında 0-14 yaş grubun da 133.407 kişi, 15-64 yaş grubunda 389.557 kişi ve 65 yaş üstü grupta 51.340 kişi bulunmaktadır. Nüfusun % 23,2'sini 0-14 yaş grubu, % 67,83'ünü 15-64 yaş grubu ve % 8,9'unu ise 65 yaş üstü grubu oluşturmaktadır (www.tuik.gov.tr). Tablo 2 verilerine göre Elazığ nüfusunun büyük çoğunluğu çalışma çağındaki genç nüfustan oluşmaktadır. Elazığ genelinde yaşlı nüfusun sayısı

diğer yaş gruplarına göre daha az düzeydedir. Bu durum aynı zamanda Elazığ ilinin işgücü piyasası açısından önemli oranda çalışma çağındaki nüfusa sahip olduğunu da göstermektedir.

Tablo 2. Elâzığ İli Nüfusunun Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2015)

Nüfus Dağılımı (Cinsiyet-Yaş)	Elazığ İli
Cinsiyet	
Kadın	288.793
Erkek	285.511
Toplam	574.304
Yaş	
0-14 Yaş	133.407
15-64 Yaş	389,557
65+ Yaş	51,340
Toplam	574,304

Kaynak: TÜİK Verileri (www.tuik.gov.tr)

Elazığ ilinin diğer demografik ve nüfus bilgileri Tablo 3’de ayrıntılı olarak verilmiştir. Elazığ ilinin 2015 yılında nüfus artış hızı % 9,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu nüfus artış hızı ile Elazığ İlinin nüfus artış hızı, 2015 yılında Türkiye’de gerçekleşen % 13,4’lük nüfus artış hızının altında bir gerçekleşmiştir. 2015 yılında Türkiye genelinde nüfus yoğunluğu kilometrekareye 102 kişi olarak gerçekleşirken, Elazığ ilinde 68 kişi olarak gerçekleşmiştir.

Elazığ ilinin hane halkı büyüklüğü 3,5 düzeyinde gerçekleşerek 3,6 düzeyinde olan Türkiye ortalamasına yakın bir görünüm sergilemiştir. 2015 verilerine göre nüfusun genel bağımlılık oranı % 47,4 düzeyi ile Türkiye ortalamasına yakın bir düzeyde gerçekleşmiştir. Nüfus bağımlılığında yer alan genç bağımlılığı % 34,2, yaşlı bağımlılığı ise % 13,2 şeklindedir. Yıllardır göç veren Elâzığ 2015 verilerine göre göç alan bir il konumuna geçmiş ve 2015 yılında % 0,8 iç göç almıştır (www.tuik.gov.tr). Tablo 3 verileri Elâzığ nüfusunun genel olarak olumlu yönde geliştiğini göstermektedir.

Tablo 3. Elâzığ Nüfusu Genel Özellikleri (2015)

	Elazığ	Türkiye
Nüfus Artış Oranı	%9,7	%13,4
Nüfus Yoğunluğu	68 kişi	102 kişi
Hane Halkı Büyüklüğü	3,5 kişi	3,6 kişi
Nüfus Bağımlılık Oranı	%47,4	%47,6
Genç Bağımlılık Oranı	%34,2	%35,4
Yaşlı Bağımlılık Oranı	%13,2	%12,2
Net Göç Hızı (İç Göç)	%0,8	--

Kaynak: TÜİK Verileri (www.tuik.gov.tr)

Elazığ ilinin sahip olduğu nüfusun eğitim düzeyi ayrıntılı olarak Tablo 4’de verilmiştir. Tablo 4 verilerine göre nüfusun % 5,6’sını okuma yazma bilmeyenler oluşturmaktadır. İlköğretim altı eğitimi oluşturan nüfusun toplam oranı ise il genelinde % 46,5 düzeyindedir. Aynı dönemde Türkiye genelinde ilköğretim altı eğitim düzeyine sahip nüfus % 57,35 olarak gerçekleşmiştir. Lise ve dengi okul mezunları 2015 yılında Elazığ nüfusunun % 23,04’ünü oluştururken, Türkiye genelinde lise ve dengi okul mezunları % 21,9 düzeyinde gerçekleşmiştir. Elazığ ilinde fakülte ve yüksek okul, yüksek lisans ve doktora mezunları nüfusun % 14,3’ünü oluştururken aynı dönemde Türkiye nüfusunun % 15,42’sini oluşturmuşlardır. Tablo 4 genel olarak incelendiğinde Elazığ genelinde kadın nüfusun erkeklere oranla daha düşük bir eğitim seviyesine sahip olduğu, fakat ilin genel eğitim durumunun Türkiye ortalamasına yakın düzeyde gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 4. Elâzığ Nüfusunun Eğitim Düzeyi (2015/+15 Yaş)

Eğitim Düzeyi	Kadın	Erkek	Toplam	Elazığ %	Türkiye %
Bilinmeyen	1.497	1.413	2910	0,66	0,93
Okuryazar Değ.	19.580	5.155	24735	5,6	4,35
Okuryazar	34.640	8.533	43173	9,8	5,84
İlkokul	57.203	35.180	92383	21	25,18
İlköğretim	28.182	35.743	63925	14,5	15,71

Ortaokul	19.168	29.258	48426	11	10,62
Lise	38.546	62.832	101378	23,04	21,9
Lisans- Önlisans	22.846	34.555	57401	13,04	14,06
Y. Lisans	1.457	2.564	4021	0,91	1,08
Doktora	476	1.072	1548	0,35	0,28

Kaynak: TÜİK Verileri (www.tuik.gov.tr)

2.2. ELAZIĞ İLİ İŞGÜCÜ PİYASASI

Elâzığ ilinin işgücü piyasasının genel durumunu ortaya koyan, il düzeyinde 2008 ve 2013 yılları arasındaki işgücü göstergelerini veren TÜİK verileri; işgücüne katılma oranı, işsizlik oranı ve istihdam oranı olarak Tablo 5’de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 5 verileri üzerinden Elâzığ ilinin işgücüne katılma oranlarına baktığımızda 2008 yılında % 40,4 ile % 44,9 gerçekleşen Türkiye ortalamasının altında oluşan görünüm ilerleyen yıllarda Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır. İlk olarak işgücüne katılma oranı 2009 yılında % 45,3 düzeyinde gerçekleşerek, % 45,7 olan Türkiye ortalamasına yakın bir görünümde seyretmiştir. 2010 yılı itibari ile Türkiye ortalamasının üstüne çıkmaya başlayan işgücüne katılma oranları, 2010 yılında % 47,7 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında Türkiye ortalamasının % 0,9 üzerinde gerçekleşen işgücüne katılma oranı, 2012 yılında Türkiye ortalamasının % 2,5 üzerinde % 50,1 düzeyinde oluşmuştur. 2013 yılında ise Türkiye ortalaması ile aradaki fark % 4,8’e kadar yükselmiş ve % 53,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Tablo 5 verileri Elâzığ ilinde işgücüne katılım oranlarının geçen dönem içerisinde yükseliş gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Elâzığ ilinde gerçekleşen işsizlik oranlarını Tablo 5 üzerinden değerlendirdiğimizde; Elâzığ 2008 yılında % 15,5 işsizlik oranı ile % 10 gerçekleşen Türkiye ortalamasının üzerinde bir görünüm sergilemiştir. İşsizlik oranı 2009 yılında Elâzığ genelinde Türkiye genelinde olduğu gibi yükseliş göstermiş ve % 18,1 düzeyinde oluşmuştur. 2010 yılında hem Türkiye genelinde hem de Elâzığ genelinde işsizlik oranları bir önceki yıla göre düşüş göstermiş ve Elâzığ ilinde % 12,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Elâzığ genelinde işsizlik oranlarında yaşanan düşüş eğilimi takip eden yıllarda da devam etmiş 2011 yılında % 10,3 düzeyinde, 2012 yılında ise % 9 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2013 yılında ise Elâzığ ili genelinde % 7,8 oranında gerçekleşen işsizlik oranı Türkiye genelinden daha düşük bir seyir

izlemiştir. Tablo 5 verilerine göre geçen dönem içerisinde Elâzığ genelinde Türkiye ortalamasının üstünde seyreden işsizlik oranlarının zaman içerisinde düşüş eğilimi gösterdiği ve 2013 yılı verilerine göre Türkiye ortalamasından daha iyi bir görünüm sergilediği belirtilebilir.

İşgücü piyasası için önemli bir diğer gösterge olan istihdam oranları Tablo 5 verilerine göre incelendiğinde 2008 yılında Elâzığ genelinde % 34,1 ile gerçekleşen istihdam oranının aynı dönemde % 40,4 ile gerçekleşen Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. İstihdam oranı 2009 yılında Elâzığ genelinde % 37,1'e yükselse de % 39,8'e gerileyen Türkiye ortalamasının altında bir oranda gerçekleşmiştir. 2010 yılında Elâzığ genelinde istihdam oranlarında yükseliş devam ederek % 41,6 seviyesine gelmiş, 2011 yılında istihdam oranları Türkiye ortalamasını yakalayarak % 43,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Elâzığ genelindeki istihdam oranları sonraki yıllarda da artış göstererek önce 2012 yılında % 45,6 düzeyine daha sonra ise 2013 yılında % 48,9 düzeyine yükselmiştir. 2012 ve 2013 yıllarında Türkiye genelinde durağan bir yapı seyreden istihdam oranlarının aksine Elâzığ genelinde istihdam oranlarındaki artış devam etmiş ve Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır. Tablo 5 verilerine göre genel olarak Elâzığ genelinde istihdam oranlarında artış sağlandığı ve istihdam oranlarının ülke genel ortalamasının üzerinde gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 5. Elâzığ İşgücü Göstergeleri (2008-2013)

Yıl	İşgücüne Katılma Oranı (%)		İşsizlik Oranı (%)		İstihdam Oranı (%)	
	Elazığ	Türkiye	Elazığ	Türkiye	Elazığ	Türkiye
2008	40,4	44,9	15,5	10,0	34,1	40,4
2009	45,3	45,7	18,1	13,1	37,1	39,8
2010	47,7	46,5	12,6	11,1	41,6	41,3
2011	48,3	47,4	10,3	9,1	43,3	43,1
2012	50,1	47,6	9,0	8,4	45,6	43,6
2013	53,1	48,3	7,8	9,0	48,9	43,9

Kaynak: TÜİK Verileri (www.tuik.gov.tr)

TÜİK il bazlı işgücü piyasa verilerini 2013 yılına kadar yayınlamış, 2014 ve 2015 yılları için verileri bölgesel olarak açıklamıştır. Elâzığ ili de TÜİK verilerinde TRB1 bölgesinde Malatya, Tunceli ve Bingöl illeri ile

birlikte yer almıştır. Bu nedenden dolayı Elazığ ilinin 2014 ve 2015 yıllarına ait işgücü piyasaları verileri bölgesel olarak ele alınacaktır.

Tablo 6'da Elazığ ilinin de içinde olduğu TRB1 Bölgesinin 2014 ve 2015 yıllarına ait işgücü piyasası göstergeleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Tablo 6 verilerine göre TRB1 Bölgesi 2014 yılında 174 Bini Kadın, 411 Bini erkek olmak üzere toplam 584 Bin işgücüne sahipken 2015 yılında 179 Bini Kadın, 427 Bini erkek toplam 606 Bin işgücüne sahip duruma gelmiştir. 2014 yılından 2015 yılına gelindiğinde TRB1 Bölgesinde toplam işgücü % 3,76 artış göstermiştir. TRB1 Bölgesi için 2014 yılında işgücüne katılma oranı kadınlarda % 27,1, erkeklerde ise % 67,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. İşgücüne katılım oranı 2015 yılında artış göstererek kadınlarda % 28,3, erkeklerde ise % 68,3 düzeyine yükselmiştir.

TRB1 Bölgesinde 2014 yılında kadın işsizlik oranı % 9,8, erkek işsizlik oranı ise % 6,6 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılına gelindiğinde kadınlarda ki işsizlik oranı % 8,9 a gerilerken erkeklerde ki işsizlik oranı ise % 7,6'ya yükselmiştir. TRB1 Bölgesinin istihdam oranı 2014 yılında kadınlarda % 24,5 düzeyinde, erkeklerde % 63,2 düzeyinde gerçekleşirken, 2015 yılında kadınların istihdam oranı yükselerek % 25,8'e erkeklerin istihdam oranı ise aynı düzeyde kalarak % 63,1 seviyesinde seyretmiştir.

Tablo 6. TRB1 Bölgesi İşgücü Göstergeleri (2014-2015/+15 Yaş)

Gösterge	2014		2015	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
İşgücü (1000)	174	411	179	427
İşgücüne Katılma Oranı (%)	27,1	67,6	28,3	68,3
İşsizlik Oranı (%)	9,8	6,6	8,9	7,6
İstihdam Oranı (%)	24,5	63,2	25,8	63,1

Kaynak: TÜİK Verileri (www.tuik.gov.tr)

TRB1 Bölgesindeki istihdamın sektörlere göre dağılımı 2014 ve 2015 yılları için Tablo 7'de verilmiştir. Tablo 7 verilerine göre 2014 yılı için kadınlarda istihdamın sektörlere göre dağılımı, tarım sektöründe % 51,9 seviyesinde, sanayi sektöründe % 8,2 seviyesinde, hizmet sektöründe ise % 39,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2014 yılın için erkeklerde istihdamın sektörlere göre dağılımı tarım sektöründe % 23,2, sanayi sektöründe % 22,1 ve hizmet sektöründe ise % 54,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. TRB1 Bölgesinde 2014 yılı istihdamın sektörlere dağılımı toplam olarak; tarım

sektöründe % 31,5, sanayi sektöründe % 18,1 ve hizmet sektöründe ise % 50,4 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 7 verilerine göre 2015 yılı için kadınlarda istihdamın sektörlere göre dağılımı, tarım sektöründe % 49,1 seviyesinde, sanayi sektöründe % 6,7 seviyesinde, hizmet sektöründe ise % 44,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2015 yılın için erkeklerde istihdamın sektörlere göre dağılımı tarım sektöründe % 21,1, sanayi sektöründe % 22,7 ve hizmet sektöründe ise % 56,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. TRB1 Bölgesinde 2015 yılı istihdamın sektörlere dağılımı toplam olarak; tarım sektöründe % 29,3 sanayi sektöründe % 18 ve hizmet sektöründe ise % 52,7 olarak ortaya çıkmıştır. TRB1 Bölgesinin istihdamın sektörlere göre dağılımı genel olarak incelendiğinde istihdamın ağırlıklı olarak hizmet sektöründe olduğu, hizmet sektörünü tarım sektörünün takip ettiği söylenebilir. Bölgede yer alan sanayinin mevcut durumu istihdamın sektörlere göre dağılımına yansımış olup, sanayi sektörü istihdamda üçüncü sırada yer almıştır. TRB1 Bölgesinde kadınlar açısından tarım sektörü en çok istihdam sağlanan sektör olmakla beraber kadınlarda son dönemde hizmet sektöründe daha çok kendilerine yer bulmuşlardır.

Tablo 7. TRB1 Bölgesi İstihdamın Sektörlere Dağılımı (2014-2015/+15 Yaş)

Yıl	Tarım			Sanayi			Hizmet		
	Kad.	Erk.	Top.	Kad.	Erk.	Top.	Kad.	Erk.	Top.
2014	51,9	23,2	31,5	8,2	22,1	18,1	39,9	54,7	50,4
2015	49,1	21,1	29,3	6,7	22,7	18,0	44,2	56,7	52,7

Kaynak: TÜİK Verileri (www.tuik.gov.tr)

Tablo 8’de Elâzığ ilinin 2015 yılı sosyal güvenlik sistemi içindeki verileri ayrıntılı olarak verilmiştir. Elâzığ ilinde 2015 yılı için Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlı toplam 7.258 işyeri bulunmaktadır. İl genelinde toplam 544.135 kişi sosyal güvenlik kapsamında bulunmaktadır. 2015 yılında Elâzığ genelinde Sosyal Güvenlik Kurumu kapsamında çalışanlardan 28.458 kişi 4/C (kamu çalışanı) Statüsünde, 15.701 kişi 4/B (bağımsız çalışan) Statüsünde çalışanlar ve 66.971 kişide 4/A (bağımlı çalışanlar) statüsünde bulunmaktadır. İl genelinde toplam 111.130 kişi sigortalı çalışmaktadır. Toplam sigortalı çalışanların il nüfusuna oranı yaklaşık %20 düzeyindedir. Çalışanların büyük çoğunluğunu oluşturan % 60’lık kesim 4/A Statüsünde bağımlı olarak çalışanlardan oluşmaktadır.

Tablo 8. Elâzığ İli Sosyal Güvenlik Kapsamı Verileri (2015)

	Sayı
İşyeri Sayısı	7.258
Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Kişi Sayısı (Aktif+Pasif+GSS ³)	544.135
4/C Kapsamında Çalışanlar	28.458
4/B Kapsamında Çalışanlar	15.701
4/A Kapsamında Çalışanlar	66.971
Toplam Sigortalı Çalışan Sayısı	111.130

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu verileri (www.sgkelazıgil.gov.tr)

Genel Değerlendirme

Bölgelerin ve illerin kalkınıp refah seviyesini artırması için işgücü piyasalarının taşıdığı özellikler kritik bir öneme sahiptir. Güçlü ve istikrarlı işgücü piyasasına sahip bölge ve iller kalkınma açısından önemli bir avantajı ellerinde bulundurmaktadırlar. İşgücü piyasaları mevcut durumu ile alınacak bölgesel kalkınma kararlarında dayanak noktasını oluştururlar. Bölgesel olarak istihdamın artırılarak işsizlik oranlarının düşürülmesi hedeflenen amaçlardan biridir. Mevcut veriler ile Elâzığ ilinin işgücü piyasaları değerlendirildiğinde;

- Elâzığ ili, bölgesinde gelişmişlik açısından ön sıralarda olan ve ileriye yönelik gelişme potansiyelini elinde bulunduran bir konumdadır.
- Elâzığ ilinin nüfus yapısı genel olarak genç bir yapıdadır. Nüfusun çoğu çalışma çağındaki nüfustan oluşmaktadır.
- Elâzığ ilinin sahip olduğu nüfusun genel eğitim seviyesi ülke ortalaması ile aynı düzeydedir.
- Elâzığ ili son yıllarda göç alan bir il konumuna gelmiştir. Bu durumda mevcut işgücü piyasalarının etkisi büyüktür.
- Elâzığ ilinde erkeklerin istihdam oranı Türkiye ortalamasında olup, kadınların istihdam oranlarının artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.
- İşsizlik rakamları ülke ortalamasına göre daha düşüktür.
- Elâzığ ilinin işgücü piyasaları son on yıllık dönemde olumlu yönde gelişme göstererek ülke ortalamasının üzerinde bir görünüm sergilemiştir.

³ Genel Sağlık Sigortası.

Tüm bu genel çerçeve içinde Elâzığ ili genelinde iş gücü piyasalarının olumlu yönde gelişen yapısını sürdürülebilmesi gerekmektedir. Mevcut yapı içinde özellikle kadınların işgücü piyasalarına daha çok dâhil olması sağlanmalı, istihdamın sektörlere göre dağılımdaki değişimler de göz önünde bulundurularak başta kadınlar olmak üzere nüfusun eğitim seviyesini artırıcı politikalar planlanmalıdır. İl genelinde bağımsız statüde çalışan 4/B kapsamında çalışanların sayısını artıracak teşvikler ile bölgede sanayi yatırımını canlandıracak stratejik planlar oluşturulmalı ve uygulanmalıdır.

Doğu Anadolu Bölgesinin önemli bir ili olan Elazığ'ın gelişerek kalkınması sadece ilin kendisinin değil aynı zamanda bölgenin de kalkınmasına katkı sağlayacaktır. İşgücü piyasasının mevcut durumu ile Elâzığ, bölgede kalkınmanın lokomotifi olacak bir konumdadır. Bu genel yapı iyi değerlendirilmeli ve işgücü piyasasındaki olumlu gelişmeler devam ettirilmelidir. Bölgesel kalkınma için Elâzığ işgücü piyasası ile stratejik bir potansiyele sahiptir.

Kaynakça

Ataman, B., (1999) "İşgücü Piyasası ve istihdam politikalarının Temel Prensipleri, İŞKUR, Siyasal Yayıncılık, Ankara.

Biçerli M. K., (2004) "İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları", Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1563, Eskişehir.

Etöz, Z. Ve Çubuk N., (1999), Bölgesel İşgücü İzleme Kaynakları, İŞKUR, Siyasal Yayıncılık, Ankara

Etso, (2015), Elazığ Ticaret Sanayi Odası, "Elâzığ İktisadi Kalkınma Raporu 2015", Elazığ

Gediz, B., Yalçınkaya, M. H., "Türkiye'de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı", Yönetim ve Ekonomi, sayı 6.

Gündoğan N. ve Biçerli M. K. (2003) "Çalışma Ekonomisi", AÜ Yayınları: 1461, Eskişehir

ILO (1990) "Surveys of economically active population, employment, unemployment and underemployment", Genova

İşgıçok, E. (2011), "İstihdam ve İşsizlik", Ekin Kitapevi, Bursa

Kalkınma Bakanlığı (2013) "İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)", Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü, Ankara

Kocaoğlu, M. (1997) "Sosyal Politika", TÜHİS Yayınları No:23, Ankara

Murat, S. (2007) "Dünden Bugüne İstanbul'un İşgücü ve İstihdam Yapısı", İTO Yayınları, Yayın No:73

Tansel A. (2012) 2050'ye Doğru Nüfus Bilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış, TÜSİAD-T/2012 11/536, İstanbul,

Tokol A. ve Alper Y. (2015) ‘‘Sosyal Politika’’, 6. Baskı, Dora Yayınları, Bursa

<http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/turkce/metaveri/tanim/index.html>, Erişim Tarihi: 28.12.2016

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama, Erişim Tarihi: 28.12.2016

<http://www.elazigilnufus.gov.tr/?> Erişim Tarihi: 30.12.2016

<http://www.sgkelazigil.gov.tr/istatistik/veri>, Erişim Tarihi: 31.12.2016

TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİ GERÇEĞİ (ELAZIĞ İL ÖRNEĞİ)

The Black Market Economy in Turkey: In Case of Elazığ Province

Aybike HARMANŞA*   **Ayşenur ABUT****

Geliş Tarihi: 19.12.2016/Kabul Tarihi: 28.02.2017

Öz

Ekonomik faaliyetler devletin kontrol mekanizması dâhilinde gerçekleştirilir. Bu kontrol işlevi devletin kamu harcamalarında kullanmak üzere ekonomik faaliyetleri gerçekleştiren özel veya tüzel kişilerden alınan vergiler yoluyla sağlanır. Ancak çoğu zaman vergi mükellefi olan kişiler mali, sosyal ve siyasi nedenlerden ötürü elde ettikleri gelirden devlete pay vermek istememekte ve kayıt dışına yönelmektedirler. Ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği kayıt dışı ekonominin de çeşitli alanlarda olmasına sebep olmaktadır. Kontrol mekanizmaları sistemli olmadığı takdirde kayıt dışı ekonomi artmakta ve ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Böylelikle kayıt dışı ekonomi büyük bir sorun haline gelmektedir. Bu çalışmada kayıt dışı ekonominin tanımı, nedenleri, ölçme yöntemleri, etkileri ve Türkiye' deki boyutları ele alınarak incelenmiş ve azaltılması yönünde yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Sistemi, Ekonomik Gelişme.*

Abstract

Economic activities are carried out within the control mechanism of government. This control function is provided by taxes collected from private or legal persons who perform economic activities for usage of public expenditures. However most of the time the taxpayers are not willing to give part of their income to government because of financial, social and political reasons, and head towards the informal economy. The variety of economy activities also cause the diversity in informal economy. If control mechanisms are not systematic, then the informal economy rises and it affects the economy of country negatively. In this manner, informal economy creates a big trouble. In this study, informal economy is defined along with its causes, measuring methods, effects and its dimensions in Turkey examined and the actions that should be taken for recrement is discussed.

Keywords: *Informal Economy, Tax System, Economic Progress.*

---

* Fırat Üniversitesi Teknoloji ve Bilgi Yönetimi Programı Yüksek Lisans Öğrencisi
email: aybike.harmansa@outlook.com

** Fırat Üniversitesi Sağlık Kurumları Yöneticiliği Yüksek Lisans Öğrencisi email:
abut_002@hotmail.com

1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlilikten dolayı kayıt dışı ekonominin tanımı hususunda fikir birliği bulunmamaktadır. Bu sebeple literatürde, kayıt dışı ekonomi, ikincil, paralel, gayri resmi, gölge, kara, yer altı, gizli, düzensiz, enformel ekonomi olarak da nitelendirilmektedir. Bu eş anlamlı sözcüklerin varlığı kayıt dışı ekonomiyi açıklama hususundaki farklılıklar hakkında bilgi vermektedir (Erkuş-Karagöz 2009).

Kayıt dışı ekonomi, ekonomik faaliyetlerin gerçekte var olmasına rağmen bu faaliyetlerle ilgili kayıtların tutulmaması ve kamu organlarının kontrolü dışında kalan tüm işlem ve çalışmalar olarak adlandırılır. Başka bir ifadeyle, formel kayıtlara dâhil edilmeyen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, kamu idarecilerince kanunlar çerçevesinde denetlenemeyen ve milli gelir hesaplarında önemsenmeyen işlem ve faaliyetlerin tümüdür (Sarılı 2002).

Genel anlamda bir tanım yapmak gerekirse kayıt dışı ekonomi, ya hiçbir belgeyle ilişkilendirilmeyerek, ya da içeriği doğruyu aksettirmeyen belgelerle ortaya koyulan ekonomik olayın, devletten ve şirketle ilgili öteki kişilerden tamamen ya da kısmen saklanarak resmi ekonominin dışına çıkmaktır (Göksu 2015).

2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin mali, ekonomik, sosyal ve siyasi olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır.

2.1. Mali ve Ekonomik Nedenler

İşsizlik sorunu, gelir elde edenlerin üzerindeki kamu yüklerinin fazla olması, işletmelerin rekabet gücünün düşüklüğü ve gelir dağılımındaki adaletsizlik kayıt dışı ekonomiyi tetikleyen önemli sebeplerdendir.

Dünyada ve ülkemizde yaşanan ekonomik krizlerin neticesinde kişilerin gelir seviyelerindeki azalma kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olmuştur. Kişiler yüksek düzeyde kar elde edebilmek için kayıt dışı kalmayı risk edinebilmektedirler. İşsizlik sorunu yaşayanlar geleceklerini önemsemeden anı kurtarmayı düşünürler. Dolayısıyla bu çaresizlik kayıt dışı kalmayı kabullenmelerine sebep olur. İşverenlerin bu çaresizlikten faydalanmaları neticesinde de kayıt dışı istihdam gün geçtikçe artış göstermektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik kişileri yoksulluğa ve çaresizliğe itmektedir. Bunun sonucunda da mağdur olan kişiler gününü kurtarmak için kayıt dışı çalışmaktadırlar. Aynı zamanda işletmelerin rekabet gücünün düşüklüğü küçülmelerini ve kayıt dışı işçi çalıştırmalarını tetiklemektedir (Azaklı

2009). Bu tür mali ve ekonomik nedenler gün geçtikçe artış göstermekte ve ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir.

2.2. Sosyal Nedenler

Nüfus artışı ve çarpık kentleşme, çalışma hayatındaki değişim, eğitim ve bilgi eksikliği kayıt dışına sebep olan sosyal nedenler arasındadır.

Hızlı nüfus artışı ve göçün sebep olduğu işsizlik ve çarpık kentleşme işgücüne olumsuz yönde tesir etmekte ve kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır (Sugözü 2010). İşletmeler maliyetlerini düşürmek için geleneksel istihdamın yerine kısmi zamanlı çalışma, geçici iş ilişkisi, eve iş verme ve taşeron kullanmayı tercih etmektedirler. Bu durum işçilerin ekonomik ve sosyal haklarının kısılmasıyla ve kayıt dışı kalmalarıyla neticelenmektedir. Aynı zamanda çalışanların eğitim düzeylerinin düşük olması ve buna bağlı olarak sosyal güvenlik açısından yeterli bilgi birikimlerinin olmayışı kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır (Azaklı 2009). Özellikle kırdan kente göç etmiş kişiler eğitim eksikliklerinden ötürü kayıt dışı çalışmayı kabul etmektedirler. Haklarını arayacakları kurumu ve işleyişi bilmeyen işçiler, kayıt dışı ekonomik faaliyet gösteren kurumlar için kaçınılmaz fırsat haline gelirler. Benzer şekilde ev ekonomisine katkı sağlamak isteyen bayanlar evde iş yaparak, kayıt dışı faaliyet gösteren kişi ve kurumların tercih ettiği işçiler olmuşlardır.

2.3. Siyasi Nedenler

Siyasi nedenler kayıt dışının artmasına sebep olan etkenlerdendir. Ekonomik politikalar, ekonomik istikrarsızlık ve krizler kayıt dışı ekonomiye neden olurlar. Kayıt dışı ekonominin sınırlı olması ülke ekonomilerinin sağlam ve enflasyonun kontrol edilebilir olmasına bağlıdır. Kayıt dışılığın yüksek olması ülkenin ekonomisinin olgunlaşmadığının, sürekli ekonomik krizler yaşadığının ve enflasyonun üç haneli rakamlarda seyrettiğinin göstergesi olabilmektedir. Siyasi iktidarlar oy kaygısı nedeniyle belli grupların isteklerine bağlı karar alarak vergilendirme yaparlar ve vergilendirmeyi belli kesimlere tabi tutarlar. Bu nedenle vergi mükelleflerinin yükü artar ve kayıt dışına yönelirler (Gez 2011). Vergi mükelleflerinin kayıt dışı faaliyetleri ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilerken işsizlik sorunu yaşayanların günü kurtarmalarına yardımcı olur.

Kamu harcamalarının finansmanı için ne kadar vergi toplanacağı, vergi konularının neler olacağı, vergilendirmenin zamanı, mükelleflerinin kimler olacağı, hangi kesimden ne kadar vergi alınacağı, kimlerin vergilendirme dışında kalacağı, finansman sağlamada alternatif yöntemlerin olup olmayacağı birer siyasi karar alma problemidir (Göksu 2015). Bu problemler

doğru adımlarla çözüme kavuşturulmadığı takdirde mükellefler vergi yüklerini hafifletmek maksadıyla kayıt dışı işlem yapmaktadırlar.

3. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etme yöntemi ilk kez 1958’ de Phillip Cagan tarafından geliştirilmiş ve kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmeye yönelik kullanılmıştır. 1958 yılından bu yana kayıt dışılığı ölçmeye yönelik birçok yöntem geliştirilmiştir. Ancak geliştirilen ve uygulamaya konulan bu yöntemler eksikliklerini beraberlerinde taşımışlardır. Kayıt dışı ekonomi farklı faaliyetleri içerdiğinden doğası gereği gizli oluşundan tahmini güç olmaktadır (Ermiş 2008). Genel anlamda ölçme yöntemleri doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki ana başlık altında toplanmaktadır.

3.1. Doğrudan Ölçme Yöntemi

Mikro yaklaşım olarak da nitelendirilen doğrudan ölçme yöntemi gönüllü cevaplar ve vergi denetimi bilgilerini incelemeye yöneliktir. Kayıt dışı ekonomi resmi olmayan faaliyetlerden oluştuğundan cevaplar kayıt dışının asıl boyutlarını yansıtmayabilir. Bu nedenle ölçme yönteminin başarısı doğru ve güvenilir yanıtlara dayanır (Erkuş-Karagöz 2009).

3.1.1. Anket Yönetimi

Anket yöntemi ile yapılan ölçmenin tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığı kayıt dışı ekonominin boyutlarını düşük gösterdiği belirtilmektedir (Gediz-Oral vd. 2015). Anketlerde seçilen örneklem tüm iş kollarını kapsadığından sonuçların evreni temsil gücü zayıf kalmaktadır (Yücel 2014). Bu yönüyle anket yöntemi kuvvetli bir ölçme olmamakla birlikte çoğu kez verilere doğrudan erişim açısından tercih edilmektedir.

3.1.2. Vergi İnceleme Yaklaşımı

Vergi inceleme yaklaşımı vergi denetleme elemanları tarafından yapılmaktadır. Bu denetlemeler esnasında beyan edilen gelir ile kontrol sonucu tespit edilen gelir arasındaki fark kayıt dışı ekonomiyi ifade etmektedir. Fakat denetleme elemanlarının az oluşu ve denetimlerin sık olmayışı ölçmenin gerçek dışı olmasına sebebiyet vermektedir (Gediz-Oral vd. 2015).

3.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

3.2.1. GSMH Yöntemi

GSMH’nın hesaplanmasında gelir, üretim ve harcama yöntemleri kullanılabilir. Kullanılan bu yöntemler aynı sonucu vermektedir. Fakat kayıt dışı ekonominin varlığı, bu yöntemlerle elde edilecek verilerden

farklı sonuçlar çıkarmasına neden olabilmektedir (Gediz Oral vd., 2015). Ülkemizde gelir ile ilgili istatistiklerin elde edilmesinde zorluklar yaşanmaktadır. Bu sebeple gelir yöntemi dikkate alınmayıp, üretim ve harcama yöntemiyle hesaplanan GSMH verileri kullanılmaktadır. Özsoylu (1996) tarafından yapılan çalışmada, 1990 yılında üretim ve harcama yöntemiyle hesaplanan GSMH değerleri arasında fark olduğu ortaya çıkmıştır. Harcama yöntemi ile bulunan GSMH değerinin, üretim yöntemiyle hesaplanandan %7,5 daha düşük olduğu saptanmıştır. Fakat kayıt dışı faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin harcanmayıp altın, döviz vb. tasarruf araçları halinde elde tutulması ya da yurt dışına transferi durumunda bu yöntem de sağlıklı sonuç vermeyebilir. Bununla birlikte, üretim ve harcama yöntemi ile bulunan GSMH değerleri arasındaki %7,5'lik fark, ülkemizdeki kayıt dışı ekonominin alt sınırını göstermektedir. Üretim ve harcama yöntemiyle bulunan GSMH değerinin farklı olmasının nedeni olarak; organize olmayan işçi kesiminin büyüklüğünün artması, küçük imalat sanayinin artması, yoğun kentleşme ve yasa dışı faaliyetlerin yüksekliği gösterilebilir (Ermiş 2008).

3.2.2. İstihdam Yöntemi

İstihdam yönteminde, nüfusun sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içinde gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında tahminde bulunulmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemle, nüfustaki işgücü arzı ile istihdamın artış hızının aynı olması beklenmektedir. Bu yaklaşımla, işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfusa oranının zaman içinde benzer gelişme göstermesi beklenir. İşgücünün toplam nüfusa oranı belirli seviyede kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranının düşmesi, toplam istihdam içinde kayıt dışı ekonomideki istihdamın payının artmasını ifade eder ki bu da kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi verir (Akbulak ve Tahtakılıç 2003).

3.2.3. Vergisel Yöntem

Bu yöntemde, farklı amaçlar için toplanmış olan vergilerden hareketle kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesine çalışılmaktadır. En sık kullanılan yöntem ise vergi incelemiden hareketle kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesidir. Bunun yanında, teorik ve efektif vergi oranlarıyla da kayıt dışı ekonomi tahmin edilebilmektedir (İlgin 1999). Kayıt dışı ekonomiyi değilse de, ekonomik faaliyetlerin vergilendirilemeyen bölümünü ölçmeye yarayan bu yöntemde, mükelleflerin beyan ettikleri matrahlar ve vergi incelemeleri sırasında tespit edilen farklar esas alınarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Işık ve Acar 2003).

Doğrudan veya dolaylı bir şekilde vergi kapsamına giren, faturasız mal ve hizmet alım-satımı, kaçak işçi çalıştırma, vergisiz kira ve gayrimenkul

geliri elde etmek, yanlış beyanda bulunarak haksız yere indirim ve muafiyetlerden yararlanma vs. kayıt dışı ekonomiyi oluşturan unsurlardandır (Temel vd. 1994).

Bu yöntemle tüm vergi incelemelerinin yapılması sonucunda gösterilmeyen gelir tutarı esas alınarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmektedir. Mükelleflerin beyanlarında herhangi bir yanlışlık varsa matrah farkı bulunur. Mükelleflerin beyanlarının incelenmesi sonucunda gelir büyüklüğü vergi kapsamına alınabilir. Ancak, ülkemizde incelenen beyan oranı %2-3'ü geçmemektedir.

3.2.4. Parasal Yöntemler

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tespitinde kullanılan yöntemlerden birisi de parasal istatistiklerdir. Parasal yöntemde, sabit oran, işlem hacmi ve ekonometrik yöntemler olmak üzere üç farklı ölçme yöntemi kullanılmaktadır.

3.2.4.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı

Bu yöntemde, herhangi bir yıl kayıt dışı ekonominin olmadığı baz yıl olarak seçilmekte, ancak, başka objektif bir ölçü yoksa anlamlı sonuçlar elde edebilmek için, yıllar itibari ile dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranını gösteren oranın değerinin en düşük olduğu yılın baz yılı olarak seçilmesi gerekmektedir (İlgin 1999). Bu yöntemde, ekonomide kayıt dışı kesimin olmadığı bir dönemin var olduğu kabul edilmekte ve dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde sabit kaldığı varsayılmaktadır.

İlk olarak 1958 yılında Cagan tarafından kullanılmış olan bu yöntem, 1977'de Guttman ve Feige (1989) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemin varsayımları kısaca şunlardır;

1. Kayıt dışı kesimin olmadığı bir dönemin var olduğu kabul edilmektedir.
2. Dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde sabit kaldığı varsayılmaktadır.
3. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracı peşin paradır.
4. Dolaşımda kullanılan para, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan para miktarının toplamına eşittir.

Genelde baz yılı olarak, dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranının en küçük olduğu yıl alınmakta, bu yılda kayıt dışı ekonominin ihmal edilebileceği varsayılmaktadır (Yücel 2014).

3.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

İşlem hacmi yaklaşımına göre, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanırken Fisher'in miktar teorisi eşitliği kullanılarak işlem hacminin milli gelire oranındaki değişikliklerden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. İşlem hacmi yaklaşımı ile sabit oran yaklaşımı kıyaslandığında, işlem hacmi yaklaşımının avantajları ve dezavantajları olduğu görülmektedir. Avantajı, kayıt dışı ekonomideki ödeme araçlarında peşin para ile birlikte çek ve senet de dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşımın eksikliği ise, paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu varsayılması ile birlikte işlem hacmi miktarının hesaplanmasında güçlükler yaşanmaktadır (Sarılı 2002).

3.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Bu yaklaşımla kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, nakit para talebinin ekonometrik bir denklem ile tahmin edilmesiyle saptanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni yüksek vergi oranlarıdır. Bu yaklaşımda da, kayıt dışı ekonomide ödeme aracının peşin para olduğu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca, nakit para talepleri, vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve bu rakamlar arasındaki fark kayıt dışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesi tespit edilmektedir. Bunun yanında paranın dolaşım hızının analiz edilmesiyle kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir (Sarılı 2002).

4. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Etkileri

Kayıt dışı ekonomi, her ülkede farklı boyutlarda uygulanmakta ve ülkelerin ekonomilerinde etkili olduğu görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin etkileri denilince akla ilk gelen olumsuz etkileridir, ancak az da olsa bazı araştırmacılar tarafından kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinden bahsedilmektedir (Göksu 2015).

4.1. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonominin olumlu etkileri, ancak kısa vadeli olarak gerçekleşmektedir. Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri ise hem kısa dönemde, hem de uzun dönemde kayıtlı ekonomi üzerinde varlığını göstermektedir. Bu olumsuz etkiler, başta istatistiksel verileri saptırarak, ekonomi politikalarını optimallikten uzaklaştırmaktadır.

İstatistiksel verilerin saptırılması başta GSMH olmak üzere birçok verinin yanlış hesaplanmasına neden olmaktadır. Bu verilerde meydana gelen sapmalar kamu kesiminin hacmi ve vergi yükü gerçek boyutlarından

yüksek çıkar, dış ticaret ve döviz hareketleri tam anlamıyla izlenemeyip maliye politikalarının gelişmesine engel olur.

Kayıt dışı ekonominin en belirgin olumsuz etkisi ise, ekonomik politikaları oluşturma sürecinde görülür. İşsizlik, milli gelir, vb. gibi makroekonomik büyüklükler çarpılarak bu verilerin güvenilirliğini azaltır. Bütün bu verilerin kullanılması ekonomik politikaları sınırlayabilmekte hatta tamamen ortadan kaldıracılabilmektedir. Çünkü; üretim ve istihdam gibi temel istatistikler parasal ve mali politikaları oluşturmaktadır (Çetintaş ve Vergil 2003).

Devletin temel ekonomik kaynağı olan vergiler, kayıt dışı ekonomi nedeniyle azalmaktadır (Çetintaş ve Vergil 2003). Vergilerin eksik verilmesi, ödemekten kaçınılması ve devletin elde edeceği vergilerin azalmasında kayıt dışı ekonomi etkilidir. Kayıt dışı ekonominin neden olduğu vergi gelirleri azalması sorunuyla bütçe açıkları ortaya çıkar. Oluşan bu bütçe açıkları para basma veya borçlanma gibi yöntemlerle çözülmeye çalışılır. Bu yöntemler beraberinde yeni sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Eğer bütçe açıkları, borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılırsa faiz oranları yükselir. Faiz oranlarının yükselmesi özellikle özel sektörün yatırımlarında azalmaya yol açar. Yatırımlardaki azalmalar istihdam oluşmamasına neden olurken işsizlik oranlarını da yükseltir. Kayıtlı ekonomide işsiz kalan bu kitleler kayıt dışı ekonomide istihdam edilmek zorunda kalınır. Borçlanmanın bir diğer olumsuz tarafı ise, artan faiz oranları ile kamu borçlanma maliyetinin paralel hareket etmesiyle bütçe açıkları daha çok artmaktadır. Eğer bütçe açıkları para basılması yoluyla kapatılmaya çalışılırsa, enflasyon oranları yükselir ve bununla beraber gelir dağılımında bozulmalar meydana gelir (Sarılı 2002).

Kayıt dışı ekonomi, vergilerini düzenli ve yasalara uygun bir şekilde ödeyen mükellefler açısından haksız rekabet ortamının oluşmasına yol açmaktadır. Yani kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere herhangi bir vergi ödenmemesiyle daha düşük fiyatlarla satılmaktadır. Kayıt dışılığın olduğu sektörlerde vergi, sigorta ve diğer kesenekler ödenmediği için bu sektörler lehine bir durum ortaya çıkar. Diğer taraftan, resmi kayıtların tutulduğu sektörlerde faaliyette bulunanların, vergi, sigorta ve diğer keseneklerden dolayı üretim maliyetleri artmaktadır. Bunun sonucunda, dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle, üretim kaynakları vergilendirilmeyen sektörlerde kayabilmekte ve dolayısıyla kaynaklar da verimsiz alanlarda kullanılabilir. Dolayısıyla kaynak dağılımının etkisiz olması ve kaynakların verimli kullanılmaması ekonomide bozulmalara ve ekonomik büyümeleri engellemektedir (Sarılı 2002).

Bazı işletmeler kayıt dışı alanda kalabilmeye devam etmek için, ölçek olarak küçük olmalarının yanında hiç büyüme göstermeyip küçük işletme şeklinde varlığını sürdürmeyi tercih ederler. Bu durum, işletmelerin optimal boyuta ulaşmalarını engellediği gibi, ekonomide hem verimlilik kaybına neden olur, hem de ekonominin kayıt altına alınmasını engeller (Göksu 2015).

4.2. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Olumlu Etkileri

Ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin aşılmasında, istihdam ve gelir imkânı sağlanıp mal ve hizmet arzının artırılmasında vs. kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerden bahsedilmiştir (İlgin 1999).

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin olumlu etkilerinden bir tanesi de, kayıtlı ekonomiye göre üretimin ucuz maliyetle yapılması ve ülkedeki ekonomik kaynaklarını daha etkin ve verimli bir şekilde kullanma imkânı vermesidir. Böyle yapılan ekonomik faaliyetlerin ekonomiye katkısı, tüketici rantı, sosyal kesinti ve mükelleflerin vergi kaçırmasıyla ekonomi canlı tutulur. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin etkili olduğu bir ekonomide, sosyal refah düzeyinin yükseldiği söylenebilmektedir (Kaptangil 2003).

Temel amacının ekonomik büyüme olduğu bir ülkede; eğer alınan vergilerle devlet tarafından gerçekleştirilen büyüme oranı, bu vergiler mükelleflerin elinde kalsaydı sağlanacak büyümeden daha düşük ise, burada kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinin oluşabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye göre hareket yeteneğinin fazla olması ve rekabet açısından daha avantajlı olması ekonominin büyümesine hız kazandırabilir (Kıldış 2000).

Teknolojik yatırım seviyeleri, işletmelerin rekabet gücünü belirler. Teknoloji yoğun üretimde düşük maliyetler, emek yoğun üretimdeki yüksek maliyetlere göre rekabet açısından daha avantajlıdır. Kayıtlı ekonomide var olan kazanç üzerinden vergiler alınırken, işçilik üzerinden alınan sigorta ve vergi gibi kamusal yükümlülükler yoktur. Üretim maliyetlerinden dolayı kayıt dışı ekonomideki satış fiyatlarının düşük olması yurt içi ve yurt dışındaki pazarlarda rekabet gücünü artırır (Altuğ 1999).

Birçok sebepten dolayı kayıtlı ekonomiden, kayıt dışı ekonomiye kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak ekonomiye canlılık getirmektedir. Kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirler, kayıtlı ekonomide yer alan mal ve hizmetlere talep yaratmaktadır. Dolayısıyla, üretim esnasında kayıt altına alınmayan kayıt dışı ekonomideki gelirler, tüketim esnasında kayıt altına alınmaktadır (Sarılı 2002). Bununla beraber kayıt dışı ekonomiden vergi alınmaması sebebiyle vergi yükü azalmakta, gelirin

yatırımlara kaymasıyla birlikte istihdam, üretim ve gelirin arttığı görülmektedir (Sugözü 2010).

Kayıt dışı ekonominin bir diğer olumlu etkisi de, niteliksiz işgücüne istihdam yaratması yolu ile gerçekleşmektedir. Kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi mümkün olmayan niteliksiz işçilerin, ancak kayıt dışı ekonomide iş bulabildiği ve söz konusu işçilere ödenen ücretlerin, kayıtlı istihdam edilen işçilere ödenen ücretten düşük olacağı varsayımı altında, kayıt dışı ekonomi, çalışanlar ve üreticiler arasında haksız rekabet etkisi yaratarak, ekonomiyi olumsuz etkilemekte; ancak, maliyetleri düşürmesi ve istihdam yaratması gibi olumlu etkileri söz konusu olmaktadır. Yaratılan istihdam yoluyla, yukarıda değinildiği gibi elde edilen gelirlerin harcanması sonucu çarpan etkisi ile ekonomi canlanmaktadır (Us 2004).

Öte yandan, minimum gelir düzeyinde yaşayan bazı insanlar, yaşam standartlarını arttırabilmek için çocuk bakıcılığı, temizlik, küçük tezgâhlarda ticaret gibi faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu şekilde kayıt dışı ekonomi ile elde edilen gelirler kayıtlı ekonomiye dönmektedir. Dolayısıyla kayıtlı ekonomiye dönen bu gelirler sayesinde sektörel bazda gelişim sağlanmakta, üretim, tüketim, yeni yatırımlar ve istihdamlar artmakta, küçük işletmelerin büyüme gösterdiği görülmekte, vergi vb. yasal sorumlulukların yerine getirilmesi sağlanabilmektedir (Bal 2004).

5. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Kayıt dışı ekonomi çeşitli ekonomik faaliyetlerden oluştuğu için ölçümü karmaşık ve bir o kadar da zordur. Kayıt dışı ekonominin varlığı ekonomik göstergelerin yanlış sonuçlanmasına neden olur (Avder 2006). Ekonomik göstergelerin yanlış sonuçlanması ekonomik problemlerin ortaya çıkışına ve problemin çözümünde zorluklara sebep olur. Ülkemizde kayıt dışının varlığı aynı şekilde problemlerle neticelenmektedir.

Türkiye 2012’de yapılan tahminde %27,7 kayıt dışılık oranıyla Avrupa ülkeleri arasında en yüksek seviyeye sahipken 29 Avrupa ülkesinin ortalaması %19,6’dır (Dızman-Yanık 2016). Ülkemizdeki bu yüksek kayıt dışılık oranı, kayıt dışı ekonomiyle daha çok mücadele etmemiz gerektiğinin göstergesidir.

İnsanlar gelirlerini arttırmak için kayıt dışı ekonomiye yönelirler. Kayıt dışı ekonomik faaliyet gösterenler vergi ödemeyerek gelirlerini arttırırlar. Türkiye’de gelir dağılımının adaletsiz oluşu, vergi mükelleflerinin ödediği vergi miktarının fazlalığı, kalifiye olmayan elemanların vergi ve fonlarla işverene yük oluşu, nüfusun artışına paralel olarak işsizliğin artışı, sosyal amaçları gerçekleştirmek için oluşturulan yasalarla işverene verilen yüküm-

lülükler ve cezai yaptırımlar, vergi muafiyet ve istisnalarının fazlalığı, vergi kanunlarının karmaşıklığı, sık sık çıkarılan vergi afları, vergilerin doğru yerlerde kullanılmadığına inanılması, yolsuzluk ve rüşvetle vergi ahlakının zayıflaması, vergiye karşı direncin olması, belli sektörlerde (tarım, hizmet vs.) belge düzeninin olmayışı, ekonomik krizlerin yol açtığı istihdam problemi, eğitim ve kültür seviyesinin düşüklüğü, gayri safi milli hasılanın düşük oluşu gibi nedenler kayıt dışı ekonomiye sebep olurlar (Sarılı 2002).

Ülkenin gelişmiş olması kayıt dışılığın düşmesini sağlayacaktır. Çünkü gelişmiş ülkelerde sosyal ve ekonomik problemler çözüme kavuşturulmakta eğitim seviyesi artış göstermekte dolayısıyla kayıt dışı ekonomi azalmaktadır.

5.1. Elazığ'da Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Elazığ, sanayi ve ekonomik potansiyeli düşük bir ilimizdir. Ekonomik geliri düşük ve işçi kesimi fazladır. İşçi sayısının fazla olması yanında işveren ve istihdam sayısı azdır. Bu durum kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açmaktadır.

Elazığ, uzun yıllardan beri çevre illerde ve diğer Doğu ve Güneydoğu illerinde yaşanan terör olayları sebebiyle dışarıdan göç almıştır. Başta can güvenliği olmak üzere sosyal ve ekonomik açılardan sıkıntı yaşayan insanlar, terörü içerisinde barındırmayan ve terör faaliyetlerinin yaşanmadığı Elazığ ilini bir kurtuluş noktası olarak görmekteyiz. Yaşanan bu göç olayları ile birlikte nüfusta artışlar olmakta ve dolayısıyla işçi sayısında da artmalar meydana gelmektedir. Bu durum kayıt dışı faaliyetlerde bulunan işverenler açısından cazip bir hal almıştır. Çünkü işçiler, yaşanan işsizlik sebebiyle düşük ücretlerle kayıt dışı ekonomiye çalışmayı kabul etmektedirler.

2011 yılından bu yana Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle ülkemiz geneline Suriyeli sığınmacılar göç etmektedir. Elazığ'da da çok fazla sayıda bulunan sığınmacılar, özellikle nitelsiz işçi sayısını arttırmıştır. Çoğunlukla sığınmacıların, çalışmalarının kayıt altına alınmaması ve sigorta gibi yasal yükümlülüklerinin yapılmaması kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmuştur.

Özellikle üniversite öğrencileri, eğitim saatleri dışındaki boş vakitlerinde ek gelir elde edebilmek için kendilerine uygun işletmelerde part time olarak çalışmayı tercih etmektedirler. Genel olarak bu part time çalışmalar, kayıt altına alınmamakta ve sigorta işlemleri yapılmamaktadır.

Elazığ'daki hastanelerin çevre illere göre daha iyi olması Elazığ'a olan sevgi arttırmaktadır. Hastalarla birlikte gele refakatçiler uzun süren tedavi

süreçlerinde geçimlerini sağlamak amacıyla kayıt dışı çalışmayı kabul etmektedirler. Bu durum kayıt dışı ekonomik faaliyet gösteren işverenler açısından cazip bir hal almakta ve ildeki kayıt dışı istihdamı arttırmaktadır.

Terör, sığınmacılar ve işsizlik gibi sebeplerle göç alan Elazığ’da nüfusun artması ile birlikte niteliksiz işçisi sayısının arttığı görülmektedir. İşçi sayısının bu kadar fazla olmasının yanında sanayi ve kayıtlı ekonomik faaliyetlerin gelişmemesi kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açmaktadır. Yaşanan göçlerin önüne geçilmediği gibi tüm bu niteliksiz eleman sayısının fazlalığına karşı kayda değer bir ekonomi politikası izlenmemektedir. Gerekli yatırımların yapılmadığı ve devlet teşviklerinin yetersiz olduğu görülmektedir. Elazığ’da yaşayan ve ekonomik güce sahip yatırımcıların, yatırımlarını Elazığ dışında yapmaları da kayıt dışı ekonominin büyümesinde etkilidir. Bu bölgesel sorunlar yanında ülke genelinde kayıt dışı ekonominin büyümesinde etkili olan sorunlar da vardır. Bunlar; vergi kaçırma, sigortasız işçi çalıştırma ve vergi denetimlerindeki hassasiyetin olmaması gibi sorunlardır.

6. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları

Kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesi ve engellenebilmesi için öncelikle insanları kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelten nedenler belirlenmelidir. Bireyler kayıtlı olarak yaptıkları ekonomik faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerle yaşamlarını idame etmek isterler. Ancak ekonomik şartların buna elvermeyişi kayıt dışılığa sebep olur. Dolayısıyla gelir seviyeleri düşük bireylerin, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde (temizlik, küçük tezgâh satıcılığı, çocuk bakımı vs.) çalışmaması için alınacak vergilerde indirimle gidilmeli hatta gerekli durumlarda aile yardımı yapılmalıdır. Yasal düzenlemeler çerçevesinde sorumlu olunan vergi ve diğer yükümlülüklerin, adil, düzenli ve sıkı denetimler altında yapılmalıdır. Temel olarak toplumun genelinin yaşam standartları arttırılmalı ve refah düzeyi geliştirilmelidir.

Aynı şekilde işletmeleri vergi kaçırmaya iten sebepler belirlenmelidir. Belirlenen sebepler neticesinde çözüm yolları aranmalı ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin önüne geçilmelidir. Sigortasız çalışan işçilerin haklarını talep edecekleri kurum ve kuruluşların denetimi ve ilgisi arttırılmalıdır. İşletmelerde kayıt dışı çalışan işçiler belirlenerek bu işçilere yönelik eğitim verilmelidir.

Enflasyonla paralel bir şekilde hareket eden kayıt dışı ekonominin azalması hatta ortadan kalkması için enflasyonun düşürülmesine yönelik ekonomi politikaları incelenmeli, mevcut yasalarda geniş yer verilmeli ya da

konuyla ilgili özel bir kanun çıkarılmalıdır. Yapılan tüm düzeltme ve önleme çalışmaları ve devlet politikaları sadece bir ticari alan veya şahıslar üzerinden düşünülmeden geniş çerçevede incelenmeli, günü kurtarmak adına yapılmadan geniş zamanda etki edecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Devletin almış olduğu verginin ve diğer yükümlülüklerin bir vatandaşlık görevi olduğu ve mutlaka geri dönüşü olacağı insanlara benimsetilmelidir. İletişim araçlarından televizyon, internet, gazete, radyo vs. kullanılarak kamu spotlarıyla toplum bilinçlendirilmelidir. Alınan vergilerin askeri, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak yine vatandaşın hizmeti için kullanılacağı alenen ve kimsenin aklında bir usulsüzlük olduğu düşüncesi girmeden gösterilmelidir. Bu bakımdan öncelikle devlet, halkına açık olmalı, alınan vergileri ve kullanıldığı yerleri bariz bir şekilde belirtmelidir. Yasalarda ve kanunlardaki kayıt dışı ekonomi ile ilgili yaptırımların ağırlaştırılması ve caydırıcı olması gerekir.

Ülkemizde sık sık yaşanan vergi afları, mükellefleri vergi kaçırmaya iten sebepler arasındadır. Bu vergi afları belirli dönemlerde, belirli şartlarda ve standartlarda olmalıdır. Aksi takdirde mükelleflerin vergi affı çıkacağı beklentisiyle vergilerini ödememeleri ve vergi kaçırmaları söz konusudur. Bu vergi afları, işletmelerin ekonomik durumları yani gelir ve gider bilançoları yetkili merciler tarafından ayrıntılı bir şekilde incelendikten sonra gerekli gördükleri durumlarda çıkarılmalıdır. Böyle durumlarda işletme, vergi kaçırmayı düşünmeden devlet desteğini arkasına alarak kayıt dışı faaliyetlerden uzak duracaktır.

Devlet, mükellefleri inceleyecek ve denetleyecek olan kamu veya özel sektör çalışanlarının yasalara uygun bir şekilde görevlerini icra etmeleri konusunda çalışmalar yapmalıdır. Oluşabilecek herhangi bir rüşvet, usulsüzlük ve yolsuzluk gibi yasa dışı faaliyetlerin önüne geçmek için tedbirler alınmalıdır. Tüm bu çalışmalar, devletin temel mekanizmasında sıkı bir denetim olmasına bağlıdır.

Vergi ödeyeceklerin ve tüm bu işlerin denetimini veya tahsilini yapacak kişilerin kayıt dışı ekonomi hakkında yeterince bilgi edinilmesi sağlanmalıdır. Mükelleflerin vergi kaçırmadan vergilerini ödemeleri ne kadar büyük bir sorumluluk ise vergilerin tahsil ve denetimini yapan kişi veya kurumlarda aynı sorumluluk bilinciyle görevlerini yerine getirmelidir. Vergi ödemelerinin toplumda bir vatani görev olduğu bilinci yerleştirilmeli bunun yanında vergi kaçırmanın ve vergi görevlilerinin yaptığı yasa dışı faaliyetlerin toplum içerisinde yüz kızartıcı bir suç olduğu insanlara benimsetilmelidir.

6.1. Elazığ’da Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları

Elazığ’ da kayıt dışı ekonominin azaltılması ve engellenebilmesi için öncelikle bireylerin ve kurumların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Elazığ’a olan göçün ve bunun neticesinde ortaya çıkan niteliksiz işgücün engellenmesi, bireylerin ve kurumların kayıt dışı ekonomiye ilişkin farkındalığın artırılması atılması gereken ilk adımlardır.

İldeki Suriyeli sığınmacıların ve terör olaylarından ötürü göç etmiş bireylerin çalışmaları kayıt altına alınmalı, onları kayıt dışı çalışmaya iten sebeplerin belirlenerek yardımlar yapılmalıdır. Bu bireylerin bilinçlendirilerek haklarını arayabilecekleri kurum ve kuruluşlarla irtibata geçmeleri gerekmektedir.

Üniversite öğrencilerinin ek gelir elde etmek için çalıştıkları işe alternatif olarak yetkili kişilerce burs ve yardım sağlanarak kayıt dışına yönelmeleri azaltılmalıdır. Elazığ’daki hastanelere olan sevki ve dolayısıyla refakatçilerin sebep olduğu kayıt dışılığı azaltmak için ise çevre illerdeki hastanelerin tıbbi teşhis ve teçhizat açısından iyileştirilmesi gerekmektedir.

Ekonomik politikalar geliştirilmeli, denetlemeler yapılmalı ve var olanlar artırılmalıdır. Ülke genelinde bakanlık ve kamu kurumlarınca yapılan kayıt dışı ekonomiyi önleme çalışmalarının il bazında yürütülerek, ilin ekonomik gelişmişlik düzeyi göz önüne alınmalıdır. Bu kapsamda Elazığ ilinin aldığı göç miktarı, ekonomik gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, sosyal yapısı irdelenmelidir. İlde yatırım yapmak istemeyenler için teşvik sağlanmalıdır. Tüm bunlar göz önüne alındığı takdirde ildeki kayıt dışı ekonomi azalacak ve hem il bazında hem da ülke bazında ekonomiye sağlanacaktır.

Sonuç

Kayıt dışı ekonomi genel olarak, devlet denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz sonuçları vardır. Ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı yapılması ekonominin büyüklüğünün ve ülkenin gelişmişlik düzeyinin tam anlamıyla ölçülemesine dolayısıyla ekonomik gelişimin aksamasına neden olur. Kayıt dışı çalışanların sosyal güvenliklerinin göz ardı edilmesi bir diğer olumsuz sonuçtur. Devlet kayıt dışı ekonominin artış göstermesinden ötürü dolaylı vergileri artırmaktadır. Bu durum vergi mükelleflerini rahatsız etmektedir. Tüm bunlara rağmen kayıt dışının işsizlere istihdam sağlaması gibi olumlu sonuçları da vardır.

Kayıt dışı ekonominin Türkiye’de bu kadar fazla olmasının nedeni ağır vergi yüküdür. Vergi oranlarının düşürülmesi, muafiyet ve istisnalarının mümkün olabildiğince daraltılması kayıt dışı ekonominin azalmasına yardımcı olacaktır. Vergi denetimi arttırılmalı, sigorta primi, kıdem ve ihbar tazminatları azaltılmalıdır. Oluşabilecek her türlü usulsüzlük, rüşvet gibi yasa dışı faaliyetlerin gerçekleşmemesi için devletin merkezi başta olmak üzere ilgili tüm kurum, kuruluş ve kişilerin de denetime tabii olması ve bu konuda gerekli bilgilendirmelerin yapılması gereklidir. Vergi cezalarının etkinliğinin arttırılması için parasal cezaların yanında gerekirse hapis ve diğer cezaların uygulanmasına gidilmelidir.

Kayıt dışı ekonominin enflasyon oranları ile paralel bir şekilde hareket ettiği görülmektedir. Enflasyonda meydana gelen yükselmeler kayıt dışı ekonominin de artmasına neden olur. Bu bakımdan devletin izleyeceği ekonomi politikalarının ne kadar önem arz ettiği saptanmıştır.

Ülkedeki ekonomik şartların kayıt dışı ekonomideki etkisi görülmüştür. Yaşam standartları ve ekonomik gelirlerin düşük olması kayıt dışı ekonomik faaliyetlere başvurulmasına yol açtığı belirlenmiştir. İnsanların herhangi bir vergi muafiyetine tabii olmadığı ve kayıt altına alınmadığı işlere yönelmesi kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açmıştır.

Mükelleflerin vergi kaçırması hususunda, vergi vb. yükümlülüklerin yerine getirilmesinin bir vatandaşlık görevinin yanında ahlaki bir görev olduğunun belirtilmesi gerekir. Sadece mükelleflerin değil tüm insanların hatta devletin de bu konuda duyarlı olması gerekmektedir.

İnsanların kayıt altına alınmayan ek gelir elde etmek için başvurduğu işlerin önüne geçilmesinde vergi indirimleri hatta aile yardımı gibi çalışmalar yapılmalıdır. Yapılacak tüm kayıt dışı ekonomi önleme çalışmalarının günü kurtarmak adına değil, geniş çerçevede ve uzun vadede sonuç verecek şekilde politikalar izlenmelidir.

Kayıt dışı ekonomi, istatistiksel olarak verilerin sapsmasına neden olmakta bu da GSMH başta olmak üzere birçok ekonomik verinin yanlış hesaplanmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile vergi gibi sorumluluklardan kaçan işletmeci, yine vergiden mahrum olmak için işletmesinde büyümeye gitmediği görülmüştür.

Kaynakça

ALTUĞ, O. (1999), “Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, s.257-277.

AZAKLI, S.B. (2009), *Türkiye’ de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karaman, s.27-31.

AKBULAK, Y. ve TAHTAKILIÇ, A.K. (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, *Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 40(468), s.17-41.

AVDER, E. (2006), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, *Ekev Akademi Dergisi*, s.347-356.

BAL, H. (2004), “Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt Dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 219, s.72-92.

ÇETİNTAŞ, H. ve VERGİL, H. (2003), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1), s.15-30.

DIZMAN, Ş. ve YANIK, R. (2016), “Türkiye’de Şeffaflık ve Hesap Verebilirliğin Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Açısından Ekonomik Kalkınmaya Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Özel Sayı:1, s.337-368.

ERKUŞ, H. ve KARAGÖZ, K. (2009), “Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, s.126-140.

ERMİŞ, C. (2009), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.75.

GEDİZ ORAL, B., ARPAZLI FAZLILAR, T. ve KOÇ, E.M. (2015), “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Bir Öneri: Vergi Denetim Üst Kurulu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, s.119-149.

GEZ, H. (2011), *Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü ve Afyonkarahisar İlinde Faaliyet Gösteren Mükelleflere Yönelik Bir Uygulama*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, s.9.

GÖKSU, N. (2015), *Kayıt Dışı İle Mücadelede Devlet Politikaları;2000-2001 ve 2008 Krizlerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, s.4-34.

ILGIN, Y. (1999), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*, DPT Yayın No: 2492, Uzmanlık Tezi, Ankara.

IŞIK, N. ve ACAR, M. (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zaraları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, s.117-136.

KAPTANGİL, K. (2003), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, s.23.

KILDİŞ, Y. (2000), “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal ve Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2.

ÖZSOYLU, A.F. (1996), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul.

SARILI, M.A. (2002), “Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı:41, s.32-50.

SUGÖZÜ, İ. H. (2010), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, s.48-55.

TEMEL, A., ŞİMŞEK, A. ve YAZICI, K. (1994), *Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü*, DPT, Ankara, s.33.

Us, V. (2004), *Kayıt Dışı Ekonomi Tahmin Yöntemi Önerisi: Türkiye Örneği*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, s.17.

YÜCEL, F. (2014), “Cari Açık Krizi Senaryolarında Öncü Göstergelerin Güvenirliliği: Kayıt Dışı Ekonomi ve GSYİH İlişkisi”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, s.167-176.

YAYIM İLKELERİ VE MAKALE YAZIM KURALLARI

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Dergimize gönderilen yazılar, sosyal bilimler alanında, Elazığ ili ve yakın çevresini konu alan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.

3. Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.

4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.

5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin altında kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.

6. Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.

8. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne basılmalı ve bütün kenar boşlukları 2,5 cm olarak ayarlanmalıdır.

9. Türkçe ve İngilizce yazılar Microsoft Word programında New Times Roman karakteri ile hazırlanmalı; makalenin ana başlığı, büyük harflerle bold ve 14 punto olmalıdır. Türkçe başlığın altına yazılacak İngilizce başlık ise italik ve ilk harfleri büyük, diğerleri küçük olarak yazılmalıdır. Makale İngilizce ise altına Türkçe başlık eklenmelidir. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12nk, sonrasında ise 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

10. Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılmalı, unvan, çalıştığı kurum ve e-mail adresi dipnot olarak belirtilmelidir.

11. Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe, İngilizce olarak hazırlanmış 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılmalı ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilmelidir.

12. Türkçe ve İngilizce özetler, 10 punto, metin içi yazılar 11 punto ve 1,5 satır aralıklı olarak, dipnotlar da 9 punto New Times Roman ile yazılmalıdır.

13. Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (12x18 cm) aşmayacak şekilde yerleştirmelidir. Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk aralık bulunmalı, başlıkları bold ve “Tablo-1:” şeklinde olmalıdır.

14. Referanslar metin içinde gösterilmeli; parantez içinde yazarın/ yazarların soyadı, atıfta bulunulan çalışmanın yayım tarihi, alıntı yapılan sayfanın ya da sayfaların numarası (Çakar 2013: 25) şeklinde yazılmalıdır. Aynı yazarın aynı yıl içerisinde yayımlanan birden fazla çalışmasına atıf yapılmış ise bu durum (Çelik 2014a), (Çelik 2014b) şeklinde küçük harflerle belirtilmelidir. Ancak açıklama gerektiren hususlar sayfa altında dipnot olarak yazılmalıdır.

15. Makalede kaynakça aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

ÇAKAR, Enver-UZUN, Celalettin (2017), *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ.

ÇELİK, Kürşat (2013), “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf- Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 40, Ankara, s. 143.162.

GÖYÜNÇ, Nejat (1991), “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul, s. 267-277.

İNALCIK, Halil (1995), “Eyalet”, *DİA*, c. 11, s. 548-550.

ALKAN, Mustafa (2010), “Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 4, I. kısım, Ankara, s. 831-842.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1986/20790.pdf>. Erişim tarihi:
10 Mayıs 2017.

16. Yayınlanması istenen makaleler, harputumdergi@gmail.com adresine gönderilecektir.

17. Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

PUBLICATION PRINCIPLES AND ARTICLE WRITING RULES

Journal of Harput Studies is published twice a year; in March and September. The manuscripts sent to our journals must be in the field of social sciences, original works, and have the necessary qualifications indicated below.

1. Headings in Turkish and foreign languages must be compatible with the scope of the article, short, clear and adequate.

2. Abstracts in Turkish and Foreign language abstracts must reflect the purpose, scope and consequences of the writing. Turkish and English abstracts must be added into the articles written both in Turkish and English. Five keywords must be written for each abstract written in Turkish or any foreign language.

3. The articles must be in accordance with the grammar rules in terms of language and expression; besides, a clear and absolute way of expression must be used in the articles not giving unnecessary information that is out of the purpose and scope.

4. The known scientific methods must be used in the preparation of the articles; the subject, purpose, scope and reason for the preparation of the study, and etc. must be given in a satisfying and certain order. Figures, tables, photographs and other documents used in the article must be prepared in accordance with the scientific rules, be selected according to the purpose and scope of the article, and unnecessary documents and resources not mentioned in the article cannot be included.

5. There must be an absolute and sufficient explanation that can be easily understood under the figures, tables, pictures and other documents used in the article.

6. The resources used in the writing must be arranged in accordance with the writing rules; each mentioned document must be included in the bibliography, but not anything else.

7. The results must be in accordance with the purpose and scope of the study, and cannot include any information or findings that are not explicitly mentioned in the main text; must be given with its all outlines and in summary.

8. The paper size is set to A4 size and the margins will be 2.5 cm from all edges.

9. Articles are prepared in the Microsoft Word program on the PC with the New Times Roman character. The main headings of the Turkish and English articles are written on the centre of the first page being written with bold 14 pt. capital letters. The English title to be written under the Turkish heading must be written in italics and the first letters are large and the others are small. If the article is in English, a Turkish title should be added to the bottom. Headings in the text should be preceded by 12 nk, followed by 6 nk.

10. After the heading, the author name (s) is written untitled side by side by centring the page with 12 pt. spacing. The title, institution and e-mail address are specified as footnotes.

11. After the author's name, a summary written in Turkish, English not exceeding 150 words is written leaving 12 pt. spaces, and the key words that define the main topic of the article are indicated in these abstracts.

12. Abstracts in Turkish and English should be written in 10 pt, 11 pt in text and 1.5 pt spaced, and footnotes in 9 pt New Times Roman.

13. Article should not be more than 30 pages including tables, figures, photographs and resources. Figures, tables and photographs should be prepared in a computer environment and should not exceed the page size (12x18 cm). Table, shape, photo titles should have 6 nk spacing between the table, photo or figure below, titles must be bold and as "Table-1:".

14. References should be shown in the text; The surname of the author (s) in the parentheses, the date of publication, the number of the cited page or pages (Çakar 2013: 25). If more than one work of the same author is published in the same year, this should be indicated in small letters (Steel, 2014a), (Steel, 2014b). However, the points that need explanation should be as footnotes below the page.

15. The reference should be shown as follows:

ÇAKAR, Enver-UZUN, Celalettin (2017), *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Publications of Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ.

ÇELİK, Kürşat (2013), "R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf- Hümayun Defteri'ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 40, Ankara, pp. 143-162.

GÖYÜNÇ, Nejat (1991), "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, pp. 267-277.

İNALCIK, Halil (1995), "Eyalet", *DİA*, Vol. 11, pp. 548-550.

ALKAN, Mustafa (2010), “Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Vol. 4, part I, Ankara, pp. 831-842.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1986/20790.pdf>. Date of access: 10 May 2017.

16. The manuscripts will be sent to harputumdergi@gmail.com.

17. Articles that do not receive a positive report from the referees and that are not prepared according to our writing rules are not published or returned to the author; No administrative or judicial responsibility is assumed in this respect.